

PANNON LŰKÖK

Kulturális folyóirat

4. évfolyam, 3. szám.

1999. MÁJUS-JÚNIUS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bogár Imre (Zalaegerszeg), Kiss Gábor (Zalaegerszeg),
dr. Müller Róbert (Keszthely), Papp Ferenc (Nagykanizsa), dr. Szántó Endre (Hévíz), Vajda László (elnök)

*

SZERKESZTŐSÉG

PÉK PÁL

főszerkesztő

*

BORBÁS GYÖRGY, HORVÁTH KRISZTINA, TAR FERENC

szerkesztők

*

MUNKATÁRSÁK

Bence Lajos (Lendva), Cserba Júlia (Párizs), Heitler László (Pápa), Kardos Ferenc (Nagykanizsa)

PÉNTEK IMRE

főmunkatárs

*

TÁNCZOS KATALIN

kiadói titkár

Folyóiratunkat Gera Katalin szobrainak fotóival és Máté Gyula grafikáival illusztráltuk.
A borítón Urbán Péter Beszélgetők című grafikája, a borító belső oldalain Hohl Zoltán fotói láthatók.

Készült a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a József Attila Alapítvány, Hévíz,
Nagykanizsa és Zalaegerszeg önkormányzatainak támogatásával.

ISSN 1219-6886

Megjelenik kéthavonta.

Kiadja a Zalai Írók Egyesülete. Elnök: Orsós Jakab • Felelős kiadó: Lackner László • Gazdasági vezető: Puplics Gézáné

Szerkesztőségi levélcím: Pék Pál 8800 Nagykanizsa, Ady Endre u. 12/B. Telefon: 93/314-460

Előfizethető csekkkel a Zalavölgye Takarékszövetkezet, Zalaegerszeg, 755-00258-10809415 sz. számláján.

A lap megrendelhető a ZALATOUR címen: 8900 Zalaegerszeg, Kovács Károly tér 1. Tel./fax: 92/311-469

Az egyes számok ára 120,-Ft. Előfizetési díj egy évre: 420,-Ft.

Címlapterv: Euromanager Kft. Zalaegerszeg

Nyomdai előkészítés és tördelés: Szárny grafika Nagykanizsa

Nyomdai munkák:

Testvérműzsák

Hölderlin: Görögország (Tornai József fordítása)	3
Ács József: Ájulás egy vasútállomáson (vers)	4
André András: Tavasz lesz mégis (vers)	4
Zalán Tibor: Száz magány-sor 1994-ből (verspróza)	5
Hules Béla: Közel ment el egy kocsi (vers)	7
Ébert Tibor: Gang és lépcső (vers)	8
Kelemen Lajos: Zakeus, A követ (versek)	8
Lászlóffy Csaba: Élet, kiben rosszra ingerlés tanyáz (novella)	10
Pintér Lajos: Herendi rózsza (versek)	18
Meliorisz Béla: A fővárosi közlekedési vállalat villamosüzemének nyugdíjasai összefutnak a Podmaniczky utcában (verspróza)	20
Marafkó László: Öngyógyítás (jegyzetlapok)	21
Venyige Sándor: Nap, árnyék, boszorkány (dráma, befejező rész)	23
Géczi János: Ezer veszprémi naplemente (részletek)	32
Laczkó András: Géczi János iskolái	34
Bohár András: Ami lényeges, az zárójelben (tanulmány)	40
Kovács Sándor Iván: Szenvedélyek és szerelmek (tanulmány)	51

Testvérműzsák

Csernák Árpád: Tündéri realizmus	55
--	----

Melléklet

Gera Katalin szobrai	
Cserba Júlia: Kolozsvártól Párizsig	57

Szemle

Fábián László: A fájdalom embere (Dienes Ottó)	61
Zalán Tibor: Papírárus (Vasy Géza)	65
Lászlóffy Aladár: Felhősödik a mondatokban (Alföldy Jenő)	67
Döbrentei Kornél: Rebellis türelem (Baán Tibor)	70
Bratka László: Ecce volt, hol nem volt (Kemsei István)	73

Hölderlin
GÖRÖGORSZÁG

Oda, ama messze földre vágyom,
hol Alkaiosz vár s Anakreon,
lent a szűk hazában temessen álom,
szentjeid közt, hősi Marathon;
ó utolsó könnyem, Görögország,
érted hullassam hát csendesen,
csattogjon az olló végre, párkák,
halottaké immár a szívem!

1793

Tornai József fordítása

Máté Gyula grafikája

Ács József

ÁJULÁS EGY VASÚTÁLLOMÁSON

Madarak csukott szemhéjam mögött
 csapódva szállnak délkeletnek.
 Lassan dőlök hátra, mint a létra,
 hiába szólnak, integetnek.

És a sűrű rajzás folytatódik.
 Tehervonat-rakomány a testem.
 Sötétlő, hűvös folyóba dobtak.
 Saját testem csónakjában fekszem.

Ereim kötnek csupán a parthoz.
 Véreből font drótkötelek.
 A vágyak szomja végleg kioltva.

Céljukat immár nem ismerem.
 De véretem a víz hogyha feloldja,
 tebenned oldódom fel, Istenem.

André András

TAVASZ LESZ MÉGIS

Kiss Benedeknek

Szívemből a fényre rágta magát egy tetszhalott darázs,
 s hogy észrevettem; épp elszállt mellkasomról.
 Tűhegynyi fájdalom nyilallt belém - ott szállok én is,
 gondoltam, ott, az ikrás napsütésben,
 ott; a könnyű léghuzatban sodródó égbolt ejtőernyőjén,
 bár tuskódög súlya húzott, ólmos gravitáció
 s nem röpített volna százezer pitypang léghajója se.

Tavasz lesz mégis? - holnapra havat ígérnek kétkedő jósok,
 mennyország-fehér féreghullást, üvegdidergést,
 uszító szitkok országos tajtékzását.

Tavasz lesz mégis?

Tavasz lesz mégis, tavasz; már nem talál vissza,
 a fénybe-lőtt darázs sárgája *elmérgül*,
 éltetön végigömlik -

ha csípős március
 de tavasz, mégis tavasz.

Zalán Tibor

SZÁZ MAGÁNY-SOR 1994-BŐL

Lassan, a fejét föl sem emelve. Talán éjszaka, talán csak sötét, hosszan, lehetetlenül hosszan. Tehetetlenül hosszan, elnyúlásban. Így telt az idő, az idő valahol, *közben* lehetett, de már nem emlékezett rá, mi volt előtte, s hogy mi követte azt. A tetőablakon át csillagok, a csillagok között repülők, a repülők mögött Isten előderengése. A legnagyobb hiány mégiscsak ő, az Egyszemű lehet, de ezt elhessegette. A téglagyár mint komor, csontvázára visszafoszlott szörnyeteg, valahol ott lüktetett, a látvány mögött, ott, lüktetett és lélegzett. Egy megrúgott rög indította el a csilléket, egy megindult rög rúgta le azokat, hosszan, fémes robajlással zúdultak lefelé, ordítás, vér, por, a zuhanás - *akkor*. Töltött, a borosüveg nyaka kelletlenül koccant a pohár peremén, valószerűtlenül erős sugárban dőlt belőle a bor, *dőlt át* A bornak dőlnie kell, el kell dőlnie, mert eljön az éjfél, az éjfél a legrosszabb mind között, akkor mindennek kidől a lelke, a mindenségnek is valahová, valahová a semmibe, vagy azon is túlra, ezen nem volt mit gondolkodnia, a lelke. **Kidől mindenből a lélek végül.**

*A hangya átért az asztal túlsó sarkán
dermedt sajt darabkához. Hallgatott.*

Fülett, de nem hallotta a szél motozását a kerten, a kerten át ilyenkor kell eljőnnie, nem ígérte, de el kell, hogy jöjjön. Hiába nem jött el már, évek óta *se már*. Meghalt talán. Meg is halhatott. Ha meg. Hosszú haja szétszivárgott a földben, fekszik, ahogy ott fekszik lent az agyag ölelésében, milyen béke, a hallgatás milyen álmodozó mássága. S a zenék, ahogy körülveszik, az oldalát átütő gyökerek, a mellén átbukdácsoló gyökerek Milyen zenék? Mifélék egyáltalán? Mióta él itt, s a megrúgott rögök hová? Hanyatt, a szőnyeg hideg bogai beleakadnak a bőr finom redőibe, a hajnal is hideg majd, merev és nehéz szagú, akár a bemosakodott műszerek. Ilyenkor aggódó gonddal kihegyzezi a ceruzákat, az összeset, a szoba megtelik ceruzaforgácscsal, puha, színes, meleg ceruzaforgács-reszeléssel, grafitporral, grafit-szél szítál. Azért még fülel, félretolja a reteszt. A lavór peremén vér szárad, nyúl vére, báránnyé lehet, vagy csak állaté, nehéz, fekete vér a lavór peremén. (*Laura merre mén?*) A reteszen is maradvány, velő, vér az is, vagy csak cékla megkocsonyásodott leve. A ceruzákat mind. Kinéz, feketeség gomolyog elő, szólítja, feketeség gomolyog elő. Az a nyúlós, rossz feketeség, amelyik emelkedik, eltömi a nevetés réseit. Pedig nevetni sem akart. Csak a nevét akarja kimondani, a nevét akarná, összecsomósodott, összeszáradt név, van, de már csak védekezik. Nem tudja kimondani. Van, de nincs. Van de Nink.

*A hangya emeli szép fejét. Állkapcsai
közül hosszú hajszálak, hajcsomók, a
sajt megdermedt darabkái. Emeli és
hallgat.*

Könyvekben lapozgat, találomra, utálva turkálja elő a mondatokat, meztelenek, mint amaz, mint amaz egykoron, ha elnyúlt, dobogott, hullámszórt, ha a szája elrepedt. **A dolog, ahogy mindenki tudni véli, az, ami körül a tulajdonságok összegyűltek.** A combjához ér, érinti saját testét ezáltal, rémület fogja el, hátrál a falig. A fal hűvös, deres lehet, mert érintésére hó szitál, hó vagy hőszerű, nagyszerű a hőszerű hó, szemhéja mögött négykézlábra ereszkedik a lány, majdnem felkiált. **Multa fero, ut placem genus irritabile vatum, cum scribo et supplex populi suffragia capto.** Ufólé íze rohad a szájban, súlyos betonlapok telefon fölött, könnyű piros telefon roppant beton-szarkofág(ja) mélyén - idő. »Magának nem fáj, mondja?« **Mély álom fog el arra a gondolatra, hogy nagyon szeretem magát.** Mély álom fogja el, szemét kitarja, ömlik belé a ragyogás, nyár, déli tengerek, fekete nő ordítása szállodai lepedők fehér körvonalán, , ki körablakán a körvilágba, ömlenek belé és a kontinens véget nem találó útjai, motelszobák, szotelmohák, szatelit-homály, beleütközik a képkertben a képkeretbe, a képen Bartók Béla első vonósnégyesét a felnégyelt játssza - Be la Bar Tok. Ki la bőr tök. MÉR' fájna?

A hangya friss ürülékén kuporog, szomorú fejét szimatolva tolja előre a dermedt-sajt színű éjszakába. Sír és onanizál.

Meglocsolja a virágokat. Megeteti a papagájt. Megeteti a kanárit. Megeteti a teknősbékát. Megeteti a halakat. Megeteti a macskát. Megeteti a kutyát. Megeteti a disznókat. Megeteti a patkányt. Megeteti az egeret. Megeteti a törpehörcsögöt. Megeteti a tehenet. Megeteti a lovat. Megeteti az ágaskodó vérálatot. Szuszog, horpadt oldalú bádoggödör a kezében, bokáig érő fakókék köpenyébe törli moslékos másik kezét. Vagy a harmadikat. Valamelyik beleharaphatott valamelyikbe, füléből lassan és megállíthatatlanul szivárog a vér. Asztalhoz ül, az asztal fölötti lámpát halkán lengeti a huzat. Nem nyúl a kenyérhez, nem nyúl a szalonnához, nem nyúl a sajt megmaradt morzsáihoz, nem nyúl a széjjelhagyott hajszálakhoz, fejbőrdarabkákhöz, céltalan bőrlebenyekhez. Bort ömleszt, a nyúlmaradékról lekaparja a penészt. Látja a késpenge fényes tükrében ellovagolni magát, jókedvűen ropogtatja csontokat. A fejében éppen most cserélnek helyet csikorogva a szögek. Ezzel számolnia kellett, de a kétségbeesés elkerüli. Óvatosan körüljár, számba veszi a szoba dísztelen kitüremkedéseit, nézi a foltot, amelyet valaki, talán barát, odaejtett, és mérges volt rá akkor, a nagy árnyékot vető nyitott esernyőt a zongora fölött, nézi a repedést, gonosz kalózcot vörös forradás, keresztülszeli a falat. Abba vágyik, bele a repedés melegébe, gyomrába húzott térdekkel a repedésben, kihallgatni a hangját, melyre már emlékezni sem emlékszik, mely talán elmerült valahol, kihallgatni a hangja emlékét, rávázsolni lágyan, hogy - *de, legszebb a tél.*

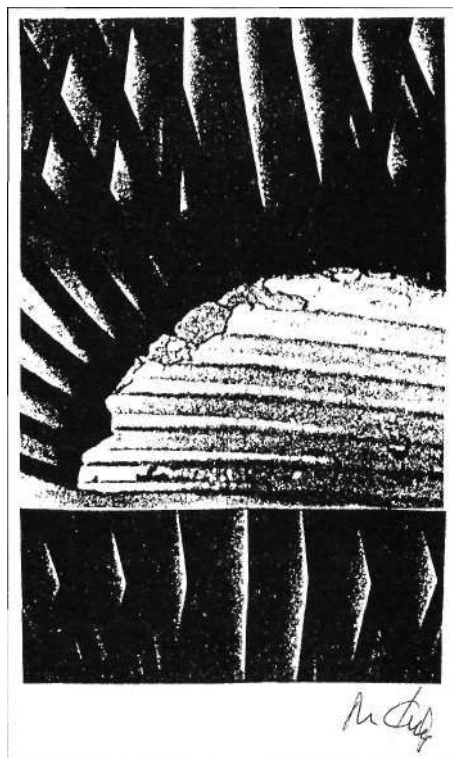
Finom mancsocskáját előre tartva kardjába dől a hideg hangya.

Hules Béla

KÖZEL MENT EL EGY KOCSI

egyszer csak RECCS és tovább forog
 a föld velünk vagy nélkülünk
 mit láthattak a dinoszauruszok
 már nem láthatnám azt a látványt
 másfajta szemnek lesz való
 a láthatás kegyelme így is
 kimondhatatlan irigyeljem-e
 a másokét átengedném-e ezt
 aki voltam-vagyok már mindörökké
 ezt az írást a közel volt kocsi
 mindent ami közel-volt - messze-volt
 mese volt mondja bennem valaki
 csodálatos kalandfilm hőse voltam
 sokrészesé és vége úgyse lesz

Máté Gyula grafikája

Ébert Tibor

GANG ÉS LÉPCSŐ

a tudatlanok járkálnak a gangon / a mindentudók mennek fel a lépcsőn / oda-vissza / előre / a távolságokat taposva / a távolságukat kihúzva / deszkák centimétere szálkák göbök / emelők egymásból kinőve / fokok egymáson / mint a nappalok éjszakák / fény-fénytelenség traverzei / így menetelnek megállíthatatlanul / ugyanott / fokok tűzfalak tömbök celláiban / házak tornyok fölött / láthatóan láthatatlanul / a törvény által s törvényt szegve / velük az idő aránya / aránytalanság többlet hiány / mert tudatlanok / mert mindentudók / a kapaszkodás gangbizonyosság / szédül a nélkülisége a mérhető / lépcsőkön a bizonytalan / így megyek oda-vissza / és nincs hova lenézniem / megyünk egymás mellett / egymás után / és mindig ugyanaz / ugyanaz a gang / fal tűzfal téglák vakolat / kő mozaik rozsdá geometria / korlát beton / és megyek a lépcsőn / fel fel fel / lefele szédülve felfele szédülve / megyünk követve egymást / érintve tapogatva csak / és mindig más más más / az emelkedés / már nem is lépcső / geometria anyaga távolság / valami / valami / a tudatlanok járkálnak a gangon / a mindentudók mennek fel a lépcsőn / ahol a tudatlanok járkáltak / ahol a mindentudók mentek / ahol a tudatlanok járkálni fognak / ahol a mindentudók mennek majd / gangon lépcsőn / belül kívül / képzetek zűrzavarában / kényszerek megragadott elveszett fogalmak rendjében / tudatlanok / mindentudók / lent és fent / a centiméterek közelsége érint / a mérhetetlenség kifeszít / gang és lépcső / / én én / a bizonyosság látszatával / bizonytalanságok irgalmával /

Kelemen Lajos

ZAKEUS

Jerikónál egy fügefán -
ott találja
Zakeust az Úr, a sokaság fölött;

magasabbra, mint éppeni helye,
a csúfolt, alacsony lélek
jobban teszi, ha nem kívánczik -
sokáig fönt úgyse tartható -

új birtokláshoz illetlen is
beszennyezett keze;

elvéti a hajlós ágat, amin fogódkodna?
s visszabukik vétkeibe megint?

mégis, lent
esély van - hogy szól Urunk
szíves hangon:
„szállj alá hamar”

a megbocsátás
otthonába: haza ———

A KÖVET

Küld egy hírrel az imperátor
kiáltsd szét lent a provinciában
lehet csak egyszeri
meghallgatásra érdemes, azért
fújod az ígét
utca hosszát s ha minden irány
megvolt már
és újabb semerre sincsen
elszenderülhetsz mint e tartomány
majd a fölség színe előtt kibeszéljed:
sérthetetlen vidék az ott lent
jó világ -
vesse föl más hogy gyanús
a sok beaggatott kapu
csukott fatábla persze, nem álom -
harag lüktet
mögöttük a pókhálós szobákban
marokra zárva

Lászlóffy Csaba

ÉLET, KIBEN ROSSZRA INGERLÉS TANYÁZ

A mikor felszállt a vonatra, úgy érezte, hogy teste üres; ez a könnyedség mégsem segítette hozzá ahhoz, hogy be ne süppedjen a bársonyülésbe. Elmúlt a nyár, mindjárt vége az ősznek, s az agyban (vagy talán a tekintetekben is) mintha tovább lobognának a pipacs pokollángocskái. Pedig a strandok rég bezártak, nem ingerkedik szabadon a sok napra tárult váll, mell, a kihívóan megfeszített combok, a barnulásra vágyó, elernyedte porhüvelyek, mint hűtestű szalamandrák a homokban, a nedves mozaikkockákon. Ő, mindenestre, fölkészült bármilyen veszélyre, nem kívánt külső beavatkozásra. Kihűlt szobában, lehűzött redőnnel várta ki a virradatot, öntötte magába a fanyar ízű bort (abroszt sem terített az üveg alá), érezvén, hogy nem megy a búvárkodás és háborgó szívét ijedtséggel tölti el a leszboszi dalok enyelgő hangja a fényes trónusú, halhatatlan Aphrodité előtt; már nem váltott ki belőle szenvedélyt a művészet diadala, hogy Szapphó Isten csefonó lányán is túltesz. A kedves emlékeket, mint ékköves gyűrűk és antik serlegek tompa fényvillanását is ki szerette volna rekeszteni záruló szívként elkomoruló hajlékából...Pőfög a mozdony, kattognak a kerekek; végre úton van, ha célba érni úgysem fog már. Minden lekerekített (élet)út, minden kiteljesedett szépség a görög szükségszerűség és derű illúziója csak. A fülkefüggöny halotti lepel gyanánt vet arcára árnyékráncokat.

Amióta utolsót sípolt a vonat, csak töpörödött, fehér falú tanyák, a rozsdá kikezdte tájba kicsapott állatok, s szelíd angyalszemű kékségű ég... Azelőtt történt egy és más, igaz. A Platón ketős varázstekintetével néző (Janus)arc egyfelől a görög életre nézett vissza, másrészt egy eszményi világot keresett, mely azonban megint csak az első emlékléletet látszott tükrözni, oly magas régiókban, hol földi tüdő nehezen tud lélegezni.

*

Mégsem éltem én itt úgy, mint akinek nincs földi hazája - pillantott hátra Péterfy Jenő a

magyar lapályok, lelkek s lidérces nádasok felé. - De van valami rejtély, amit nem voltam képes megfejteni. Miként annak a bámulatos szépségű velencei lánynak el-elforduló arcélét, midőn beléptem a lábam alatt imbolygó gondolába. Én már útra készen. Ő viszont, mint aki páholyban szeretné látni magát, az ismeretlen élményre várva mindenáron. A leülepedett vágyat felkavarni-kész szeleburdi gyönyör. Csakhogy ilyenkor rendszerint (mint törzspáholybeli ezt már tudtam) elég, hogyha a nézőtéren valamilyen mozgolódás támad - ne adj' Isten, virágot vagy rothadt paradicsomot kezd dobálni a színpadra az együgyű hálával telített vagy felbőszült közönség -, elég egy gyors fejfordulása a szépségnek, hogy elcsituljon bennünk az érzés. A csöndes elragadtatásból a nevetséges kotkodácsolásszerű zűrzavarban minden lehet, csak éppen ekstázis nem. A pánik elorozza orrod elől, vagy legalábbis eltorzítja a művészi hatást, olyannyira, hogy semmilyen arcfestékkel, púderrel, pótszerrel nem lehet helyrehozni-pofozni. A legkisebb fészkelődés, susmogás nyugtalanságot vált ki belőlem, hogy kész vagyok hanyatt homlok menekülni. Akár a gyilkos cinkostársa a tett színhelyéről, hogy megőrizze névtelenségét.

A qui un poète est-il bon? Mire jó egy költő ha már megszületett? Nem kérte senki rá - nincsenek életben már, hogy számon kérjem tőlük: a könnyű pezsgő-felhőkben járó, szélhámosan csapongó apától, s a békétlenkedő, vakbuzgósággal büntető anyától. Barátaim (Lederer Béla, Angyal Dávid) bizonyára úgy vélekednek, hogy aminők a szülők együttvéve, olyan lesz a gyermekük is, a sajátságok fokozott mértékben nyilvánulnak meg az utódban. Nálam azonban az ellentétes tulajdonságok le kellett hogy rontsák egymást!... Miért nincs hát bennem több szélhámos-nagyvonalúság s gazemberség-reflex, mint egy útkaparóban, s annyi közvetlenség bár, akár egy kóbor ebben?!...

Anyámmal hant alá temettem összes domestiális érzelmemet, naponként jeget hozatok, abba „frappirozom” maradék életkedvemmet, és saját ablakom tükörképében úgy bámulom magamat, mint valami indifferens monsieur-t.

Átérzem teljes súlyát és igazságát mindennek, amihez valaha is közöm volt. Budapest eltiprott életekkel van kikövezve. Abbáziai hotelomból Lybia, Egyiptom felé nézek, Keletnek, hol őseink annyit szenvedtek, míg nyugatnak tartva aztán kiverekedtek maguknak (alkudozni képtelen lévén) egy kis presztízst a világ színe előtt.

*

Fázósan huzogatja fel ölébe csúszott úti tákaróját, s a vele szemben ülő, fürkésző tekintetű fülketársra pillant, aki sehogy sem boldogul borzos cilinderével. Jobbra, balra tologatja, legalább telik az idő. Rövid nyakú, tömzsi emberke, egészen olyan, mint az ő jóakarója, Gyulai Pál, akit utóbb utolért az őfelsége iránti tisztelet (ebben talán Jókai is ludas), a hazafiúi óvatosság - akadémiai körökben újabban ez a „divat” -, minek következménye, hogy kénytelen eltűnni a diákság indulatát, gúnykacaját. Az óráján is ellene tüntet már az egyetemi hallgatóság, abcugolja a professzor urat, amiért nem mert koszorút küldeni az aradi vértanúk emlékművére a Kisfaludy Társaság nevében.

Ha valakinek, méghozzá a nemzet nagy írójának, Jókainak a király fizeti ki felgyült adósságait (vagy Erzsébet királyné a hitelező, akinek az öregúr állítólag személyesen szokta elvinni dedikált köteteit? tökmindegy), az ilyesmi már kívül esik bármely stílusjelenségen-vitán, minden esztétikán. Péterfy a fülkehomályban megtapogatja kissé fölfelé álló, tüskés „Nietzsche”-bajuszát. Szerencsére, ő nem csupán öltözékében gondos, pedáns; adósságcsinálásban is igyekezett mértéktartó lenni. Egy-egy finom szivar vagy jó bor inkább segít az emésztést; s mindenképp egy kevés, ami nem fekszi meg a gyomrát. Mert neki az is kényes. Mint lehet kedvence a Sacher-torta, ha nem friss vajjal készült! Legutoljára azért szagolgatta annyit az elébe rakott tányért az előkelő társaságban.

Csömör ellen olykor egy szem mazsola; mint amilyen az a Heltai-vers volt. „A fölség szolt: „Valóban nagy öröm! / Igaz, hogy a szonett divatba jön?” Magában már nevet, noha egy arcizma sem rezdül. A gyorsvonalat a határon rostokol; Ferenc József - a Heltai-paródiában - a *Költészeti Csarnokban*.

Az egyenruhás urakra váró utas egészen átadja magát a szellemi élvezetnek:

„Hogy a király a nagy kapun belépett,
Doktor Falk Miksa mondott szép beszédet,
Örömpresve jelentette ki,
Hogy ez a csarnok a költészeti.

„Szép, szép, nagyon szép” - mondta őfelsége,
„Hogy ennek is van pavilonja végre.
A versek ugye-bár gyártatnak itt?”
Meggérdezünk” - így szolt Falk - „valakit.”

„Kik ülnek ott mogorván egy rakáson?”
- Ezek poéták, felség, megbocsásson.
„S ki az, aki őket megihleti?”
- A múzsa, fölség, mondta Falk neki.

Mi boldog volt a múzsa, óh mi boldog!
Reá a földég nyájasan mosolygott,
S azt kérdezi: „Régóta áll a gyár?
Külföldre is exportálnak-e már?”

Péterfy csontjai ropognak, a nyakában nyilalásokat érez. Sajogni kezd a bal válla, bizonyára az időjárás miatt; Olaszországban remélhetőleg még tart a meleg. Az út fárasztónak ígérkezik, szeretne elbódulni, miként az üres Bristol halljában annak idején a pezsgős est után. Ki is volt vele a kollégák közül? Ha emlékszik, csak a fiatal Riedl tanár úr. Levetették a cipőjüket (melyikük is kezdte?), és egymást célba véve, azzal dobálóztak. Azon az éjszakán valamelyes büszkeség töltötte el, hogy lám, excentrikus mertem lenni!... Másnap aztán örült annak, hogy az a két-három hölgy szemtanú diszkrétan kezeli a különös epizódot. Szerencsére, csak évek múlva kezdtek terjedni a mendemondák „psychikus depressziójáról”. Ő különben örökké viszolygott a látványos szélmalomharctól; alkatilag a sors nem őt szemelte ki a Don Quijote-szerepre itthon. („Azt hisszük, dráma lesz belőle, / Pedig csak

egy kis epizód.”) Nem minden Petőfi-utánozó elvetnivaló. Kár, hogy nincsen ideje észben tartani a sok nevet. De hát az ő mestersége nem az érzékenykedés, inkább a távolságtartó gúny, még hogyha nem is ő gyártja a diszharmoniót. Csak tetten éri, mint érdekességet. Megannyi csökevényt vagy elburjánzó dudvát... Betegséget... Dagályt...

Lassacskán elszenderült; s álma sokkal különlegesebb látvánnyal ajándékozta meg, mint amilyent a Bristol halljában ő produkált volt.

... Az a 250 néger atyafi, kik az ezredvégi ünnep tiszteletére Afrikából Budapestre jöttek, most ott tanyáznak az Állatkertben. Ruházatuk mindössze egy tarka szövetű lepel. Van tehát mód tanulmányozni testalkatukat, s ez már magában is megérdemli az 50 krajcárnyi beléptidőjét, mivel a négerék mitőlünk olyannyira elűtő emberek. De fokozza a látvány becsét a határozott esztétikai élvezet. Szébb idomokat aligha lehetne találni... Ott ülnek saját készítményű számolyaikon, ki-ki pálmalevelekből összetakolt kunyhója előtt. A kovács lándzsavéget kalapál; egy másiknak az a mestersege, hogy tökhéjakat díszít, durva késheggyel cirádákat vésve rájuk. Van kuruzsló, ki ért a gyógyfüvekhez; ha kinek valami baja van, őhöz fordul...

Az Állatkert is egyre messzebb van, nemcsak Afrika. Kint megvirradt, a nap izón süt be a vonatfülkébe, ahol még az álomfoszlányok díszmagyarba öltözött daliái kísértenek. (Pedig a díszmagyar nem az Adriaparra szánt öltözet.) Izzadt orcák, a lovakon szerszám, ruha csupa hab. (Még nem a tenger habja.) S a harsogó éljenzés, bandériumkíséret?... Ez még mindig a millennium. A vérmezőnek elnevezett sík térségen hemzseg a sokaság. ("Él magyar, áll Buda még!") - legjobb skandálni a feliratokat.) Körös-körül hatalmas póznák, sátrak felállítva, lacikonyhák, csapszékek, látványosbódék... Mind olyasmi, ami elől ő menekülni szokott.

Elég bepillantani a kitergetett újságlapokba:

„Képünkön látható még az atlétabál táncrendje, mely egy kis kápolnát ábrázol kék plüss falon feltüntetve. A mélyedésből egy kirohanó atléta alumíniumból készült alakja lát-

szik, a kápolna talapzatán pedig a magyar atlétikai klub címere és monogramja látható, szintén hazai gyártmány, Fábry ezüstművestől. Negyedik képünk a technikusok táncrendje; ez fogaskerekű vasút mozdonyát ábrázolja, s ennek szerkezete annyira tökéletes, hogy ha meghúzzák, fut is egy darabkán. Az elmés tárlalmány nagyon kapós a hölgyeknél...”

Az olvasó, ha szegény is, morfondíroz magában az utazó Péterfy, hátha megszédül az elmésségektől (kitapogatja nyaka körül a kellemetlenkedő dudort), és megfelelkezik bajairól, mint én erről a növekvő „púpocskáról”, ami miatt székely pedellusunk gyávanak titulált. Ha orvoshoz nem is megyek, úgymond, de bicskájával ő egy-kettőre kikanyarítja onnét, persze csak a fölöslegest... Gonddal és bajjal teljes volt a múlt esztendő - ha jól emlékszik, éppen ezekkel a szavakkal kezdődött a Budapesti Szemle újévi vezércikke; Lederer Bélával össze is kacsintottak a redakcióban, s már kalkulálni kezdtek - két agglegény - a családos kollégák szerint reájuk ugyan alig vagy csak módjával vonatkozókat. A cipő ára 25%-kal, a liszt három hónap alatt 9 krajcárról 17 krajcárra, a fehér kenyér 12 krajcárról 20-ra emelkedett; a disznóhús és a zsír 10%-kal drágult, a szárnyas hús 30-40%-kal, a „fűtőszerek” ára pedig egyenesen „mesés”. Egy kétszobás lakásnak tíz évvel ezelőtt 200 Ft volt az évi lakbére, most 3000 Ft. „Nem sikerült megnövelni” - jegyezte meg Lederer; rokonszenves benne, hogy nem igyekezett minden áron egyetemi tanár vagy képviselő lenni, független akart maradni ("szóval egy hajóban utazunk, már ha az olyan vénlegény, mint én - meg ő - független lehet egyáltalán; Lederer eljegyezte egy ezredes lányát, de nem lett belőle házasság, én még odáig se jutottam: kosarat kaptam egy huszonegy éves tüneménytől"). „Mióta a mama meghalt, nekem nincsenek családi gondjaim - vette át a szót kollégájától ő a redakcióban -, lassan mégis (vagy talán pont emiatt?!) embergyűlölő kezdek lenni.”

Forgolódik, nem találja helyét a vonatfülkében, mintha hőség bántaná, a homlokát törölgeti. Majd kimegy a folyosóra, és szivarra gyújt. Utoljára egy kőkorlátra felkapaszkodva szívták Ledererrel együtt ezt a finom szivart;

akkor az ő anyja még életben volt, egy sienai sikátorból kibukkanva gondolt rá éppen, hogy bizonyára most is a fiáért aggódik a József körút 27. szám alatt, szélütéstől bénultan, kifinomult idegrendszerét s a fölös képzelgéseket tőle örökölt s továbbvivő fiáért, aki közben az olasz lovagvilág káprázatos operadíszeitel között lépdél egy holdas éjféle órán, mely a legkísértetiesebb rablóromantikával, egy darab középkorral ajándékozta meg őket, világjáró magyar elméket; s ahogy úgy hátradőlve, lábukat lóbálva a kőkorláton ültek és nagy elégedettséggel fújták a füstöt, poros üstökükkel, melyre különös égi fény permetezett, sikerült megfélemezniük arról, hogy a budapesti reáliskola szerény jövedelmű tanárai.

Óróra különben sokan azt képzelik, hogy a csúcson van, vagy legalábbis minden erejével meghódítani szándékszik azt. Mint amikor Angyal Dáviddal nekivágtak a Berger Tirol hegynek a húsvéti szünidőben jó pár évvel ezelőtt. Kezdetben gyerekjátéknak tűnt a mászás. Egy órányi csúcstól aztán kitört a vihar. Bőrig áztak, kiránduló társa tehetetlenül csúszkált, majd erőtlenedve hullott vissza a folyékony sárba. Ő azonban gyöngéden fölemelte, és húzta-vonszolta magával. Félhangos dadogással a görög kultúra csodatevő erejére, holmi lélekvándorlásra hivatkozott, valójában az életosztón oly nagy volt benne akkor, hogy makacsul fordult szembe az előre fel nem mérhető körülményekkel, veszéllyel, minden alkalmi sorscsapással.

Azavarosan (rád) támadó fergetegben lehet-e esélyed. Hiszen percekkel korábban meg nem gondoltál arra, hogy a szelíd, gyapjas fellegekben farkasordítás rejtőzik. Olaszországi kalandozásaid során, kolostorokban, templomhajókban, képtárakban, az áhítat és csodálat isteni pillanatain túl is mindvégig a görög szellem vezérelt, mely nem ismeri a korlátozottságot; a törés és salak nélkülit meglátó esztétika örökifjúsága. Ez hatott századokon át ellenállhatatlan erővel a kiváló emberekre, a történetnek oly örökségét őrizve féltékenyen, melyet a civilizáció újabb rohamában kultúránk könnyen elveszíthet. Ott, a tiroli hegyek közt, a levegőt felfűtő, fenyegető villámlásban reméltem megpillantani bajtár-

sam igazi arcát. „Más úton térünk vissza Lienzbe”, mondtam neki megnyugtatólag.

A természet hangjától elandalítva könnyebb szeretni felebarátainkat. Otthon a kopott albérlésben csak a süket csend, a hit és a hitegetés hiánya. A mama kérlelhetetlen ambíciója valami nagyot várt tőlem, a Dante-tanulmány és a görög irodalmi arcképek után is. S a karrier egyre késett.

Két év óta olyan volt, mintha gyermekem lett volna - írtam jó Haraszti Gyulának Kolozsvárra. - Örült, mosolygott, ha a szobába léptem, s csüngött az életen mint valami nagy gyönyörűség...

Meg kellett volna könnyebbülnöm az után - adtam ki magam gyöngeségemben Lederernek. - Hiszen nekem más gyóntatóm nem volt, csak az anyám. Tudom, azt képzelték, hogy olykor már terhes is lehetett számomra... Benned különösképpen ott visszhangzik még talán néhai kifakadásom a gyónásról. Én a híres Phaedra-szarkofágot látom magam előtt a girlentini dóm sekrestyéjében, amint fojtott indulattal megállok, s kimondom: „Ezek öltetek meg engem, gyónással!”...” Te visszapillantasz a homályos szögletbe a potrohos papra, ki magából kikelve ült a magas támlájú zsölylyében és fogait mutogatta az előtte remegve, összetörve térdeplő leánykának. Mire felmérhettem volna, hogy mit teszek, a gyóntatószékhez siettem, és kalapomat hónom alá gyűrve, ökölbe szorított kézzel, szikrázó szemekkel megálltam kihívóan a pap előtt. Mit bántam én, hogy barbárt vagy eretneket lát bennem; nem nyelvi korlát gátolt meg abban, hogy megértessem vele, milyen veszedelmes „játékot” űz a gyermekek lelkével. A gyónás a felnőttben is fokozhatja a félszagséget, a belső zavart, a serdületlent azonban egyenesen megrontja. A vadul vádoló vagy netán ásitását elnyomó felnőtt arc által szuggerált büntudat az ártatlan gyermeklelket beszennyezi.

*

Afülke üvege vakít, behúnyja szemét. Furcsa, mintha nem is a szokatlan erejű déli fény csalná elő könnyeit. Mozart muzsikájának hallgatása közben, barátai mondják, szemében rendszerint kihúny az irónia, elhalnak

a különös szikrák, tekintete bensőségesebbé válik. Hátha gyermeki báj ül ki arcára most is, és ismeretlen útítársai bizalmukba fogadják. Hová lett belőle a kérelhetetlen zenekritikus (valamikor egy lehetséges útnak ígérkezett az is), akinek a Heltai-versben szereplő Falk Miksa, a Pester Lloyd szerkesztője kegyesen felmondott volt, nehezményezvén az ifjú Péterfy őszinteségét, aki Goldmark *Sába királynőjének* zenéjét „olajosnak” érezte, mintha déli gyümölcsök és kondirozott cukor ízét kapná benne a közönség. Pedig akkoriban ő még alig sejtette, hogy hol terem és milyen az igazi déligyümölcs. Azóta minden évben kijutott neki Itáliából, meghalló a tenger morajlását, mint Mikes vagy Zrínyi, órákat sétált az időtlenségben, édes napfényrel telve, haza küldött leveleihez néha „csatolt” egy kis abbáziai levegőt, egy rőf tengerkéket, vagy egy olasz hölgy szemének sötétlő pillantását; máskor meg - ha elfogyott a pénz - mint Mohamed koporsója ég s föld között lebegve várta, hogy „Budapestről megjöjjön a denaro”.

Inkább titkon vérez, semhogy ott könnyezzel, hol egyaránt olcsó a könny és a mosoly. Hogyan is mondta Kemény Zsigmond? „Állhatatosan hiszem, hogy keblünknek minden hangulata többnyire oly eszmetörmelékből származik, melyet észre sem veszünk. Ily tőlünk független, noha belőlünk támadt hatásocskák közt alakul tetteink növényággya - a *kedélyállapot*.” Mely fátummá lesz, ha kielégítetlen vágyakkal társul. A csalódás érzete lerántja életünkről a remény zöld mezét; így lesz az ember erünniszek nélkül is nagyon boldogtalan. Kedélyünk fonnyad; mint folyondár indái, szorongat valami... Valahányszor szemben állunk a boldogság esélyével, szótlanként (s ingerülten) elfordulunk. A végzettudat mint betegség nő, és fáj belül. A cinizmus könnyebben férközik lelkünkhöz; minél tovább vagyunk a földön, annál több anyagi - romlandó - költözik belénk (Saint-Beuve), s eljön az idő, midőn gyermekhangok, varázslatok hite helyett hibákkal, különöcségekkel, apró, alattomos bűnökkel telítődünk. Az idő erős kérget von a lélek köré; jellemünk is átalakul... Amit önmegnyugtatóssal fátumnak nevezünk, az nem más, mint megaluvásunk a kényszerűséggel. Már nincs erőnk megkeresni azt a pontot, honnan a szellem ere-

je és a szív gyöngéi eredtek, azt a zilált viszonyt, mely a pszichológiai és fiziológiai tényezők konfliktusából ered. Természeti diszpozíció is, hogy mennyire lesznek erényeink a ki nem fejlődött hibák, s mennyire hibánk a túlzásba vitt erény. A hallucinatív képzelem elhittett magja gyorsan kikel; az ilyenkor támadt víziók az örülésig visznek. A fenyegető képek, a belső indulat jelzi, hogy a jellem végpontjához ért. A lélek és a sors útjait föld alatti üregeknek látja-láttatja a mély kedély. Mindez a lelket a lét durvaságainál jobban kényszeríti magányba, a végleges magába vonulásba.

A melankóliát ő (Jágóval mondja ezt valahol) minden dalból, zsenge korától fogva, úgy szürcsöli, mint menyét a tojást. Az öreg hangszer nem lett hozzá hűtlen ("Ha hegedűművész lehettem volna, ó!"), vénülő napjaiban, mint aki egy kicsit megbillent, mind gyakrabban veszi elő. Angyal Dávid unokaöccsei méltányolják a legjobban ezt a hóbortját, akik egy emelettel feljebb laknak, a harmadikon. Mikor szülei magukra hagyják őket, ő bolondos szenvedéllyel szalad föl a lépcsőkön s kijátssza nekik lelkének legőszintebb felét. Ha közben leteszi a hegedűt, borongás, életuntság ül ki arcára; de aztán megint kendőt csap álla alá, és szinte cigányos vad-sággal játszik, míg erejéből s a kis hallgatóság lelkesedéséből futja.

Csak szellemi ambícióval meddig élhet-e sz?!... Föltette volt e kérdést anyjának is, nemegyszer kihívóan, gúnyosan. Közös kiránduláson, midőn a mama valósággal szemrehányó hangon kérte számon - nem is annyira tőle, mint inkább a megütközni is óvakodó kollégától - azt, ami az ő fiának, egy Péterfy Jenőnek az élettől kijárt volna s amit környezete elorzott, egyszerre csak kedve támadt neki is a gonoszkodásra. „Csak kartlijavitó professzor lett a fiamból!” - méltatlankodott a mama; ám ahelyett, hogy bánkódást mutatott volna, netán egy-két könnycseppet is ejtve, gonosz fináncintettel, ravasz uzsorás vigyorral nézett körül. Ő, anélkül, hogy levette volna szemét a mama arcáról, fölmászott a krasznahorkai „feneketlen” várkút peremére, és azzal ijesztgette az idős asszonyt, no meg az egész ártatlan társaságot, hogy kútba ugrik. Egy következő alka-

lommal már nyíltabban róttá ki a szerepében újfent tetszelgő asszonyra a büntetést, most már barátaival összejátssza. „Akarjátok, hogy a mama megijedjen?” - súgta oda az előresiető házaspárnak, s egy bokor mögé megbújva, revolvért rántott elő és elsütötte. A szegény mama „Aber Jenő!” kiáltással kétségbeesetten tipegett a csattanás irányába, s rémüldözésére fia kacagása volt a felelet. A társaság lemaradva, kínos susputyálásba kezdett: „Valami baj van Jenővel?!... Ez már nem játék, ez már komoly tünet...” Épp az anyjával szemben, ő, aki oly visszafogott, oly kíméletes örökké! „Ó, menjetek már! Amiért mindig azt mondja, hogy rajong érte?!...”

*

Amióta eltemettem, már nem szörnyülködnek a hátam mögött. Legalábbis nem emiatt. Most már jobban kezdi izgatni őket, hogy húsos ajkaimon kívül mit takar még tömött, szűrős bajuszom. (Hogy festem vagy sem, az kis ügy, semmiség.) Egyik tisztelőm kifejtette már nekem, hogy az a két nagy barázda erős szemöldököm fölött a fin de siècle-hangulat jellegzetes kifejezője. Hogy nem viselek magas keménygallért és cilindert a Ferenc József-kabát korában, az mellékes - különködés. De a többi - a lényeg! - rám, illetve belém van írva.

Az emlékeim is.

Egyre többen szoronganak a gyóntatószék előtt. Félszégességükben, félelmükben a sorstól kiszajtolt boldogságérzet tölti el lelküket, hogy kibeszélhetik gyarló, szánalomra méltó létük kis bűneit. Kiáltások, sivalkodás; a pap meghökken, már-már kiesik szerepéből. A mama árnya is ott tolong - hajtja valami; a comb, a hajlatok vonulatán már csak húspangás, szilánkok; szállagörbület esedezik a testetlen kék felé. Elejtett, széttöredezett, eltaposott szavak; mint lábak alatt ropogtatott drága tükörtörmelek. Látom, hogy térdepelnek, az angyali kórus dallamos csilingelését hallom. Meghajlok magam is szomorúan a német gótika boltívei, a sixtusai mennyei kupola alatt. „Gonosz voltál, kevély - mondja az Úr. - A pokol nyel el, de azért hiányozni fogsz.” Arcomon bávatag mosoly, a kevélység hitvitázó, torzsalkodó felme-

nőimnek szól, a szegényházban kimúlt, „gavallér” apámnak, akire gondolva már akkor is nehezen tudtam elérzékenyülni, amikor még szégyellősen térdepeltem a mama mellett, behunyva szemem. Egy ragacsos mancs cirógatni kezdi szeplős képemet, spröd hajamat, s egész ormótlan testével rám nehezedik, amint a szilvóriumos flaskóért előrehajol... Anyám babusgató szája rég megfakult, szeme elapadó tó, keble két süllyedni-kész halom; ahogy port töröl, por rakódik aszott bőrére. Olyan szürke, mint egy egérke - de mielőtt kijárta volna a kétkedés poklát, nő volt. Nő. Az én elfoglaltságom, önzésem okozta, hogy méltóságát feledve hagyta: haszontalan morzsalétében felszippantsa az Úr. Utoljára be se mert hívni magához, nehogy fölfedezze bennem a roppant méretűvé növesztett elhagyatottságot, az egyetlen valamit, amit örökségképpen rám hagyott.

Emlékszem, egyszer haragra lobbant, mielőtt a szakadozott torontáli szőnyegre kiöntöttem a langyos tejet. „Az apád szerzeménye Szinerváraljáról!” - s valósággal topogott a fehér latyakban, fröcskölte felém, mint a tehetetlen indulatot, hogy ilyen balog fiat hagy hátra. Mi lesz velem agglegénységemben, ha ilyen ügyefogyottan élehetetlen vagyok!... Másnap verejtékben ébredtem, lucskosan, feldúltan. Ő már világon kívüli magabazárkózottság volt csak. Kevély jelkép. Megfejtethetlen metafora. Képtelen enigma.

Földkaptam a hegedűmet, és torokszorító, rekedt hangokat szaggattam ki belőle nyiszitáló vonómmal. Szerencsére nem voltak itthon a gyermekek a harmadik emeleten; különben a faldöngetéshez, égboltostromláshoz hasonló, vad erőlködést hallhattak volna, még hogyha öklöcskéjüket dugták volna is fülükbe. A bárbar ösztönvilág érthette csupán azt a kant a szukával, Kantot, Hegelt Feuerbach-kal összeugrasztó, torz üzenetet. Mintha csak amiatt jöttem volna a világra, hogy bosszút álljak az értelmetlen kínokért, az annyiszor meggyalázott, megvetett értelemért. Mind gúnyolódhatok vele, ki is nevettem, a világ nem engedi meg nekem, hogy én, a csonka, szerves részévé válhassak. Mert a világnak nincs szüksége ilyen félszeg, törekeny, jelentéktelen kie-gészülésre.

A szépség, a tudás - csak hogyha fáj, akkor lehet igazi. Alázat nélkül a mindenség nem fogad be. A meztelenség, a megsemmisülés a tét - akár az érzékiségben, a hús kielégülésében.

Híjával találtattam valamiben? Marad a szorongás, az iszony.

*

Úgy képzelte, hogy az eszelősség mindig a nyerssel kísért meg, a hangossal fenyeget. Elég, ha egy kiáltás eltalál, egy élesebb zajszilánk, hogy elvágja a halántékon átütő eret. A moccanatlanság, az átmeneti magány pedig az egyedüli védelmet jelenti az olyan szenzibilis lény számára, mint amilyen ő is.

Ez az, amin rajtavesztett most.

Mintha nem csontjaiban, gerincében hordozta volna, hanem pusztán szellemével próbálta volna egyensúlyban tartani, s irányítani azt, amit a világegyetem törvényei ráosztottak.

„Kegyetlen, nagyon kegyetlen fickó a végzet!”... Ez a felismerés már tizenkilenc éves korában ólomsúllyal nehezedett rá, midőn fölfedezte családi környezetében (nemcsak amiatt, hogy szülei elváltak) a harmónia-hiányt. S önmagában is. Eltér Elizék biedermeier hangulatú székesfehérvári hajlékában élte meg leghatékonyabb lelki kúráját - ki hinné, hogy harminc évvel ezelőtt volt! A kert virágai, a poézis, a klasszikusok (Beethoven, Mendelssohn s az ördögi Schumann) hangjai mellett az első szerelem jelentette akkor a világharmóniát. Mennyi gazdagság együtt!... Azóta mintha kontárkézre került volna minden; akár a nemzet maga is. Mely régen volt olyan szegény kiválóságokban, mint most. A közszellem eliszaposodott. Látszólag minden úgy van, mint volt. A tojásan sem látszik meg, hogyha megzárul.

Vajda János megjegyzése jut eszébe: „Olyan könnyel olvassuk már a lapok öngyilkossági híreit, akár a szállodákba érkező vendégeket...”

A fiumei vagy abbáziai szállóban lesz-e, aki betöltse a cenzorszerepet mellette, miként otthon? Elég volt utóbb, ha egy unalmas értekezésbe lapozott bele, mint amilyen a Csetneki Jelenik Elek úré (közös ismerősük Lederrel, a Nemzeti Múzeum derék tisztviselője), aki azt fejtegeti a nemzet színe előtt, hogy viruló leányok, reményteljes ifjak ("lám, én már az sem vagyok!") egyre-másra dobják el maguktól az életet. A meghasonlott kedélyek és kétkedő elmék számára jó termőtalaj a mai társadalom, melynek kaotikus viszonyai még messze állnak attól, hogy belőlük egy jobb állapot jegeződjen. Korunk a szkepticizmus kora: felfogásában igen sok a kiszámíthatóság, igen kevés a melegség; túlnyomó szerepet játszik az értelem, s csak elenyésző csekélyet az érzelem...

Ehhez ő csak annyit tenne hozzá, hogy sok illúzióval szegényebbek vagyunk elődeinknél, viszont mégsem nézünk elég bátran az igazság (és egymás) szemébe. Miképpen ő kényszerült Palermóban: amilyen tüzes és mohó pillantással fogadta magába mindig a műemlékek s romok, a naptól aranyozott ezeréves pillérek festői látványát, éppolyan hatást tett rá az a csenevész fiúcska, akinek kolduló kezébe egy csokor virágot nyomott zavarában. Egy kapásra lenyelte az istenadta, demonstrálván, hogy milyen éhes. Ő nevetséges turistamozdulattal kapta le orra nyergéről a szemüveget, kezébe vette s idegesen játszott vele. „Néhány éve ugyanazokat a tisztított, vasalt öltönyöket váltogatom évszakonként.” Erezte a kezefejeére pottyanó cseppet; tán ettől a gondolattól eredt el a könnye. A kölyök torz vigyorral meredt rá, mint egy útonálló.

Az ilyen laptudósításokat a tanári szobában feltűnően el szokták rekvirálni az ő orra elől. De hát a Pesti Naplónak ez a megsárgult régi száma épp az olasz tengerparton unatkozó nyaralóknak való, ha már agyonsütötték agyukat a nappal s nincsen kéznél hidedzuhany.

„Szombaton délután a társaság a Svábhegyre kocsikázott. Együtt voltak Csáky-Pallavicini Artúr őrgróf, testvére, Csáky-Pallavicini Roger őrgróf, B. hadnagy és B. egyéves önkéntes, továbbá négy Barrison nővér, név szerint Ethel, Gertrud, Olga és Zsófia. A társaság igen zajosan mulatott a svábhegyi fogadó egyik különtermében. Különösen Artúr őrgróf volt felettele jókedvű. Az ő udvarlásai Barrison Ethelnek szóltak, akit folyton elárasztott bókjaival és

szerelmi ajánlataival. A társaság többi tagjai, ismervén Artúr őrgróf legújabb szenvedélyét, nem zavarták őt, csak amikor Artúr hirtelen előrántott zsebéből egy revolvert, és azzal fenyegetett, hogy az egész társaság szeme láttára föbe lövi magát, ha Ethel meg nem hallgatja őt, akkor öccse, Roger őrgróf mégse vette tréfára a dolgot, és kiragadta Artúr kezéből a hattöltésű revolvert... Két fiákeren visszasiettek a városba; Artúr őrgróf úgy viselkedett, mintha mi sem történt volna, csak amíg a Barisson leányok a színpadon voltak, le sem vette róluk a szemét. Amikor befejezték énekszámukat, azt indítványozta társainak, hogy küldjenek valamennyien virágbokrétát a színpadra. Az előadás után a fiatal tisztok a négy énekesnővel ismét elmentek egy belvárosi fogadó éttermébe, ahol cigányzene mellett mulattak, és vasárnapra megállapították terveiket. Ezek azonban meghiúsultak.

Amikor tegnap éjjel Csáky-Pallavicini Artúr őrgrófnak a Ferenc József-laktanyában lévő lakásába belépett két tisztársa, hogy elhívják a városba, iszonyú látvány tárult elébük. Az ágy előtt elterülő szőnyegen ott hevert élettelenül a fiatal őrgróf. Fején tátongó seb, melyből csak úgy patakzott a vér. Mellette a szolgálati revolver hevert, melyből egy töltény hiányzott...

Tartozunk egyébként tudósításunk hitele kedvéért a tény konstatálásával, hogy Barrison Ethel kisasszony felcserélte remek fehér nyári ruháját egy gyásztoalettal, amikor hírét vette, hogy a fiatal őrgróf öngyilkos lett."

Még egy versikét is talált a lap túloldalán. Sztojanovics Jenő (drusza is ráadásul) kuplé-üzenete *Ős-Budavárából*:

„Századvégi lányok csupa chic és játszi kellem
Ez a mi jelszavunk;
A jelennek élünk s az unalom réme ellen
Mámor a mi orvosunk;
Délig séta, délután meg truf, totalisateur,
Este színház, vacsorához pezsgő meg likőr...”

Az ő mai sétája elmarad. Kár lenne ezt a szép tengerpartot elrondítani. Mikor is indul a

fiumei gyors Budapest felé?... Színházi mulatság gyanánt megteszi egy idézet: „Krisztusra! mit tennél meg, hadd lám: / Sírnál? viaskodnál? tépnéd magad? / Innál-e mérget? ennél krokodilt? / Én megteszem...”¹.

A mindenségit! Önök számára ez ünneprontás? Számomra ez volna a világvége.

Hamlettel kelünk, nyugszunk, és örökös a napfogyatkozás.

✱

Ragyogó vasárnap volt. Az Adria kéksége után a horvát alföld jellegtelenebb, elegyes színeket kínált. Az utasok a pisztolydörrenést hallva, a hang irányába siettek, majd meghúzták a vészféket.

A vasútállomás, ahol a holttestet a gyorsvonatról levették, egy kis horvát falu határában van. Hrnetics Károlyvárostól északra fekszik. A károlyvárosi pap azt hitte, hogy a halott Petőfi Sándor rokona. A hiedelem hamar terjedt; a horvát lapok Eugen Petőrfi-Petőfi öngyilkosságáról írtak, aki tükörből célozta meg halántékát. Ezek szerint a másodosztályú vasúti kocsis WC fülkéjében tükör is volt.

A halott tárcájában pár forintot és két (gyűrött) papírlapot találtak mindössze. Az egyik a reáliskola órarendje, a másik Demoszthenész a Koszorúról tartott beszédjének görög címlapja volt. Ennek hátsó oldalán Péterfy Jenő kezeirásával ez olvasható: „E vézna testet nem érheti baj, míg agya működik...”². S alább egy Faust-idézet: AZ ÉN IDŐM LEJÁRT.

Voltak, akik később a talált „hagyaték” hitelet kétségbe vonták, vagy más szövegeket emlegettek. Mint ahogy némely nekrológban vagy megemlékezésben száj- vagy tarkó- és nem halántéklövés okozta a halált.

A pisztolyt mindenesetre Orbán Antal nevű idősebb kollégája kölcsönözte az olasz tengerpartra induló Péterfynek, holott tudvalevő, hogy az adriai fürdőhelyeken nincsenek cápák és krokodilusok.

1996. VII. 30.

1 Shakespeare: Hamlet (Arany János fordítása).

2 Munkácsy Mihály Miltonjáról szóló írásából.

Pintér Lajos
HERENDI RÓZSA

①

csak le ne essek
 csak le ne essél ember
 mint egy herendi porcelán
 kávécsésze
 teáscsésze
 csak le ne ess
 csak össze ne törj
 mint aki depressziós
 bánatában a dunába ugrik
 barátod tanárod
 csak össze ne törj
 mint egy vízelőtt
 kábítószeres diler
 olajszóktató borkeverő
 utcasarki
 kamionos vagy hotelkurva
 vagy futtatója
 vagy madárzsoké
 ki madaráról ledöntvén
 csak le ne essek
 csak le ne essél ember
 mint agyonvert
 öregember
 véres az árva
 nyugdíjszelvény
 csak le ne ess
 csak össze ne törj
 mint egy herendi
 porcelán csésze
 herendi rózsza

②

*farsangi fánk,
 törött pohár*

Igyunk barátom
 hogy e kontinentális télben
 melegítsen
 élni segítsen

olyan erőset
 torkunkon égjen
 itt a földön
 pokol és mennyei ország
 egybeérjen
 éljen!

egész-
 egész-
 egész-
 egészségedre

s mielőtt hazamennénk
 kínál a gazda
 ki vékonypézű ki
 keszeg ki giliszta
 ki nyüzge ki gizda
 vagy aki kövér
 ki duci ki pufi
 ki hájas ki buckos
 ki bumbi döföndi

ki ha kell
 mégse döföndi!
 s mielőtt hazamennénk
 kínál a gazda
 ropogós fánkot

hisz konyháján volt
 nagyasszony
 ki tésztát dagasszon
 kelesszen
 szakasszon

s mielőtt hazamennénk
 kínál a gazda
 ropogós fánkot
 hogy befogná
 irigy pofánkot

s mielőtt hazamennénk
 kínál a gazda
 ropogós fánkot
 tésztáját anyánk
 szakasztotta
 vagy egy sosemvolt
 asszony
 ki tudta
 a lekvárok
 fanyar ízeit:
 dzsemek liktáriumok
 marmeládok
 gyümölcszsek
 fanyar ízeit
 asztalára lám
 oda látok

s mielőtt hazamennénk
 kínál a gazda
 ropogós fánkot:
 s herendi
 porcelán csészében
 teát

részeg vagy
 öklelsz
 fellököd

minden egész eltörött

Gera Katalin • Madonna

Meliorisz Béla

A FŐVÁROSI KÖZLEKEDÉSI VÁLLALAT VILLAMOSÜZEMÉNEK NYUGDÍJASAI ÖSSZEFUTNAK A PODMANICZKV UTCÁBAN

a nagy csöcsű lola, ha tetszik rá emlékezni, persze, maguk még nem laktak ott akkoriban, szóval a nagy csöcsű lola, mindenki így emlegette, az idős, szívbeteg anyjával élt, és úgy váltogatta, kérem, a szeretőit, mint (ahogy mondani szokták) más a zokniját, lehet, hogy neki volt igaza, megint újabb udvarló vagy epéebben: lovag, hallottuk sokszor a szomszédoknál, de képzelheti, mekkorákat röhögtünk, mint afféle kamaszok, habár, higgye el, a magunk módján csodáltuk ezt a lolát, összehasonlítottuk az osztályfőnökünkkel, s nyilvánvaló lett, hogy hozzá szívesebben járnánk tanulni, s ellenvetés nélkül egyeztünk meg, akkor is boldogok lennénk, ha csak egyetlen egyszer, de sietség nélkül puszilgathatnánk szédítő melleit, aztán a nagy árvíz évében, a végtelen nyárban, de nem, ne haragudjon, már október lehetett, egyszer csak eltűnt szegény, az emberek mindenfélét összehordtak állítólag kiment kanadába, tudja, hogy van ez, még sokáig szaglászta utána, de a rendőrök se jutottak semmire

MELIORISZ BÉLA VERSPRÓZÁJA

20

Gera Katalin • Csillagnéző

Marafkó László

ÖNGYÓGYÍTÁS

Jegyzetlapok

Az írás mint öngyógyítás. A kibeszélés érvágása. S mikortól önbetegítés a folyamatos vérzés? Amikor társul hozzá a hiúság magamutogatása. Aktus a hajó tatján, az utasok szeme láttára.

*

Felírhatnám, ma kivel találkoztam. De ez volt-e napomban a legfontosabb? S nem az esetleges? Még ha szerveztem is e találkozást. S akkor hol a lényeg, a soha vissza nem térő, mely megvillant, mint ritka vad, melyre tüzelni halálos vétek? S egyébíránt eltalálhatatlan.

*

Nem önkomentárok s nem töredékek. Őstalapzaton korallzátonyok. Sejtetik a mélységet, de nem magyarázzák: következmények s nem következetesek. Önálló életük van, de történetük nem függetleníthető a hordozójuktól. Magától kirakodó szócsipkézet.

*

A korszakváltás hajszárepidését fölfedezni. Amit majd szakadékká tágít az idő. Talán ezt jelzi az elárvult, kitörni kész otthontalanság? Izgató játék: valamin naponta tapodunk, s valamikor attól a történelmi vonaltól számítják majd az új időt. A jövőből tekintve ott vált el a másik part.

*

Hangulatember. Megvető hangsúllyal. A hangulataid voltak a legpontosabb szeizmográfok: tektonikus mozgásokat jeleztek még a rendszerváltozás előtt. S nem hagytak nyugodni, míg meg nem feleltél. Minek is? A belső erkölcsi sugárzásnak? A kategorikus imperatívusznak? A morál istenujjának? Hangulatok. Mintha rejtett tartályokból - sérülés nyomán - szivárogná az illanó anyag. Ez volna a lélek? Nem tudni. De ott van, ha

elefántbőrű szokásokkal rejtenék is. Avagy ha szándékosan nem veszünk tudomást róla. Kicsapódik, porrá szárad, s az első fuvallatra betöltődik vele az életünk.

*

Már mindenütt voltál, pedig nem voltál mindenütt. De ötven után már így van. Legutoljára egy bankban - mint ügyfél. Reménybeli ügyfél. Kitiüntető udvariasság. Harminc évvel ezelőtt itt egy személyzeti osztály volt, ahol megtudtad, hogy abban az intézményben, amelynek itt székelt a főhatósága, felesleges vagy. Ma megszokott - természetellenes természetesség! - feleslegesnek lenni, de akkor - legalábbis a jelszavakban - kötelező volt a feleslegesség ellenkezője. Ha viszont bekövetkezett, akkor illet a kötelező optimizmus öntetével álcázni. Az elhízott személyzetis tehát azt mondta: „Ne keseredjen el, én már a siralomházban is voltam, mégis itt vagyok.” Mi közöm ehhez? - mondhattad volna a hájtömegnek, de szemtelenséget még abban a megalázó helyzetben sem érezted méltónak. Mivel a közlés évekre meghatározta életedet (pontosabban mindaz, ami a közlés mögött volt), ha csak eszedbe jutott, elemi indulatba jöttél. Ma már mosolyogni lehetne az élet ilyen - megtörténtekor tragikusnak tetsző - dolgain. Tudnál mosolyogni, sőt röhögni is, ezen s bármin, ami felvidámít, de utólag nem kívánsz fölényeskedni. Az elnéző mosolyra is születni kell, s vélhetően másra születél. Immár jó volna tudni, mire.

*

Az írás monomániája (is) feleslegessé válhat, ha az emberi képzeletet láthatóvá teszik, kivetítik. A háromdimenziósság sem hiú remény. Ám ez bizonyos kevés: az érzelmek, hangulatok zene finomságú megjelenítése sem maradhat el. A bioáramok ismeretében talán ennek is meglesz a módja.

Persze, nem egy tökéletes hazugságvizsgáló céljából! Nem a titkos gondolatok feltárása miatt.

A művészi világfelfogás és alkotás belső folyamatának leképezése végett: izgalmasabb lesz, mint az évezredek során megszokott végeredmény, a mű megismerése és jó-rossz értelmezése.

Az ötletet először egy osztálytársamtól hallottam. Nem volt különleges fiú - vagy mégis? Jófejű volt, de az egyik évben például több tárgyból éretlenül és indokolatlanul bukásra állt. Apja - egy igényes mérnök - engem teremtett le, hogy miért nem figyelmeztettem őt időben. Egy egyesületben atletizáltunk, s néha felmentem hozzájuk. No, de kamaszok közt az ilyen közlés árulásszámba ment volna.

Ha ilyen ötletei voltak, biztos, hogy az iskolában felismert képességeknél több szunnyadt benne. Örökre elszunnyadt: az egyik érettségi találkozón hallottuk, hogy egy vasárnapi ebéd közben hirtelen ledőlt a székből és meghalt. Rögtön eszembe jutott: az edzések után mindig panaszkodott a szívére. Az edzőnk szimulánsnak tartotta, mert a kötelező sportorvosi vizsgálat semmit sem mutatott ki. A boncolás igen: a születéstől meglevő elváltozást a szívben.

A következő évtizedekben lehet, hogy megszületik az „agymultimédia”, a születőfélben is látható mű. A feltalálásért névtelen osztálytársamé az érdem.

Jóelőre jelzem, mint az utókor be nem jegyzett találmányi hivatala.

*

Cizellálni a torzó töréseit. Fúróval és rás-pollyal imitálni a törésvonal természetes szeszélyességét. A vak természetet utánozni, De akkor vak-e? S vajon mi vagyunk-e a látók?

*

Fehér köbuborék az éjszakában. A vadul ráirányított fényekben. Márványhajó.

Éjfél után is zsigong a piazza.

Harminc éve üres volt. Áprilisi eső verte a falakat. Húsvét volt, otthonokba szívó ünnep. A busz odaállt a Santa Maria del Fiore oldalához. Kiszállás nélkül bámulták a falakat. Hát ez az - a művészettörténet nagy állathatározójából.

Most a fiával áll itt. Éjszaka lesétáltak a domb-ról, ahol valaha Boccaccio hősei mesélték a történeteiket.

Akkor a vasfüggöny mögül érkeztek. Ez a vasfüggöny - utólagos meghatározás. Az egyetemi kollégium válogatott társasága cserélt egy hétre a bolognai egyetem hallgatóival, s jutott egy kiruccanásnyi Firenzére is. A legmagasabb fórumokat is bejárta az út engedélyeztetése, a félelem miatt, hátha valaki kintmarad. Pedig akkor a többség (még) jóhiszemű volt: valószínűleg rábeszélésre sem maradtak volna ott. Később - az már más. Az egyik férjhez ment Franciaországba - inkább Franciaországhoz. A másik profesztor lett Amerikában. Mert azért az mégiscsak vasfüggöny volt, még ha különös cirádákkal volt is tele errefelé.

A fia mellett hangokat bugyborékoló külföldi mit is tudhatja, mennyivel más ez a fehér márvány dóm annál, mint ami látható. Csak egy kicsit más irányból kell - nem nézni - érkezni ide.

*

Bartók azt írta, hogy Kodály műveiben öltött legtökéletesebben testet a magyar szellem. Micsoda pályatársi gesztus! Féltékenységmentes. De hagyjuk ezeket a halandó megközelítéseket. Ő maga, aki szintén gyűjtött népzene, s inspiráló forrásnak tekintette, vajon önmagát hova sorolta? A népzene felhasználásának három válfaját különböztette meg, s a legmagasabbrendűnek azt tartotta, amikor a folklór szellemében alkot valaki, tehát nem díszítőelemként, imitációként használja. Ha Kodály művei a magyar szellemet, az övéi a kor lelkét testesítették meg. De ettől még a magyar szelleműsége aligha fokozható le kisebb töménységűvé. E zaklatott és vívódó kor, a XX. század kataklizmáit magyarként átszűrve magán emelkedett az egyetemes diszharmoniai világába.

*

Ezt az évtizedet századok múltán is elemzik majd. Melyik magyar évtizedet nem? Történelem - lelkizés a vak eseményekkel.

*

A beszéd: sebnyalogatás. Tele sebbel a világ s a szánk. Nyálunk vesztettül, reménytelenül és értelmetlenül, mint az idioták.

Venyige Sándor
NAP, ÁRNYÉK, BOSZORKÁNY

- Jelenetek egy távházasságból -
 avagy történelemhamisítás két felvonásban

Móricz Zsigmond
 „A nagy fejedelem” és „A nap árnyéka”
 című regényének, valamint
 „Boszorkány”
 című színművének nyomán

SZEREPLŐK

BETHLEN GÁBOR PÉTER, Erdély fejedelme
 KÁROLY H. ZSUZSANNA, a felesége
 BÁTHORY ANNA-MÁRIA,
 HOMONNAY-NAGY GYÖRGY, ellenfejedelem
 M. BORONKAI GYÖRGY, kincstartó
 ÁBEL
 PÉCHY Z. SIMON, kancellár
 ÁGOTA, a fejedelemasszony társalkodónője
 PÁZMÁNY PÉTER-PÁL
 FORGÁCH ZSIGMOND OTTÓ

SZ. SIMONI GYÖRGY
 KERESZTESSY LIP. PÁL, lippai várkapitány
 PANKA, felesége
 BORA, lányuk
 HAJDÚ
 APRÓD
 JÁNOS
 JÓNÁS
Történik Erdélyben nagyjából a középkor alkonyán és az újkor hajnalán

Második felvonás

1. JELENET

melyben az események folyása fordulatot vesz, amennyiben tanúi leszünk egy fondorlatos merénynek, és egy másiknak is kirajzolódni látszanak halovány körvonalai

- Anna kerekí uradalmában -

ANNA Ne szólj! Előbb igyál! Fenéig!
 HOMONNAY A, nem.
 ANNA Addig nem állok veled szoba, míg fené-
 kig ki nem iszod. - *iszik* -
 HOMONNAY Megvakul a szemem, ha nézlek.
 ANNA Csak ne, mert akkor hogy találsz ki?
 HOMONNAY Hova tettem a szemem, hogy valaha is
 rád néztem!?
 ANNA Igyál!
 HOMONNAY Nem, nem. Nem bírok!
 ANNA Igyál! Igyál!... - *iszik* - Ne gyere köze-
 lebb! Nem azért támasztottalak fel a por-
 ból, hogy rám mássz!
 HOMONNAY Csillag!
 ANNA Unlak.
 HOMONNAY Azért jöttem, Anna, Bécsből, a császári

udvarból, hogy miféle boszorkánytanyát
 csináltál te ebből a kedves kis házból?
 ANNA Valamikor nagy és pompás kastély volt
 ez neked.
 HOMONNAY Azóta... minden kicsi lett azóta nekem:
 csak te nőttél nagyra.
 ANNA Hah! Meg akarsz menteni?
 HOMONNAY Egész szíved.
 ANNA De jó nekem!
 HOMONNAY Még Bécsbe is azt beszélték, hogy ilyen
 főboszorkány, mint te vagy, nincs egész
 Európában.
 ANNA Te, ostoba. Miket beszélsz?
 HOMONNAY Én megrettentem, Anna, és könyörögtem
 őfelségének, engedje meg, hogy idejő-
 jek, és én téged megváltalak: minden
 dac árán feleségül kérlek, s ewel életedet,
 vagyonodat és becsületes tisztességedet
 adom neked nászajándéku. Bár akármit
 is tettél...
 ANNA Mit csináltam én, te együgyű!?
 HOMONNAY - *iszik* - Hírelik, hogy szekérszám vásá-
 roltad a bűvölőszereket s szerszámokat.
 ANNA - *cinikusan* - Elég pincém van, elfér ben-
 nük.
 HOMONNAY Te már nem szereted azt, amit az embe-

- rek szeretnek. Árva vagy, Anna, senki sem nevelt jóra...
- ANNA De kinek mi köze hozzá, te cethal, hogy ha én bezárva vagyok a magam házában, hogy mit teszek?
- HOMONNAY - *iszik* - Bizony köze van, mert mindenki azt szeretné, ha otthon is úgy fertelmeskedhessen, ahogy ő akar! De mi lesz akkor a világgal? Hogy lehessen a fejedelmeknek jó rendet tartani, ha ki-ki a maga módján él? Senkinek sem szabad másmilyennek lenni, mint mindenki!
- ANNA Honnan veszed a bátorságot, hogy engem leckéztess?!
- HOMONNAY Onnan, hogy téged soha senki sem szeretett, és nem is fog soha, csak én. Téged mindenki csak szolgált és megkívánt, de én szeretlek! Én egy olyan édes fiú vagyok, akit nagyon lehet szeretni.
- ANNA Nem érted, hogy nem kellesz!? Nem érted? Ha egy férfi egy nőnek nem kell, akkor lehet az Istennek első arkangyala... nem kellesz!
- HOMONNAY Azt hiszed, nem tudja mindenki Bécsben, Krakkóban, Pozsonyban, hogy még mindig a fejedelem után sáriasz?
- ANNA - *bort tölt* - Ezt is idd meg!
- HOMONNAY - *miközben kiíssza a kupát* - De annak meg te nem kellesz, némbor, fel nem vesz soha! Mert ő a fejedelem, s neki akkor se lehetne, ha akarná! Csak mellettem lehetsz fejedelemasszony, nem érted?!
- ANNA Takarodj a szemem elől!
- HOMONNAY Még találkozunk!
- ANNA Mi már nem. - *Anna hangosan felnevet, Homonnay összecusklík, miközben belép Bethlen.*
- BETHLEN Elájult?
- ANNA Nem. Meghalt. Neked.
- BETHLEN Megölted? Megmérgezted?
- ANNA - *bort nyújt Bethlennek* - Ne beszélg! Előbb igyál! Fenékg!
- BETHLEN - *kiüti Anna kezéből a serleget; Anna újból tölt, beleiszik, majd megcsókolja a fejedelmet; Bethlen kiköpi a bort.*
- ANNA Tölem ne féjl! Tőle meg már felesleges.
- BETHLEN Miből gondolod, hogy félted tőle?
- ANNA Akinek a királyi Magyarország van a háta mögött, attól szoktak félni.
- BETHLEN Az én székemben nem sok idő jut félelemre. És ésszel a félelem is legyűrhető. Csak a megfelelő levelet kell elküldeni a megfelelő helyre. A török gyorsan meggyőzte a háttérben állókat, hogy a porta számára én vagyok az egyetlen elfogadható fejedelem. Én küldtem a legtöbb ajándékot nekik. Úgyhogy nem. Homonnay már nem volt ellenfél... De azért...
- ANNA - *közbeváág* - Szívesen. És amattól? - *borral kínálja* - Attól se félsz?
- BETHLEN - *iszik* - Amaz nem ellenség. A társam.... Kötelességem is van... Is?
- BETHLEN Szerettem is. Ma is... csak nehéz... - *iszik* - Ott ül az öreg székben, betakarogtatva... más megpattan a hőségtől... ő meg fázik... borzong... „Mit” álmodtál? Kérdem „Halált.”
- ANNA Halálal álmodni: lakodalmat jelent. Azt álmodtam az éjjel... Hedviga néném királyné Krakkóban... A király haldoklik... Ki jön velem: üljünk rá a lengyel trónra! Haljon meg Zsuzsanna, s vedd el Hedvigát! Légy király Krakkóban! Ha öreg is, sebaj, majd meghal. Koronáztasd meg magad: ott vannak a birodalmaim, azt mondják, hogy egy millió hold...
- BETHLEN Ostoba boszorkány!
- ANNA Ha más nem, a tudomány segít... Boszorkány vagyok, azt mondod: hát leszek boszorkány. Teérted, fejedelem, csak teérted.
- BETHLEN Zsuzsannát el nem hagyhatom...
- ANNA Akkor öld meg!
- BETHLEN Lehetetlen! - *iszik* -
- ANNA Akkor ölje meg magát ő...
- BETHLEN Hány éves a nénéd?
- ANNA Ha az árnyék beleolvad a sötétségbe, azaz Isten kijelölte a munka idejének a végét!
- BETHLEN Hány éves?
- ANNA Hedviga? Már nem mai báránka.
- BETHLEN Neked nem számít senki élete? Te úgy számolsz minden élővel, hogy ha akarom, nem él? - *iszik* - Ne neved, mert szétzúzom ezt az egész boszorkányfészeket! Csak megpisszenj, leromboltatom, s sóval vetetem be a helyét...
- ANNA Igen?
- BETHLEN Igen! Miért nincsenek itt emberek? Miért vagyunk mindig kettesben?
- ANNA Behívjak valakit?
- BETHLEN Nem kell. Még ma akarok elmenni innen.
- ANNA Ezt szerettem volna felségednek tanácsolni.
- BETHLEN - *iszik, majd megöleli Annát és lassan*

szerelemben vegyülnek - Mondd meg miért szerettek?! Mert boszorkány vagy? Mert tudod a titkokat? Nem! Azért szerettek, mert te vagy a bűn, a rothadás, a gyalázat. És a tiszta embernek bele kell néha feküdni a sárba, és meg kell benne hemperegni, mint a dísznőnek a mocsárban... - *szeretkeznek* - Te vagy az a haszontalan, fölös szemét, amit a forró víz, mint a tajtékot kivet magából... Én téged szerettek, mert kívánlak, mert nem tudlak lenyelni... - *iszik* - Én Zsuzsannát is csak azért szeretem, mert fentebbről rántottam le, s megtörtem: de téged ezerszer jobban meg foglak emészteni, s kiokádlak magamból... azért szerettek, mert veszélyességgel játszom miattad: nem téged, a rettenetességet akarom veled... Eredj, buja dög, és búj el a világ szeme elől, és akkor élhetel kilencvensztendős korodig... még megmenekülhetsz, másképp az árokpartra kerülsz, katonák fognak átvonulni rajtad és otthagynak sarki cédák szoknyájában... s hiába volt millióholdas birodalom, ami rád néz: koldusként halsz meg, könyöradományra szorulva...

ANNA Milyen jó, hogy van, aki szeret... Milyen jó, hogy ily szépeket mond, aki engem szeret...

BETHLEN Rajtad kívül nekem már semmiben sincs örömöm.

ANNA Még a háborúban sem?

BETHLEN Element a kedvem a háborútól.

ANNA Kár volna, ha elmúlnának a szép gyilkolások.

BETHLEN Mindig csak ölni, ölni.

ANNA Az az élet.

BETHLEN Sír érted a szívem, megszakad érted a lelkem, de nem vehetem le rólad, ami rajtad van. Nem tudok az akasztófának parancsolni... Ha gyereket szülnél nekünk, esetleg... A cédaságod öl meg, a te boszorkányságod senkinek sem árt, csak neked... Miért nem vigyáztál tizenkét éves korodban, miért nem tudtad, hogy valaki vár valahol, és tisztán kell magad megadnod neki... Hány éves voltál, amikor nem gondoltál rám?

ANNA Kí emlékszik olyan régi időkre?

BETHLEN - *részegen* - Meghalok?

ANNA Nem. Csak elájulsz. Nekem. - *az ájult Bethlen fölött* - Mit szeret az ember egy férfin? Éppen olyan büdös és ápolatlan,

mint a többi... Talán azt, hogy erős?... Azt, hogy különb a többinél, aki van?... Azt, hogy tud markolni s el tudja törni az ember derekát?... tud nevetetni és bizsergetni, s az jó?... azt, hogy mégis férfi, s... és elérhetetlen? - *varázslógesztus* -

2. JELENET

melyben a két nő közötti zaklatott bizonytalanság egy furcsa fordulattal a világ végére veti a fejedelmét, ahol ki-derül, hogy miként ért szót

- egy parasztházban -

a társadalmi hierarchia két pólusának képviselője: egy hajdú és egy uralkodó, miközben a paraszti egyszerűség motívuma emelkedik a dramaturgiai érvelés rangjára

HAJDU Csak feküdjék. Egyék. Igyék.

BETHLEN Hova kerültem?

HAJDU Kimerült

BETHLEN Sőt nem használnak kentek?

HAJDU Nem.

BETHLEN Miért?

HAJDU Nincs.

BETHLEN Hát kenyeret?

HAJDU Asse.

BETHLEN Miért?

HAJDU Assincs.

BETHLEN Hát mit esznek?

HAJDU Húst.

BETHLEN De hozzá?

HAJDU Hun ezt, hun azt.

BETHLEN Mit?

HAJDU Sulymot... Böngyöt.

BETHLEN Mi az?

HAJDU Sulyom, böngyő.

BETHLEN - *szünet* - Vallás?

HAJDU Mi a?

BETHLEN Mi a vallásuk?

HAJDU Vallás?

BETHLEN Hit... Mit hisznek? Katolikusok, vagy reformátusok?

HAJDU Mineka?

BETHLEN Hát az Isten... Istent hinni... imádni...

HAJDU Nem érünk mink rá a boloncságra. Ott a marha.

BETHLEN Mikor láttak papot?

HAJDU Mija? Esszik vagy isszák?

BETHLEN - *szünet* - Ezt fogadja el.

HAJDU Mija?

BETHLEN Pénz. Hogy megmentett.

HAJDU Mija?

BETHLEN Nem akar pénzt?

HAJDU Mineka? Őrizgetni?

BETHLEN Vásárolni rajta.

HAJDU Mit?
 BETHLEN Kenteknek is csak kell valami.
 HAJDU Mi?
 BETHLEN Hát magának nincs semmije?
 HAJDU Van.
 BETHLEN Mi?
 HAJDU Baromjóságom van.
 BETHLEN Mennyi?
 HAJDU Ekkevis.
 BETHLEN Azt is szerezni kellett. Valami keresés
 kendnek is elkél. Hogy vigyáz magára?
 HAJDU Én csak arra vigyázok, hogy mindig
 legyen annyi marhám, amiből a kár
 kiteljék...
 BETHLEN Hát hány darab marhája van?
 HAJDU Vagy kétszáz.
 BETHLEN Kétszáz?... Mit akar; az egy egész csor-
 da...
 HAJDU Gulya.
 BETHLEN Oszt mit csinál vele?
 HAJDU Őrzöm... Vigyázok rá, hogy baja ne
 legyenik...
 BETHLEN - *szünet* - Asszony?
 HAJDU Nincs.
 BETHLEN Miért?
 HAJDU Ide?
 BETHLEN Az asszony mindenütt jó.
 HAJDU Nincs.
 BETHLEN Soha?
 HAJDU Tavasszal.
 BETHLEN Hol?
 HAJDU Bent a faluba.
 BETHLEN Feleség?
 HAJDU Nem.
 BETHLEN Hát?
 HAJDU Nőstiny.
 BETHLEN Maguk itt nem házasodnak?
 HAJDU Minek?
 BETHLEN Hogy legyen miről gondoskodni. Hogy
 legyen mit szeretni.
 HAJDU Itt a barom.
 BETHLEN A barom?
 HAJDU A barom.
 BETHLEN Azt lehet szeretni?
 HAJDU Lehet. Bóttal.
 BETHLEN Miért?
 HAJDU Mer marha.
 BETHLEN Gyerek sincs?
 HAJDU A van.
 BETHLEN Van?
 HAJDU Van.
 BETHLEN Mennyi?
 HAJDU Van vagy tizenhat.
 BETHLEN Micsoda, gyereke?

HAJDU Az.
 BETHLEN Tizenhat gyerek? Hát ha nincs felesége
 honnan van gyereke?
 HAJDU Hát, uram, a feleséget mink nem szeret-
 jük, mer a csak baj. Akadik. De azír az
 asszonyt szeretjük. A meg mindítig van.
 Kivált tavasszal. Így oszt gyerek is van.
 De kell is. Az ember mindig abba bízik,
 amit maga csinál.

3. JELENET

*melyben újból a fejedelem és asszonya viszonyának ár-
 nyékba borulását követhetjük nyomon, továbbá megtudjuk,
 hogy miként uralják el a boszorkánysághoz tapadó tévkép-
 zetek - személyes motívumokon keresztül - az állami poli-
 tikumot*

- a fejedelem szobájában -

BETHLEN Mit sírsz?
 ZSUZSANNA Síratom ezt a szegény elveszett országot.
 BETHLEN Lippa nem az ország.
 ZSUZSANNA Van még magyar, aki megvédi kegyel-
 medtől a magyar várakat.
 BETHLEN Te tőlem akarod megmenteni Erdélyt?
 ZSUZSANNA Magától kellene megmenteni Bethlen Gá-
 bort.
 BETHLEN Lippa az övék volt már egyszer! Azóta
 minden fejedelem megígérte a vissza-
 adását.
 ZSUZSANNA Az én fiatalságomat adja vissza! Az
 egészségemet! Adja vissza, amit Isten ne-
 kem adott, s amit a kegyelmed istenelleni
 vétkes vad természete tőlem elvett! Mi kö-
 zöm a maga háborúhoz?! Én nem akar-
 tam! A maga vére, meg a bujasága haj-
 szolta, meg a telhetetlen vak kapzsisága.
 Kellett egy ilyen senkinek a legmaga-
 sabbra kapaszkodni! Kí volt maga, ami-
 kor én megismertem? Maga akar hitet
 kelteni az emberekben? Nem látja, hogy
 magában senki nem hisz?... Most aztán
 szűköl, mert retteg, hogy vérit veszik az
 ebek.
 BETHLEN Én szűkölök? Ki mondta, hogy én szűkő-
 lök?! Nem félek, és nincs mitől félnem,
 csak egy van, amitől félek, attól, hogy itt
 van mellettem, valaki, aki nagyobb ellen-
 ségem a legnagyobb ellenségemnél. Te
 semmi asszony, azt hiszed, egy percig is
 ijedtséget csinál nekem a szultán, vagy...
 vagy egy Homonnay?... Azt én el tudom
 intézni, ha olyan asszony van mellettem,
 aki fejedelmi vért hord a testében, de te

	nem vagy fejedelmi, csak egy ijedt kis beteg asszony, amék a maga rémségeitől fél.				4. JELENET
ZSUZSANNA	Hát menjen, s menjen, talál fejedelmi vért, aki fejedelmi nagyszerűséget örökölt ősitől! Ott várja, Kerekiben! Menjen a szemem elől! Annyi mindig voltam, mint egy Bethlen Gábor, ez a senki gyereke, pecérek királya, ez maga. Menjen előlem, s ne közelítsen hozzám soha az életben!				<i>melyben arról folyik a vita hogy márpedig boszorkányok vannak-e, vagy pedig nincsenek-e márpedig</i>
					- a fejedelem udvarában -
BETHLEN	Én nem vagyok jó ember. Ember vagyok.	JÓNÁS		Á. Nem az.	
ZSUZSANNA	- <i>szünet</i> - A te szerelmed nem itt van. A te szerelmed odakinn van. Nem én vagyok, s nem én voltam soha a te szerelmed... Mit számít neked egy ember, és én is csak egy ember vagyok... Késsel ütsz el, és arra se törvény, se hang...	JÁNOS		Há' mér' nem?	
BETHLEN	Milyen embert ütöttem én el késsel?!	JÓNÁS		Ha boszorkány vóna, akkor mér' nem szabadítja meg magát a börtönből.	
ZSUZSANNA	A te koronád vérrel van befröcskölve, és itt már egy igaz ember is meg nem él, csak a boszorkányok, a lidércek és a fertelmes paráznák élnek... Fúj, de utálok ezt a dög fejedelemséget és ezt az utálatos, piszkos életet... De mondom neked, Gábor, még egyszer s utoljára ebben az életben: ha ezt a boszorkányt ez napok alatt meg nem égetteted, akkor majd megégettetem én. Égettesd meg, mert különben soha többé én téged embernek nem tisztellek, hanem török hitű, gyilkos paráznának, aki nem szánod a keresztyén vért, mert abban akarsz fürödni, és kést viszel, a vad, buja, perzselt boszorkány késit minden magyarokra és keresztyénekre. Hogy fogsz te a mennyországba menni?	JÁNOS		Lehet szereti.	
BETHLEN	A mennyország nem a fejedelmeknek való.	JÓNÁS		Mit? A börtönt?	
ZSUZSANNA	Engem nem érdekel! Én már ott vagyok, hogy inkább megölöm magam! Ha Lippát odaadja, megölöm magam, s akkor jó lesz magának... Tudom, csak erre vár... Akkor aztán mehet, ahová most is menne! - <i>kirohan</i> -	JÁNOS		Egy boszorkány...?	
BETHLEN	Az Istenit...	JÓNÁS		Nagy marha vagy. Ha boszorkány vóna, el se tudták vóna fogni.	
PÉCHY	- <i>kisvártatva bejön, fűrkészi a fejedelmet, majd a jó hír hozójának biztonságával</i> - Nagyságos uram. Konstantinápolyi követünk írja, hogy az ajándékok jó hatással voltak a portán. Így aztán Lippa is ráér.	JÁNOS		Mér'?	
BETHLEN	- <i>üvöltve</i> - Nem ér rá!	JÓNÁS		Há' pont mer' boszorkány.	
		JÁNOS		Há' pont azér' fogták meg, mer' boszorkány.	
		JÓNÁS		Há' boszorkány nem hagyja magát.	
		JÁNOS		Mér'?	
		JÓNÁS		Nem olyan. A vériben van, hogy nem olyan.	
		JÁNOS		De 'isz aszongyák, hogy látták, hogy kicsi gyerekecskéket megboszorkányozott. Ki látta?	
		JÓNÁS		Paisgyártó István uram monta, hogy amikor Bánffy Dienesné Krajnik Jánossal beszélt, akkor hallotta, hogy azok azt mondták, hogy... Nem... Szegedi Mihálynak monta Bánffyné, na, hogy hallotta Betüs Boldizsártul, hogy Ujhelyi Mártonnak monta valaki... Körtvélyesi uram volt... hogy monta neki Körtvélyesi uram, hogy Móré Gáspárnak meséli Ráthonyi Ferenc, hogy súgja Kamuthy Vincének: gyere csak ide mutatok valamit... - <i>hosszú, erős gondolkodás</i> -	
		JÓNÁS		Sz'?	
		JÁNOS		Az ajtóhoz mentek, a kulcslyukon benéztek, hát... - <i>szünet, erős gondolkodás</i> -	
		JÓNÁS		Ott volt bent egy kicsi gyerekecske, sz' a boszorkány ott boszorkányozta, aszongyák nagyon tud.	
		JÁNOS		Sz' hogy boszorkányozott?	
		JÁNOS		Hogy, hogy? Hász' ahogy kell.	
		JÓNÁS		Varázsolt, vagy mi?	
		JÁNOS		Fekete fenét varázsolt. Boszorkányozott. Háromszor csomót kötött a keszkenőn, és azt a feje fölött háromszor megcsavarván, háromszor kiáltott... - <i>szünet</i> -	
		JÓNÁS		Mit, te?	
		JÁNOS		Asz nem monta Paisgyártó uram.	

JÓNÁS S mi lett a gyerekecskével?
 JÁNOS Asz mán meg azér' nem tudom, mer' pont akkor kellet elmennem, mer' hittak. Vakuljak meg, boszorkányozta.
 JÓNÁS Nagy marha vagy. Ha egy boszorkány-nak akkora nagy hatalma vóna, akkor kincseket varázsolna magának.
 JÁNOS Osz' honnet tudod, hogy nem varázsol?
 JÓNÁS Onnet, hogy akkor jól élnénk.
 JÁNOS Mi?
 JÓNÁS Hát hogyha sok kincse lenne, akkor sok adót fizetne fejedelem urunknak, ha sok adót fizetne, gazdag lenne az ország, ha az ország gazdag lenne, jól élnénk. Rosszul élünk, nincs boszorkány, fene ette vóna meg.

5. JELENET

melyben a fejedelem utolsó elkeseredett kísérletet tesz rá, hogy dinasztikus gondjaira gyógyírt leljen, s amelyben a házasság börtönéből való menekülés lehetősége minden eddiginél közelebbinek tűnik

- a börtönben -

BETHLEN Anna, szép vagy.
 ANNA S tetszik?
 BETHLEN Ül le itt.
 ANNA Vallató székbe?
 BETHLEN Ül csak le, Anna... Jó szállásod van?
 ANNA Kaptam valami szőnyeget, amin egy fekete nap van. Kezd sötétedni. Régen ferküdtem már le a nappal...
 BETHLEN ...Nem féltél?
 ANNA Féltettelek.
 BETHLEN Engem?
 ANNA Téged.
 BETHLEN Én kint vagyok és nagy harc előtt.
 ANNA Benne vagy.
 BETHLEN A harcban?
 ANNA De nagyon.
 BETHLEN Mit tehetek, erős törvény alatt vagyok. Fejedelem vagyok. Kereszten vagyok.
 ANNA Két ölelő kar keresztjén, s az el nem bocsát, míg élsz. Vagy míg él. Vagy míg élek.
 BETHLEN Férfi vagyok és nincs senkim... Nincs, akit magam után hagyjak... Anna, szeretlek.
 ANNA Inkább szánsz, nem?
 BETHLEN Mindig szerettelek.
 ANNA Ácsolják a vérpadot.
 BETHLEN Nem bízol bennem?
 ANNA Nem. Megtanított egy szóra: politika.

BETHLEN Mit gondolsz, ki vagyok én? Hazudok én neked?
 ANNA Hazudsz.
 BETHLEN A fejedelemség halottat nem csinál élővé, de éltet meg tud menteni a haláltól.
 ANNA Eressz el, még sok dolgom van. Menj! Jó feleséged van, aki szeret s vár.
 BETHLEN Szeret. Bár ne szeretne! Akkor semmi se volna elmenekülni előle. Így nehéz, de nem lehetetlen.
 ANNA Ne beszélj, örülj, hogy így van.
 BETHLEN Minek örüljek? Mondd meg, hogy minek?... Nyakamon egy szent nő, aki görcsösen kapaszkodik. Köszönjek le a fejedelemségről, hogy ő boldog legyen valahol a hegyek alján, ahol ő boldog tudna lenni velem, ha kecskepásztor vagyok is, csak soha egy percre is el nem tűnök a szeme elől? Ennek örüljek?
 ANNA Mindenkinek megvan a maga baja.
 BETHLEN Ennyi, mint nekem, senkinek sincs... Énrám rakta isten a legnagyobb terheket.
 ANNA Mindenkire annyit rak, amennyit elbírnak.
 BETHLEN Mi tudnék én lenni, ha a te vidám lelkedet érezném, hogy velem repül. Henrik király nyolc feleséget próbált, hogy az igazit megjelje.
 ANNA Csak nem akarja lenyakaztatni?
 BETHLEN Meg kell értenie, hogy ez így nem maradhat... Meg kell lássza, hogy te vagy az egyetlen boldogság nekem, s adjon ide... Itt a püspök, megparancsolom, válasszanak el tőle... Ha te is így akarsz...
 ANNA Majd jön a háború, s kegyelmed megnyugszik...
 BETHLEN A háború csak akkor kell, ha a fejedelem nem bír az életével. Meg akarom őrizni ezt a kicsiny országot, mint egy pacsirta-fészket, hogy mindenki nevelje a magzatait a fészkekben... Lesz gyermekünk, Anna?
 ANNA Minek?
 BETHLEN Nem lehet benneteket megérteni... nők... asszonyi állatok... Állatok vagytok... mind... Valamit a fejetekbe vesztetek, az Isten ki nem veri a buta koponyájukból. Mért nem akarsz? Az egyik nem tud, a másik nem akar. Széttéphetlek és felfalhatlak... Megszűnsz az ujjaim között, és nem tudok beléd lelket adni, hogy úgy gondolkozz, mint én?... Mit rettegsz éntőlem?... Te ostoba... hát nem látod, hogy kiokádod magam előtted? Enni akarlak és inni

akarjak, és azt akarom, hogy együtt dobojjon a szíved és a lélegzeted velem! Az Istenedet! Hát nem érted!? Az egész életem ordít a jövő után... Engemet nem a bujaság kerget. Gyereket akarok tőled, mert szép vagy, jó vagy, gonosz vagy, Báthory vagy... Mi az Isten haragja van benned, hogy ezt megtagadod?!

ANNA A férfiak mindig az asszonyt teszik felelőssé.

BETHLEN - *megragadja Annát és az ajtó felé vonszolja* - Hát akkor gyere! Hát lássa, mi van... Történjen, aminek történni kell!

ANNA Mit akarsz? Őrült!

BETHLEN Téged. Odaviszlek.

ANNA Engedjen el! Tönkreteszi a nevemet.

BETHLEN A neved?... Boszorkány!... A neved?... Mi a te neved?! Ha itt maradsz velem, akkor a te neved fényes és tiszta, de ha elhagysz, akkor setét boszorkány, és semmi a kötélről meg nem szabadít... Maradj, s te vagy az ország fejedelemasszonya. - *belép Zsuzsanna, Bethlen azonban nem veszi észre* - Én egy héten belül Lippát beveszem. Ennyi időm van, hogy gondolkodj. Azzal, mikor Lippa vára a kezemben lesz, te vagy szabad leszel, vagy halott! -

ZSUZSANNA Azzal, hogy Lippa vára a kezében lesz, te leszel szabad, és én a halott. - *Bethlen összerendez, int az őrnekek, hogy vezesse el Annát, Anna el* -

BETHLEN Mit keresel itt?

ZSUZSANNA Egy árnyéktól rettegsz?

BETHLEN Nem rettegek... A nap nem fél az árnyéktól.

ZSUZSANNA Én a nap árnyéka vagyok.

BETHLEN A napnak nincs árnyéka.

ZSUZSANNA S mégis... van, aki fél a világosságtól.

BETHLEN Ki fél a világosságtól?

ZSUZSANNA Minden boszorkány.

BETHLEN Te vagy a boszorkány... úgy jössz, mint a kísértet.

ZSUZSANNA A lelkedben van a kísértet.

BETHLEN Mögöttem állsz, mint a döghalál.

ZSUZSANNA Csak bántás, az nekem jólesik.

BETHLEN Okos voltál, bölcs voltál és velem jöttél... Zsuzsanna, a fejedelem nem önmagáért van, hanem az országért... Isten új magot nem ad. Értsd meg: meddő vagy! Meg kell értened, hogy semmi értelme az alakoskodásnak. Semmi haszna, hogy mi kerten csak tépjük és marcangoljuk egymást... Míg te egészséges voltál és az elméd meg nem háborodott... Ami most közöttünk van, ez már nem emberi... ez már a pokol...

ZSUZSANNA Mindegy... ha az asszony rossz, azért... ha jó... akkor meg azért... mindenért az asszony a felelős.

BETHLEN Dehogy az asszony a felelős... Az asszonynak semmi felelősséget nem kell vállalni, csak egyet: hogy az urát boldoggá tegye... s ha egy asszony már nem tudja elvégezni?... Nézz rám, milyen nyomorult vagyok... mi lettem a kezeid között?... Hogy legyek így fejedelem, hogy győzzek, ha az utamba állsz? Nekem kötelességem a munkámat befejezni, ha a pokol minden ördöge rám ront is, és az élükön te...

ZSUZSANNA Szereted?

BETHLEN Kít?

ZSUZSANNA A boszorkányt...

BETHLEN Nevetség.

ZSUZSANNA Szereted?

BETHLEN Mi a szeretet?... Ha bennem volt is szeretet, az csak a tiéd volt... Zsuzsanna...

ZSUZSANNA Azon a napon, mikor kegyelmed Lippát beveszi...

BETHLEN Nem Lippáról van mostan szó!

ZSUZSANNA Keresztessy Pál, lippai várkapitány ebédre várja a fejedelmet, hogy az ostrom dolgát békességben megbeszéljék. Azzal, hogy a szülőföldemet megveszi a törökök ajándékba, kegyelmed szabad lesz, és én halott.

6. JELENET

melynek során államférfiakhoz méltó módon, egy gőzölgő munkaebéd keretében rendeződik minden baj forrásának, a lippai vár tulajdonlásának kérdése

- a lippai vár ebédlőtermében -

KERESZTESSY Mikor Barbély György generálisnál valék, mondja Barbély úr: gyerekek, ez az élet s az egészség levele a hajmaleves; ne edd a sok döngőt, mert attul csak a köszvényed hizik, s a beled bántja.

PANKA Egyék má kee, mindig csak a szája jár.

KERESZTESSY Hahóó, hahóó, mikor egyszer Barbély úrnál szolgálók, behozták az öreg téstát, s hát a vellámat emelem,

- egy hosszú hajsza van rajta... Fiatal voltam, nem merem mutatni, hogy undorodom a hajszálatul... A szakácsné talán bele tanált fésülni a téstába... Na kicsináljak, mán az egyik vége benne volt a számba, mikor észrevettem, a fogam közt a bestye haja. Ottan otton mingyán elokádtam magam.
- PANKA Ne beszéljen ilyeneket.
- KERESZTESSY Kezdtem nyelni a haját.
- PANKA Hallgasson mán!
- KERESZTESSY Nem akar vége lenni. Csiklandozta a torkomat. Még egy villával töntem a számba. Akkor veszttemre az asszony rám szól: No, Pali fiam, esznek-e a kopók? A szám tele volt, s azt vakkantom tele pófával: eszünk, eszünk, nyelvünk...
- BORA Mindig ilyeneket...
- KERESZTESSY Mi az, hát csak nem ijedsz meg egy hajszálkától?
- BORA Jaj, apám, elég volt mán.
- KERESZTESSY Mér? Nem szeretnél hajszáit nyelni?
- BORA Jaj!
- KERESZTESSY Anyád haját csak lenyeléd?
- BORA Ejnye mán no.
- KERESZTESSY Tán az enyémet én se utáltam vóna annyéra, de ott egy öreg oláasszony volt a főzőasszony, ammeg a vaját mind csak arra használta, hogy a haját kenye vele.
- PANKA Jaj, de rettenetes.
- KERESZTESSY Csak úgy csorgott róla a zsír
- PANKA Ne bánts mán azt a szegény gyereket.
- KERESZTESSY Mér? Te is utáltad vóna?
- PANKA Ejnye, apja...
- KERESZTESSY Mondom, hogy jó olajos hajszála vót. Csúszott.
- PANKA Hagyja mán kegyelme!
- KERESZTESSY Dehogy hagyom, még nincs vége. Nem is vót vége, mert az egyik vége mán jött kifele az alfelemen, a másik még mindig a tálba sült. A zsírba... Nincs abba semmi, fiatal embernek mindent meg kell kóstolni, még a vén oláasszonyok haját is...
- *öklendezik* -
- BORA Hát még ha a pervászéket kellett volna hurcolnotok, az öreg Barbély nem tudott kimenni hasa kiüresítésére, hanem volt neki pervátája a házba, s nekünk kellett egy bizonyos Macskásival cipelni. Én attól se iszonyodtam, de ez a Macskási úgy okádott, mint az eb.
- PANKA Meg van bolondulva? Ilyeneket kell ebéd alatt beszélni?
- KERESZTESSY Hahóó... Te meg mán egészen megkopaszodol.
- PANKA Ugyan, hagyjon má.
- KERESZTESSY Mán a tetvek el se tudnak bújni a fejébe. Hahóó, hahóó...
- PANKA Jaj, Istenem!
- KERESZTESSY Hogy fogsz szeretőt tanálni?
- PANKA Itt van az ellenség a vár alatt, ked meg úgy jártatja a száját, mint egy taknyos.
- KERESZTESSY - *Bethlenre pillant* - Ellenség? Asszony-nak nincs ellenség... Ha az asszony ve-lünk, kicsoda ellenünk, úgy-e fejedelem uram?... Odale az mind szeretőnek való!!! - *félig Bethlenre célozva* - Nem néz-tél még le, milyen szép magyar férfiak.
- PANKA Hát én kimegyek... Bora, ereggy ki, apád megbolondult. - *Bora el* -
- KERESZTESSY Mikor Attila király, magyarok első kirá-lya a longobárdok fővárosát ostromol-tatta, egy Kálmán nevű fővitézével... Hát annak a tulajdon várnak a kapitá-nya egy szép özvegyasszony volt. Lete-kint a várból, meglátja Kálmánt, mind-járt belé szeretett. Le is izent, hogy ha feleségül veszi, neki feladja a várat. No, feladják a várat, bejön Kálmán, meg is tartották mindjárt a lakodalmat, s le is feküdtek. Éjfélkor azt mondja Kálmán: nekem elegendem volt mán a házasság-ból, de neked amint látom nem volt elég, hát egy új férjet kapsz. Így bizám... Éjfélbe második férjet adott a Kálmán a me-nyecskének, hajnalba harmadikat. Ak-kor aszond: No, kedves feleségem, amint látom te se tudsz jóllakni. Sorra vitézek... Közprédára bocsátotta a ki-rálynét. Másnap délbe aztán azt kérdi: Megelégedtél a hunnusokkal? Feleli a ki-rályné: Rajta, csak rajta! Ejnó, gondolja Kálmán, most jön a tied, az igazi...hahóó, hahóó... leásatott egy nagy szál fenyőszálat az udvar közepé-re, s beleültette az aszszonyt, hogy a fe-je tetején jött ki a karó hegye. Most az-tán kedvedre mulathatsz, kedves lellem, feleség...
- PANKA Fertelmes szájú. Ilyeneket kell mostan be-szélni.
- KERESZTESSY Törődnek is az asszonyok azzal milyen nagy rothadott szája van annak, aki őket ostromolja, csak egyebe rendbe legyen, igaz-e? Mi, asszony? - *Panka ki* - Na végre! Nagyságos uram, ebéd után méltóztatik egy kupa bort? - *tölt* -

BETHLEN Milyen szörnyű volna az, ha egy ember se akadna az országban, aki ellene mondana, ha egy régi magyar várat, oda akar adni a töröknek. Az volna csak a rettenetes...

KERESZTESSY Az az volna...

BETHLEN Az altorjai uradalom most vakációban van. A senkié.

KERESZTESSY A senkié...

BETHLEN A senkié... Keresztessy uram ellene van Lippa átadásának ...

KERESZTESSY Ellene...

BETHLEN Akkor...?

KERESZTESSY - *szünet után, kikelve magából* - Hát aztán hogyan gondolta kegyelmed, hogy csak úgy kiadja a pogánynak Erdély egy utolsó bástyáját, ezt a Lippát - mennyit jövedelmez az az Altorja?

BETHLEN Úgy évi ezer forint jön le róla...

KERESZTESSY Micsoda? Keresztessy Pál becsületét még maga az erdélyi fejedelem sem vásárolhatja meg. Mit mondanék a katonáimnak? Csomagoljanak, adjuk átál a várat a töröknek, se harc, se verekedés, se préda, se semmi? Meg mi az az ezer forint? Évente van?

BETHLEN Meg még ötszáz... Idebe is a mi seregünk mindenki, mint odakint, nem igaz?

KERESZTESSY A maguk ellenségük a falak, és nem azok, akik idebe vannak. Nyolcszáz.

BETHLEN Hatszáz! A mi ellenségünk nem azok, akik idebe vannak, hanem a falak a mi ellenségünk.

KERESZTESSY Hétszáz. Odakint is a mi seregünk mindenki, mint idebe, nem igaz? -*kezet szorítanak* -

7. JELENET

a derűs optimizmust nélkülöző utolsó jelenetben a dramatikusan akaratérvényesítés kiszolgáltatottjaiként szótlan szemléltői lehetünk annak, hogy miként sarlóz a végzettség

- a fejedelemasszony kriptahangulatot árasztó ravatalszerű hálósobájában -

- Zsuzsanna csukott szemmel, viaszárgára sápadtan fekszik az ágyában, mellette Péchy kancellár ül, aki a fejedelem beléptekor feláll, és sietve Bethlen elé indul -

PÉCHY Nagyságos uram! A nagyságos asszony... szörnyűség. Nem sikerült utolérnünk nagyságodat... Nagyon gyorsan történt... Saját maga ellen fordította... Isten adományát... Öngyilkos lett... Az orvosok szerint...

BETHLEN Mikor?

PÉCHY Két napja... Rögtön azután, mikor hírért vettük a nagy vitézségnek, hogy nagyságod Lippát... Az egész olyan gyorsan történt... Már nem volt mit tenni... Az orvosok azt mondják...

BETHLEN Anna?

PÉCHY Nagyságos uram... Báthory Anna kegyelmes asszony... nagyságos asszonyunk parancsára...

BETHLEN Mi lett vele? Megölte?

PÉCHY Meghalt.

BETHLEN Hogy ölte meg?

PÉCHY Megégettetett.

BETHLEN Most menj ki innen!

PÉCHY De nagyságos uram, az orvosok szerint...

BETHLEN Most menj ki! - *Péchy még valamit mondana* - Azt mondtam, menj ki!!! - *Péchy tétován ki, hosszú szünet, Bethlen letérel* - Még a halálodban sem tudtál hűtlen lenni magadhoz. Cselédek voltak mind. Ez is, az is. De ha egy cselédet emelek magamhoz, az is jobb lett volna nálatok. Az hamarabb tudott volna királynő lenni mellettem. Mi hiányzik minden nőtől, ami benne van minden férfin? Ha nő, tudjon szülni. Enélkül a nő cifra bábu, az ember megunja, elveti. Csak az anyját nem unja el soha a férfi. Az anya az igazi királynő az életben, mert a gyermekének alázatos cselédje.

ZSUZSANNA - *hosszú szünet után váratlanul kongó hangon megszólal* - Este lett...

BETHLEN - *rémülten néz a halottnak hitt asszonyra* - Zsuzsanna!

ZSUZSANNA S te nem változtál...

BETHLEN - *hosszú szünet után* - Nincs itt szabadság, nincs itt irgalom, nincs itt kegyelem, nincs élet. Minek ez az egész, ha nincs utánam senki... Ha Isten velünk?... Kicsoda? Kicsoda velünk?...

ZSUZSANNA Egyedül én.

VÉGE

Géczi János

EZER VESZPRÉMI NAPLEMENTE

NE MONDJAM HADD

- részletek -

5

nem tudjátok
e nyílt torkú karsztoson
a hold mikor van nálam
nem tudom a hold
mikor telik nálatok
pedig szörcsögnek a nyelők
a fensíkon a fizikában
amelyik fölöttünk lebeg
az ónszín
csapnivaló másolat
de belelát a garatba
köpdösi szidolozza
a nagy szimbólum a tálát

158

lenni
a népdalban a jó
bakancsban járkálni
ha sár van
sítalpakon ha itt a hó

népdalban lenni jó
sárga rózsa szerelem
éjjel pörög a rokka
a pandúr jön lopakodva
nyughass fogja a nemzetvitát marokra

a népdalban nincs idővihar
benzingöz betűlárma
halacsát rak a lányka
ha már megszötte-varrta
kapdos bőven a gatyába

aki egyszer bekerült
az népdallakó marad
palackozza a szűzvizet
szagos ünnepekre fakad
nyelve szakad ha szél szalad

a népdalpolgár szelíd okos
orrát a dögkútnál befogja
átlátszó ünnep a borban
de pezsgőt iszik a tűzijátékon
ráismer arcára bármi okban

öngyilkost ment a vízből
a narkósnak fogja a kezét
lekváros kenyeret nyújt a gyerekeknek

gyere a népdalba
a népdalban láthatod mennyi a
hasznos a jó

de te hiába írsz dalokat
népdalba sosem fogsz bekerülni
beléd lövünk ha erre oldalogsz
mint amerikás gépet szétszerelünk
nem ismerheted az eseményeket

minket pedig ne szeress
felbéreltek a mifelénk nem lakók
hiába ismered a tengert ha vered
a feleségedet az autót
ennyit se számítasz pusztulj

a te dalod nem a mi népdalunk
nálad mindenki elbukik
a tájnak nincs óvó szelleme
bokraid alatt üzekednek erőszakoskodnak
az ősz meg sem érkezik
szégyelld magad

11

ha meggondolom
a magyar poézis nagyon türelmes
hagyja hogy szentantall
kiálljon az ormára
s pökhendi legyen
engedi a mutatóvályos
és tapsos nézői
az ő eszközeiben éljenek
hagyja uralkodni
a mellérendelt mondat
egyre több ízes gyűrűs gilisztáját
eszébe sem jut kikezdeni
mint nedvdús növényhúst a fereg
átrendezni a szerkezetet
kihúzni alóla a dobogót
elbontani a mutatóvályos bódét

az éntudattömött és arrogáns

szentantallok bár szaporodnak
 azok maradnak amik: politikusok
 eszükbe sem jut
 ha már fegyvert csináltak belőle
 egyszer a poézis visszalő
 egyszer belefúrja magát festőkbe
 egyszer megtanítja nekik
 a magyar grammatikát
 megmutatja hol az alkalmas hely
 mire jó

akkor a poézis
 ha meggondolom
 a kettétört deszkalapok alól
 vagy a törmeléket magáról letúrva
 kidugja kandi tekintetű bohócfejét
 rákacsint a népre
 megvillogtat egy-két képzavart
 visszaveszi a perselyt
 nem kér a szagos jótéveszből
 parasztnak munkásnak értelmiségnek
 beáll a sorba népnek maradni

35

láttam egy eszme mit ér
 mennyibe kerül ha osztják
 én annyiba kerülök mint
 a langy hasonlat s ha a -ba
 nyakig elmerülök míg lopják
 a szentháromság akkor
 ott utól s el- - láttam
 egy eszme mennyit ér
 milyen az angyal (ki az) ha
 hahaha tollától lefosztják
 édes hazám taszíts el
 verj szájon ne mondjam
 hadd legyenek hűséges fiad

62

V
 -tV írok a miniszternek
 hosszút amilyen hozzája illik
 széles sorokon közeledem hozzá
 hódolattal és stb.

várja a V
 -met

az enyémet várja
 ha nem is a rádióból
 sugározza önmagát feléje a V

(a képet most hagyjam magára
 egyszer fölhasználok:

V
 mint tenyérnyi rádióadó)
 rövidhullámhosszon
 mintha csak haikukat
 a miniszter mögött állók is várják
 a szponzorok a kurátorok az kiestélyis ügyvivők
 a belépőmre várnak
 már jövők

jobb karomon a kikészített

V
 -vel
 mint más bálozó hosszúcombú nejjével
 amely azonban mégis a minisztert szólítja meg
 a lépcső hegyéről némán
 és már vetkezik
 hullajtja gőnceit neki
 ha már egyszer a miniszter

V
 -vel kíván hálni
 s éppen az én vémmel

109

júliusban zsibbadnak
 a drótban a voltok -
 szikráznak a gyümölcsökben
 a csöpp villamosszékek -
 a jegyzetedből kilóg a férc egy ige •
 szétvert kép darabjai
 ó miféle lelkes szövegben
 fogtok valaha egybeállni
 miféle lélek lesz az
 amely a többes számot feladja
 a szikrázó egyesért
 mint kollaboráns a partizánokat
 kiskommunista a pártját

128

lenin dicséri majakovszkijt
 a dunatévében kb. két hete
 bizonyítva az avantgarde lefeküdt
 alámászott a kommunistáknak
 a múltban jelenben jövőben
 inkább legyünk konzervek
 csináljunk magunkból szentet
 esténként nézzük a dunát
 miként készül a rajzhíd
 kopaszodik uljanov és uljanova
 figyeljük fecseg a felszín
 hogy hallgat a mély
 emlékezzünk mindez mihez vezet

Laczkó András
GÉCZI JÁNOS ISKOLÁI

Nehezen bírtam szóra Géczi Jánost. Írtam neki egy levelet folyóiratunk jegyzékében olvasható címe-re, de a küldemény visszajött Veszprémből az-zal: „a címzett ismeretlen helyre költözött”. Nem adtam föl, újra indítottam a levelet a Vár Ucca Tizenhét Kiadó címe-re. Nem tudom, milyen gondolatokkal, de akkor már bizonyosan olvasta levele-met, s előzetes kérdéseimet Géczi. Viszont közbe-szólt náluk egy tetőtér beépítés vagy emeletráépí-tés... Hónapok múltán Géczi János férfiasan be-vallotta, hogy elvesztette, egyáltalán nem emlék-szik kérdéseimre. Újra leírtam, több példányban. Ezután már csak a határidők módosultak. Vártam. Remélem, az olvasó is úgy látja, érdemes volt vár-ni.

- *Szüleid fölkészítettek az iskolára?*

- Anyám tanítónő, apám asztalos - de éppen ennyire fontosnak tűnik, hogy anyai nagyszüleim bár már nem voltak azok, mégis úgy éltek, mint akik középparasztok. Apai nagyapám tisztos falu-si iparos, kovács volt. Tehát falusi iparos-értelmisé-gi családban születtem és éltem, ahol érték volt mind a fizikai munka, mind pedig a hosszas tanu-lás. Mifelénk mindig józan hangon beszéltek a mértékűdö törekvésről és a kitartásról, amelyet a nagycsaládon belül mindenkinek illett és szokásos is volt felmutatni. Így aztán magam is nagy vára-kozással tekintettem az iskolába járás elé, érdekelt mindaz, ami ott zajlik, még akkor is, ha nem min-denben illett azonosulnom. De az óvodában, aho-vá a húgommal együtt örömmel jártunk, sem ké-szítették fel minket másra. Számunkra mindkét falunkbeli intézményben ismerős volt a terep, hi-szen az óvónőket, a tanítókat és a tanárokat a csa-lád baráti kapcsolataiból valamennyire ismertük - általában, meghatározónak látom azt az intenzív társas kapcsolatot, amelynek a szüleim révén a fa-lunkban részese voltam.

- *Ki tanított meg írni-olvasni?*

- Betűvetésre és olvasásra két tanító szoktatott. Dudás Jánosné, Margitka néni, anyám barátnője (hiszen azóta folyamatosan tartja a két család a kapcsolatot, ámbar Dudásék először Berettyóújfa-luba, a gyermekvárosba költöztek, s onnan, ha jól tudom Debrecenbe), illetve egy szigorú öregúr, a szálfatermetű Komlóssy Gyuri bácsi. Biztosan sze-rettek, bár nem emlékszem, valaha is megdicsértek volna: de erre szükségem sem volt, magától érte-

tődőnek kellett venni, hogy hamarosan írtam és ol-vastam. Az sem volt baj, hogy az írás minőségé-vel senki nem volt megalégedve: az első szeptem-ber-t eltört kézzel kezdtem, hónapokra begipszel-ték a kezemet, s hol balkézzel, hol pedig merevre kötözött jobb kézzel rajzolgattam a betűimet. Egyébként mai napig csúnyán írok, s a betűköté-seim, hurkaim semmit nem változtak.

Mintha harmadiktól anyám is tanított volna, ke-mény volt, talán ezért, hogy a gyerekek sosem kö-zösítették ki maguk közül. Ha valaki is szólt, azok csak a tanárkollégák; helytelenítették, hogy anyám tanít. A következő évre osztályt osztottak. Egymás után több tanítóm is lett: azok azonban nagyon fi-atalok és kontrollálatlan kezdők voltak, s nincs ró-luk sem megnyugtató, sem kedves emlékem.

Elsős koromtól sokat olvastam, senki sem szor-galmazta ezt, 'magától' alakult. Tudom, melyik ta-nártól milyen könyvet kaptam, volt akitől Mórát, volt, akitől Gárdonyit - és nagyon sok mesét, ver-set. Benedek Elek, a Grimm-testvérek vagy Ander-sen meséitől még ma is megdobban a szívem. Sok diafilmet vetítettünk esténként, a látványban tobzó-dás, a vizualizálás szeretete talán ekkor alapozó-dott meg - később volt időszak, amikor képzőmű-vész akartam lenni, de ettől az elképzelésemtől egy rendkívül tehetségtelen művész és tapintatlan középiskolai tanár fog majd eltéríteni. Ha nem is volt nagyon sok könyvünk, de szinte hetente jutot-tam egy-egy újabbhoz: mire érettségiztem, emlé-keim szerint legalább ezer kötetnyivé nőtt a gyűj-teményem. Jó könyvtár volt a faluban, még a szek-rények aljában tárolt iskolai könyvtár sem volt csapnivaló, sőt, a napközi otthoné sem, ahová apám és anyám elfoglaltsága miatt jártam.

A fogalmazásokra nem emlékszem - majd csak felsős koromtól, de akkor sem a magyartanárom, hanem az élővilágot tanító Katona Sándorné, Irén-ke néni miatt: neki hosszú meséket lehetett írni az idegen földrészek élővilágából, lehetőleg minél több, tudatos szakmai pontatlansággal, amelyet a többiek - felelés helyett- korrigáltak. De hát a raj-zoláshoz való kedvemet is ő hozta meg: hatodik végére több kontinens, sziget, táj térképét átmásol-tam (ha netán egy ismeretlen szigetre kerülök, em-lékezzek majd rá).

Számolni nyilvánvalóan első tanítóimtól tanul-tam - de bizony erről nincs semmi emlékem. Egy-

szerűen képtelen vagyok összerendezni az ezzel kapcsolatos emlékeimet: majd csak későbből, felső tagozatos időszakomból van valami, ami egyébként leginkább közömbös. Nekem nem volt kedves matematikatanárom, még egyetemen sem - ahol meglehetősen kemény képzést kaptunk. Sikertelen voltam ebben a tantárgyban.

A memoriterek utáltam, nehezen tanultam a verseket, sokszor értelmezési problémák miatt. Amikor magyartanárom, Veress István hosszasan színjátzó kört vezetett, s a Légy jó mindhalálig-ra készültem, magam, Orczyként, sok kínon mentem át, mégha ez nem is vált mindenkor nyilvánvalóvá. Vélem, a tanulási technikám nem lehetett jó arra, hogy hosszabb szövegeket elraktározzak magamban, mechanikus ismétlésre, és nem a szövegértésre koncentráltam, s a kettő között nem tettem különbséget. Egyébként ma sem tudok szöveget tanulni, egyetlen saját verset sem tudok kívülről elmondani, másét sem persze. Van, hogy napokat hallgatok egy-egy zenét, s hiába, egyetlen szövegrészt sem tudnám megismételni. A mintázatát, a jellegét fölfelem, aztán már aprólékosabban nem foglalkoztat.

Sajnos, nincs meg az általános iskolai bizonyítványom. De nem voltam kiváló tanuló, nem szerettem a nyelvtant, az orosz, a matematikát - ezekből inkább négyes jegyem volt, mint ötös. De középiskolában sem voltam kitűnő érdemjegyű - gyengébb-erősebb négyes, mikor hogyan. Amelyik tárgyban nem éreztem otthonosan magamat - akár jellege, akár a tanár személyisége vagy éppen a módszere miatt - azt nem tanultam meg, vagy csak felesleges keservek árán. Nem voltam kiugróan jó tanuló, talán figyelemfelkeltően tehetséges sem. Majd csak az egyetemen lesznek kitűnő bizonyítványaim - de akkor már teljesen én irányíthattam magamat, és nem igen voltak felnőtt mintáim: ha mégis, akkor olyanok, akik a szemléletük, a módszereik miatt voltak érdekesek, nem pedig a konkrét, bírt tudásuk miatt.

Az általános iskola felső tagozatát mégis kedvel végeztem, noha nagy létszámú volt az osztályunk, negyven nebulónyi, így nem sok idő jutott a játékra, sem a megmérésekre, no és túl sokan voltunk ahhoz is, hogy több, rivalizáló gyerekcsoport kerekedjék: a mi utcánkban lakókból ilyesmi banda állt össze. Kakaskodások, a szülők viszonyát leképező kapcsolatok jellemzik inkább ezt a kort, mint az iskolában történtek - és az a szokatlan felismerés, hogy egyszerre több rangsor is létezhet, s nem törvényszerű sem az élcsapatban, sem pedig a maradékban létezni.

- *Voltál kisdobos és úttörő?*

- A Latinka Sándor úttörőcsapatban, emlékeim szerint még őrvezető sem lettem (vagy ha igen, nem hagyhatott jelentős nyomot bennem), mintha nem kellő mértékkel érdekelt volna: nem a mozgalom, hanem az a heterogén, az én értékeimet szempontként elfogadó közösség. Szívesebben jártam egyedül az erdőt vagy a mezőt, s mert nem kellett otthon mezőgazdasági munkát végezni, tehettem is, - társaim nagy irigykedései között. Az olvasásért sem szóltak meg, nem állították léhaságnak. Így aztán a mozgalmi munkám általában az elővilág és a földrajz tantárgyi versenyeken való részvétel, illetve az őr vagy a raj vetélkedőkön való képviselése volt. Kétszer utazhattam Csillebércre, sokszor megyei és országos versenyekre, s valami televíziós úrhajós-játékban is részt vettem.

Az úttörőcsapatosdiból a balatoni nyaralások - Balatonszabadi-Sóstón - jelentették a legnagyobb élményt: a tó, a fürdés (úszni, lévén Nyírség-alji, a mai napig nem tudok), a kirándulások, Tihany, Badacsony, és a diákpajkosságok: éjszakai dohánzás, malac viccek, rövid szoknyás lányok iránti heves érzelmek és sutaság, sutaság.

- *Hol jártál gimnáziumba?*

- Monostorpályi után a debreceni Tóth Árpád Gimnázium biológia-kémia tagozata következett. A középiskola nem, de a kollégium annál jobban megviselt. Negyvened magammal egy szobában, közös tanulószoba, idővel szabott tanulás, aminek a többségét ellógtam - egy év után albérletbe vittek át a szüleim, ahol egyedül lehettem és azt csinálhattam szinte, amit akartam. Így aztán leginkább olvastam, vagy hallgattam a csendet.

A TÁG akkor is a város egyik legjobb iskolája volt, kitűnő tanárokkal, kézben tartott s mégis szabad közösségi étellel, sok-sok mozival, kiállítással, jó könyvtárral és módszeresen fejlesztett szaktantermekkel. Polgár Sándor igazgató úr nagy fegyelmet kívánt, de a tehetséges diákoknak sokat engedett, hogy engem is annak tekinthetett, csak most fogom fel: szakállasan (ha szakállnak tekinthető egy két éve borotválkozó gyermek meghagyott szőrzete) járhattam az utolsó fél évben iskolába. Az érettségit kivéve azóta is szakállam van.

- *Tanáraid között voltak egyéniségek?*

- A biológiát rajongva kedveltem, azon belül is a növénytant. Vincze Lászlóné, Edit néni elismerően az ország legjobb tanárai közé tartozott, nem volt év, hogy ne az ő tanítványai vitték volna el a tanulmányi díjak többségét: holott számára a tudás mindig másodlagos, de elengedhetetlen volt. Nevelt minket, órán és szakkörön, táncos összejöveteleken és kirándulásokon. A legjobb tanuló sem állhatott meg a szemem előtt, ha valamiért vétkesnek

találta: koszos volt a körme, vagy nem csinálta meg az otthoni kísérletet. De Schalbert Józsefné, Ági néni, a kémikus osztályfőnök is sokak példaképe, és a drága, szelíd és türelmes Zányi Edit is, akinél bizony oroszról mindig bukdácsoltam, s ezt mindig elnézte. Ő volt az, aki első, a Napjainkban megjelent versemet elővette az órán - és dedikálta magának. Vagy Póser Pál, földrajztanár, akivel egy éven keresztül jártam ki, Hortobágyra, terepre, ahogy ő mondta, s akinek mindig volt valami kedvderítő mondata.

Zsuga Anikóról már többször, más helyeken beszéltem. Kezdő magyartanárként került a második évben hozzánk - s olyan varázslatra volt képes, ami ezt a természettudományi beállítottságú nagy osztályt (itt, ha jól emlékszem 45-ös volt az osztály létszáma) egyik napról a másikra megváltoztatta. Nem csak én rajongtam érte, s nem csak számomra nyitotta ki a kultúrát. Harmadikosként már az egyetemre vitt minket, Gunda professzort és Julow Viktort hallgattuk s a botanikus kertben olvastuk a József Attila-összest. (A napokban néztem meg, melyik nap s miért is tetszett ekkor nekem egy-egy vers.) Nagy fájdalomra senki sem ment magyar szakra, én sem. Pedig volt néhány titkos reménye, Berhész Pista, Simai Attila és mások személyében. Tulajdonképpen kizárólag neki köszönhetjük, hogy kettős képzésben volt részünk - de lehet, hogy többesben, mert mégiscsak többet kaptunk, mint Thomas Mann, Pilinszky János (1972!) vagy Bari Károly ismeretét.

Önképzőkörre hozzá is jártam - Schiller Ármány és szerelem darabját értelmeztem éppen. És verseket írtam, mert havonta egyszer elmehettem a lakására, verseket mutatni. A megőrzött korai kézirataim szélén ott láthatók biztató vagy fanyalgó mondatai. Dohányozni is lehetett nála - ennek is volt varázsa, Fecskét szívtam, talán Ő is.

Mennyire voltunk jó tanítványok, nem tudom. Osztálytársaim zöme orvos lett, Debrecen környékén élnek, nem találkozunk, nem levelezünk. A legfontosabb, az egyetemi éveinket már nem együtt töltöttük - én Szegedre kerültem, kutató biológus-hallgatónak, aki át-átjárt a bölcsészek közé is.

- *1968 emlékezetes évszám.*

- Ami akkor, '68 környékén feltűnt, az kizárólag az, hogy nekem lehetett, sőt kellett is véleményem lenni az iskoláról, az osztályról, ahol végtére is a legtöbb időt töltöttem a napjaimból, s a társaimról, vagy éppen a tanárokról, s egyáltalán bármiféle ügyről, amelynek részese lehettem vagy amiben valamiképpen partnernek tekintettek. A nyíltság valamiféle ártatlan jegyeit kellett ebben

látni, hiszen az idősebbek egyképű lelkesedése vagy iskolautálata mögött másféle viszony törvényei sejtettek föl. De az, hogy ez valóban az iskola megváltozását, szerepének átértékelődését, netán generációs váltást is jelentett volna, sajnos később sem tapasztaltam: mindaz a demokrácia, amely részesített a maga áldásaiból nem sok jót adott: ámbár közösségi embernek tudtam magamat, de nem úgy, nem olyan mértékben és semmiképpen nem azzal az ideológiai mázzal bevonatan, ahogy akkortájt lehetséges volt.

Igaz, azóta tudom azt is, hogyan szokásos az 'ügy-csinálás', s miként alakul ki a 'helyzet', amelyet aztán kezelni is kell. A későbbi életemben mindig az ilyen szituációk keserítettek, egyetlen egy munkahelyi vezetőm sem volt mentes az ilyesféle törekvésektől: mintha az iskolaügy (amiben így-úgy dolgozom) egyedül ezzel a helyzetkezelési eljárással rendelkezne.

Persze, végtére is én szerettem iskolába járni, mert szerettem és élveztem a tanulást. Általános végén már kevésbé, egyszer csak kinőttem az osztályt, a családi lehetőségeim is nagyobbak voltak a társaiménál, úgyhogy izgalommal, de boldogan készültem a debreceni középiskolába. S mert lehetőség volt rá, hogy a ballagás után is üdülni mehessek az iskolával, a csehszlovákiai bevonulást a Balatonszabadi-sóstói táborban éltem át.

- *Szabadnak érezted magadat?*

- A középiskolát '68 őszén kezdtem, s rám szakadt a szabadság. Debrecenben éltem, távol a családtól, egy rémes kollégiumban, de akkor is magamfajta önhitt és komisz gyerekek között. Azt tanulhattam, amihez kedvem volt, a TAG biológiai-kémia tagozatán népes és színvonalas tanártársaság tanított, a tanulókat is megválogatták, eleve úgy kezelték minket, mint az elit osztályt, amelyben mindenki saját arccal rendelkezik: magas követelményeket támasztottak és elvárták az önállóságot. A középiskolából egyedül a latin órák kerserveire, a testnevelés szorongatásaira gondolok fájó szívvel vissza: ámbár volt még néhány tárgy, amiben kivételesen hátrányosnak bizonyultam, de azokat olyan tanárok tanították, akik ezért nem alázták meg az embert. Nem szeretnék persze kíméletlen lenni, mégis nehéz: hiszen mégsem azok a tanárok voltak a legszigorúbbak, akiket nem kedveltem.

- *Szívesen emlékszel gimnáziumi tanáraidra?*

- Ilonka néni, a latintanárom nem szeretett, ma már tudom, minden tanárnak joga van nem kedvelni a tanítványát. Vénkisasszonyosan kíméletlen, a magányos emberekre jellemzően önző és önhitt volt. Nem tudtam megérteni. Sok keserves órát

okozott nekem. Tavaly, amikor az évfolyamtalálkozóink volt, kérdeztem, hol van, miért nem jött el. Mondták, annyira elszegényedett, hogy már szégyell a tanítványai előtt megjelenni. Ettől annyira elszorult a szívem, hogy minden vélt ellenem elkövetett bűnét megbocsátottam - s már biztos vagyok, hogy nem ő volt rossz, én nem lehettem a megfelelő tanítványa.

A fegyelmetlenségem legfőjebb aztán abban nyilvánult meg, hogy nem viseltem hosszú időre a kollégiumot, és albréletbe költöztem, ahol egyedül laktam egy Timár utcai kicsi szobát. Dohányozhattam (nagy dohányos voltam, naponta egy doboz Fecske füstölgött el az ujjaim között, akkor lett rekedt a hangom), moziba jártam, vagy önfeledten kirándultam, sokat kóboroltam a Nagyerdőben, és mindenek előtt olvastam, szakköröztem vagy az osztálytársaimmal élveztem az időnkívüliséget. Sokukra szívesen és gyakran emlékszem vissza, Sztjopára, Tiára, Attilára, de főleg néhány nagyon szép lányra, a drága Barna Juditra, Gecse Ildikóra, vagy Olgira és Winkler Icára, a két legszébb szemű s legjobb szívű lényre.

Nekem nagyon jó középiskolai tanárim voltak, mint mondtam, és látom, volt társaim is így vannak ezzel. Sokszor jutnak eszembe, és tudom, nem csak azért, mert jó volt velük élni négy évet, hanem mert példát tudtak adni, ki emberségből, ki szeretetből, ki pedig az esendőségről.

- *Miért lettél biológus?*

- A biológia kedvelését általános iskolából hoztam, Irénke néni legendásan jó tanár volt, s nem én voltam az egyedüli, akivel megszerettette az élő világot. Középiskolában Edit néni, a ragyogó szöke kontyú fogó hangjának megtartása miatt mindenkor tejdropszot szopogató tanárnőt rajongva kedveltem, s akkor sem akartam közte és Zsuga Anikó között választani, amikor konfliktusba kerültek egymással. Mégis, Zsugától kaptam a legtöbbet, az önfeledtséget, és azt, hogy a tanítványokat embermódra szabad csak szeretni. Hogy valamilyen tanárrá váltam, én, aki, sosem tanultam semmi pedagógiai tárgyat és kitarásom sincs a tanításhoz (no meg annál önzőbb is vagyok), az kizárólag neki köszönhető. A hitet, a szenvedélyt, a kitarást azért, hogy valódi tanítványaim legyenek, akivel sokkal többet kell megosztanom a tudásomnál, azt hiszem, éppen a középiskolámból hoztam. Amikor már felnőttként, egyetemi oktatóként egy kísérleti iskolában tanítottam, ahonnan egyébként meglehetősen komisz körülmények között kellett eljőnnöm, nos, ebben az iskolában ébresztettek rá arra, hogy a tanárságot nem lehet megtanulni - csak ellesni, s éppen olyanoktól, akik

szintén csak ellesték valaha valakiktól.

Mégis biológus lettem, Szegedre jelentkeztem, talán mert akkor azt találtam a legnagyobb kihívásnak. Erdekeit a természettudományok némelyike, érdekelt a déli város, a távolság és az egyedül-lét. Ámbár gyorsan kiderült, engem más is legalább ennyire érdekel, de sosem hittem azt, hogy rosszul választottam. Másodikban fel szerettem volna venni a biológusság mellé a magyar szakot, de a bölcsész kar dékánja, későbbi munkatársnőm édesapja nem engedélyezte a szakfelvételt. De ezt például bánom - vannak olyan területei az irodalomtudománynak, amelyeket később kellett megtanulnom, a reneszánszot (amelyet hosszan utáltam a szépség-elképzelései miatt) például a PhD-vizsgámra kellett elég keservesen megtanulni. S vannak szerzők, akiket a mai napig nem olvastam és már nem is fogok: például Kisfaludy Sándort.

- *Mire tanítottak szegedi professzoraid?*

- Kedves professzoraim azért mindkét karon voltak. A TTK-n Farkas Gyula antropológus professzor, aki valóban elsős koromtól figyelt rám: matematikából mindenkor tehetségtelen voltam, a vizsgáimon az ő segítségére kellett hagyatkoznom. Konok, mokány ember, utóbb az ál-Petőfi csontváz egyik leleplezőjeként ismerte meg az országot, holott szisztematikusan kutat és tudóskodik: a tanszékére jártam szombat éjszakánként csontokat mosni az egyetem pincéjébe, láttam Móra feljegyzéseit és régi koponyákon begyógyult trepanációkat találtam. Nála készítettem a diplomamunkámat is, s ő volt, aki, hogy nem maradhattam bent tanítani az egyetemen, állást keresett nekem Veszprémben.

A bölcsészkar nagy hatású mestere Iliá Mihály, akinek atyai barátságával máig páváskodhatom. Ugyanis végül sikerült több bölcsész kurzust fölvennem - etikát is tanultam, rézkort, régészetet és hasonlóan különös tantárgyakat -, Iliánál a Nyugatot tanultam, és hihetetlenül szegénykeztem, akárhányszor csak megszólított. Most, hogy tavaly egy irodalmi estemet ő vezetett, derült számomra az ki, mennyire odafigyelt rám akkor is: az országban külön közösséget jelent Iliá-tanítványnak lenni, ajtókat nyit meg és asztaltársaságokat tesz nyíltá. Ő a tanárok tanárja.

- *Volt felejthetetlen vizsgád?*

- Mai napig emlékezetes a nála való vizsgám, érdekes, erősebben megmaradt, mint a szakmaiak. Ő inkább a kurzuson kifejtett tevékenységre adta a jegyet, a tájékozottságra, az olvasottságra és az egyéni megfigyelésre, nem pedig az alkalmi fölkészültségre. Mindenesetre nekem ez szokatlan volt, szorongtam jó előre, hiszen valami folyamat-

nak tételezte azt, amit mi, ttk-sok rendre csak vég-eredménynek tudtunk.

A ttk-s vizsgáim mások: sok volt, nagyon zsúfolt a lexikális adatokkal, még több s bonyolult elmélettel s kevés ellenőrzött gyakorlattal. Nem volt ritka a 6-8 kollokvium, 2 szigorlat: a vizsgaidőszakok elővizsgákkal kibővíve is kevésnek bizonyultak. Számomra csak a matematika, a dialektikus materializmus és a szervesetlen kémia kollokvium jelentett nehézséget, éppen mert rövid tárgyak voltak, s nem mutatkozhatott meg bennük semmi belső rend, ezekből utóvizsgákra kényszerültem. De hogy miért, nem volt fontos: vagy mert a tanárral volt problémám, vagy mert nem eleget tudtam. Volt persze, hogy rosszabb jegyet kaptam a vártnál, de olyan is, hogy jobbat. Jó volt vizsgázní Strammer Arankánál vagy Csoknya Máriánál, rendszertanból és szervezettanból, állatélettanból Fehér Ottó professzornál, Gulyás Sándornál növénytanból, vagy Farkas Gyulánál. Globalításra törekedtek maguk is, azt hiszem, és ez átsütött a kérdéseiken. Volt, aki megkövetelte az emberinek mondható viszonyt, mások nem mindenkor figyeltek a hallgatók ilyesféle törekvéseire. A JATE-n egyébként nekem nem az egyetem volt a nagy élmény, hanem Szeged. És persze, a nagy csalódás is.

- *Csodagyerek voltál az irodalomban vagy kellett a segítség?*

- Irodalmi pályám Szegeden indult el, annak elenére, hogy már középiskolás koromban közölt a Napjaink. A sárospataki Diák Napokra Zsuga Anikó küldte el a verseimet, s annak díjazottjaként közölt a miskolci folyóirat, de a lappal majd csak később alakul ki komolyabb munkatársi kapcsolat. A Tiszatáj főszerkesztőjéhez, Ilia Mihályhoz, Monok Mária barátnőm jóvoltából kerültek a verseim, aki Zalánon (akkor még mint Lipák Tibor) keresztül hívatott be a szerkesztőségbe, s faggatott hosszú időn keresztül. De Ilia már nem tudta közölni a kiválasztott verseimet, eltávolítása után jelentem meg a lapban - s mintha nem is ez lett volna az első felnőtt közlésem, hanem a Forrásban, egy vagy két hónappal a szegedi megjelenés előtt.

- *Mennyire ismerted a marxista esztétikát?*

- Semennyire. Leginkább, mert a természettudományi karon ilyesmit nem kellett tanulni: nyilvánvaló, ha szükségem lett volna rá, akkor tanulom. Később sem éreztem nagyobb készletet erre, még akkor sem, amikor a *Gazdátlan hajók* antológiánk szerveződésekor sok ilyesmi jellegű elvárás szerint kellett volna formálódunk. Baka István sok szempontból védett minket, mint felnőtt férfi, a Kincskereső szerkesztője nem egyszer maga tárgyalt he-

lyettünk, nálunk jobban tudta, hogyan kell merevnek lenni, s mikor lehet alkudozni - no nem mint-ha István személyisége alkalmas lett volna a kisvárosi kompromisszumokra. Mindenesetre tekintély volt, és ezzel élt is. Ő már akkor kifelé ment a híres ultrabalosságából, ám bizonyos kapcsolatai megmaradtak - én például egy szegedi írószövetségi találkozón Baka gondoskodó jóvoltából találkoztam először és utoljára Agárdi Péterrel: akkor az, hogy láttak minket ezzel az emberrel beszélni, önmagában is védelemet adott.

Ezzel szemben voltak olyan munkásságok, amelyek érdekelték Lukács György, Heller Ágnes az Új Symposion miatt, amelynek a lelkes előfizetője és naiv olvasója voltam. A nyugati és keleti mozgalmak java Bakáék által került be a látókörömbe, persze mindez nem jelentett valódi tudást, csupán értesültséget, kevés tájékozási lehetőséget.

- *1978-tól Veszprémben élsz.*

- Veszprémben nem saját elhatározásból kerültem. Farkas Gyula figyelt fel arra, hogy az Országos Oktatástechnikai Központ biológiai tudású szerkesztőt keres - s hogy kipróbáljon, elküldött az általam egyszer, egy középiskolai kiránduláson már két órára meglátogatott kisvárosba nyári gyakorlatra, mint olyat, aki szívesen foglalkozott a mozgóképpel. Aztán az OOK-ban ragadtam, közelebb kerültem a pedagógiához és némileg a művelődéstörténethez is. Főelőadóként a közoktatás biológiai jellegű tárgyainak audiovizuális anyagait szerkesztettem vagy éppen csak gondoztam. Szép és hősies munka volt, s a forgatások miatt bejártam a teljes országot. Mintegy tízezer példányszámos diabankot hoztam létre a Kárpát-medence fajairól, és ezt a szakma megbecsülte. Veszprémet is megszerettem - és nagyon eltávolodtam Szegedtől. Immár tizenkét éve nem lakóhelyemen - hanem Pesten, illetve Pécsen - dolgozom - először az Oktatáskutató Intézet Edukáció Kiadóját vezettem, majd annak osztódásakor az Országos Közoktatási Intézetbe kerültem, hogy megalapítva az *Iskolakultúrát*, szerkeszsem azt. Ma is ezt csinálom, csak időközben a pécsi Janus Pannonius Egyetem tanára lettem, ahol művelődés és neveléstörténetet valamint gondolkodástörténeti kurzusokat tartok.

Veszprémtől nem tudtam megválni, amíg írtam, csak ezt a kisvárost írtam, s a Vár Ucca Tizenhét Kiadót is ezért vezetem: vissza kell adni valamilyen e helynek a saját történelmét, ellen kell állni a várost kifosztók szertelen nagyzásának.

Egyébként az OOK-ból egy novellám miatt kellett elmennem, de ennek a dokumentumait az induló Hitel annak idején közölte. Bár a *Vadnar-*

csok megjelenése után voltam, s ez is paprikás hangulatot teremtett körém, úgyhogy könnyű szívvel szedtem a sátorfámat és váltottam.

- *Miért a narancs az, amivel tanítottál?*

- A *Vadnarancsok* megírására annak a vágya vezetett, hogy összeegyeztessem a biológusként megszerzett tudásomat az irodalmi ambícióimmal. Az esettanulmányokat, majd a deviánsokról szóló riportkönyvet ez a szándék hatja át - miközben olyan félelmetes adattömeghez, élettapasztalathoz jutottam, amelyek feldolgozására szépirodalmi művekkel kellett vállalkoznom. A tényirodalomtól a versek, majd a regény és a dráma felé húzódtam: nagyjából úgy, ahogy az Orpheusz Kiadó által gondozott életműsorozatom ötödik és hatodik könyvében is látható. Ez a ciklus sok lehetőségre és még több zsákutcára hívta fel a figyelmemet. A könyvek fogadtatása miatt - amelyben politika, kultúrpolitika és irodalom szétbogozhatatlanul volt jelen - egyszer s mindenkorra kivonultam az irodalmi közéletből, s nem kívánok azóta sem jelen lenni a napi vagy a heti lapokban. Tudtam, hogy ennek egyéb következményei is lesznek, miként a vidéki életnek, de végső soron mindez nem zavar. A *Vadnarancsok* visszhangja alaposan elterelte egyéb munkáimról a figyelmet, de ez arra serkentett, hogy évről évre rendszeresen dolgozzam, s lehetőleg ki is adjam a könyveimet.

Leginkább a kudarcok alakították az irodalmi pályámat, nyilván, annak alkati okai vannak, hogy nem tudok ott megmaradni, ahol nem érzem a megtartó közeget.

- *Milyennek képzeled a jövő évezred iskoláját?*

- Az írás mellett nagyon szeretem a tanítást.

Van néhány kiváló tanítványom, mind a Képzőművészeti Főiskolán, mind pedig a szegedi és pécsi egyetemen. A sorsuk egyengetését valamiképpen feladatnak is tekintem - azt gondolom, hogy csak a személyességnek, az egyediségnek van pedagógiai értéke. Mivel szerkesztői munkám miatt valamiféle rálátásom van az európai illetve a hazai pedagógiai munkálkodásokra illetve eredményekre, szomorúan kell konstatálnom, hogy meglehetősen elkésesítő ez a kép. Értékválság, múlttalanság és jövőképzetek nélküli a korunk, s nagyon nehéz bármi érvényeset is találni vagy mutatni. A pedagógia nem kíván tudomány lenni, nem ismeri fel a saját - egzakt - módszereit, tudományidegen ideológiák mentén szerveződik, nem vizsgálja azokat a világképeket, amelyeket aztán közvetíteni akar, s egyéni, alantas karrierek számára szüntelen terepet nyújt. Végére is, hogy nem ágyazódik egy kultúraelméletbe, tétova dologgá válik, miközben nagy hangon képes hóbörögni.

Pontosan nem tudom, milyennek kellene lennie a jövő iskolájának, magam sem látom, miféle kihívásoknak kell majd eleget tennie. Gondolom, azért olyan lesz, ahol végre bárki számára kinyílik, megtalálhatik valami érték, és mindenki számára fölkináltatik a tanulás lehetősége. Remélem, ez az iskola az egyén személyes érdekeit a legmessze-menőleg figyelembe veszi, s nem kényszeríti rá minden áron a társadalom aktuális politikájától átfűlt elvárásait. És jó lenne azt is hinni, hogy miként a gyerekeket, úgy a felnőtteket: tanárokat, iskolai alkalmazottakat sem nyomorítja meg, hagyja őket értelmiséginek lenni.

(1999. január)

Gera Katalin • Dorottya

Bohár András

AMI LÉNYEGES, AZ ZÁRÓJELBEN... I.

Az Iskola a határon befogadásának irányairól¹

Jelen dolgozat néhány kritikai, befogadási aspektus érzékeltetésével arra tesz kísérletet, hogy nyomon kövesse *Ottlik Géza: Iskola a határon* című regényének recepciótörténetét. Ez közvetve utal az elmúlt négy évtized különböző szellemi-kulturális jellegzetességeire is. Azonban mégis távolság, az uralkodó kanonizációs formáktól való különbözőség és az új pozíciók megteremtése lehet fontos számkunkra az értelmezések kapcsán.

Előként, mintegy bevezetésképpen, saját értelmezésem keretét és főbb kulcsfogalmait jelzem. Majd ezt követően a korszakokként megmutatkozó jellegzetes, nyilvános kritikai és befogadási aspektusokat körvonalazom. A regény megjelenése előtt (Schöpflin Aladár és Czibor János, 1949) és a regény megjelenését követő kritikák, elsősorban az ideológiai-politikai előfelvetéseket, a fenntartásokat és óvatos méltatásokat tükrözik (Élet és Irodalom; vita: 1960-61), amelyek mellett természetesen már ekkor megjelentek az objektív értékelés és értékteljesítés mozzanatai (Rónay György, 1960). Ezek után néhány reprezentatív tanulmány kapcsán már az érdemi méltatások jellegzetes spektrumát érzékeltetem (Földes Anna 1968, Lengyel Balázs 1972, Lengyel Péter 1975, Almási Miklós 1979, Tandori Dezső 1979).

Majd láthatjuk az immanens értékelések (Balassa Péter 1982, Rónay László 1987), Szegedy-Maszák Mihály 1994) és a kultuszteremtő megnyilatkozások párhuzamosan futó mozzanatait egészen napjainkig (Miklóssy Endre 1981, Mozgó Világ 1982, Nemeskürthy István 1982 Cs. Szabó László 1982, Rónay László 1987, Györfy Miklós, Földényi F. László, Hornyik Miklós, Kertész Imre, Komis Mihály 1990, Györe Balázs 1989, 1994 és a Mélylélegzés 1997. szerk. Fűzfa Balázs). Ez utóbbi értelmezési diskurzusban már egymás mellett, többnyire szimbiózisban találhatjuk a kultikus és immanens értékeléseket, s a hatások természetéről is képet kaphatunk.

Így az áttekintés és értelmezés különös tekintettel figyel az esztétikai minőségek immanens megjelenítésére a már jelzett ideológiai-politikai előfelvetésekkel összefüggésben, valamint a kánon képzés és az erkölcsi intencionáltság lehetséges viszonyainak megmutatására.

(bevezető olvasat 1.) Bár magának a dolgozatnak is az a célja, hogy följejtse és egybefogja az Ottlik recepciónak az *Iskola a határonból* kinövő jellegzetességeit, mégsem takaríthatom meg azoknak sarokpontoknak, értelmezési koordinátáknak a megjelenítését, amelyek rejtetten vagy explicit módon jelen vannak az elemzések folyamában. Minden esetben - az első lépcsőfokként - megkísérelm jelezni a szöveg fenomenológikus olvasatának jellegzetességét, s ezt követően kívánok helyt adni a hermeneutikai kívánalmaknak, azaz az egzisztencialitás és történetiség különböző hatásmechanizmusainak. Mivel csak ezt követően válhat világossá már a bevezetőben is említett esztétikai, kanonizációs és erkölcsi dimenziók szétválasztása.

Alapvetőnek tekinthetjük a hermeneutikai egész felőli első olvasatban, az ontológiai-antropológia sajátosságát², ami magába fogja a létezés megértésnek bizonyosságát. Maga a történet, a több szálon futó elbeszélés, mintegy megkérdőjeleződik a keret kontextusának problematikájában. Tehát amikor az elbeszélés nehézségéről szóló bevezetőben „a dolgok fontosságáról s egyben lényegtelenességéről”, a „világ hülye valószínűtlenségéről” olvashatunk, akkor egyazon mozdulattal történik az eideitikus fenomenológiai redukció, a jelenségek, dolgok lényegiségének egybefogására irányuló kísérlet és az ontologikumhoz viszonyított semmiség deklarálása. S ezt magától értetődő következetességgel követi a jelenvalólét „lényegtelen fontosságára” utaló pozicionáltság, ami az 1981-es kiadás fűlcsövegén is megtalálható: „Látod, marha, mit jártatod annyit a pofádat, én itt ésszel figyelem a dolgokat már régóta, te meg válságos pillanatban locsogni kezdesz nekem, hosszú érzélgős történeteket adsz elő, és kitergeted bonyolult lelki finomságaidat, hollott a fene se kíváncsi rá, s közben lecsúszunk a jó fekvőszékről...”³ De még ez is csak látszólagos textusként jöhetne szóba, mert az ítélkezési pozíció kijelölhetlenségét megfogalmazó intenció és kérdés más dimenziókba utal: „Áldásom rátok. Ki vagyok én, hogy pálcát törjek fölöttem? Megszenvetdéték ti már a múltat.”⁴ Ez a szövegösszefüggés egyfelől a ráhagyatkozás határon túli (transzcendens kérdésfeltevését hozza mozgásba, másrészt a tradícióban gyökerező erkölcsi ítéletalkotás problémáját. Hogy

majd ezt követően előálljon az egzisztens fenoménjéhez hozzátartozó és egy paradox megfogalmazással élve a tudattalannal reflexív viszonyba állított, a testiség tudását applikáló személyes imperatívusz: „...Szeredyvel sohasem hazudtunk egymásnak... Illetőleg nem hazudhatunk egymásnak, nem voltunk abban a helyzetben. De ha tehetjük volna, akkor sem lett volna kedvünk hozzá, mert már régen megutáltunk minden hazugságot. Ennek a történetét még nehezebb elmagyarázni. Nem erkölcsi emelkedettségből gyűlöltük a hamisságot és hazugságot, hanem szinte testileg, az idegrendszerünk visszafojthatatlanul undorodott tőle; de ha szebben hangzik, azt is mondhatnám, mégiscsak egy erkölcsi magaslatfőle volt az a végső menedék, ahová visszazorított bennünket a neveltetésünk...”⁵ Ez a paradox reflexivitás visszakapcsol a mindenkori kontextus változó dinamikájába.

A kerettörténet folyamatosan újra kontextualizálja a könyv textusai által hordozott szimbolikákat. A kerettörténet jellegzetes fenoménjei között tarthatjuk számon a nevetést, a szabadságot és az erkölcsi intencionáltság nem tudatosítható mélyrétegeit. Az összetartozást jelző hangtalan és mosolytalan titkos nevetés, a szabadság enyhe mámorának érzése és a civil élet maradék nagy nyári vakációja, ami csak játék, együttesen érzékelteti a textusok lehetséges mozgásterét.

A kiinduló narráció *célnélküli célszerűsége* jelzi az esztétikai autonómiát, aminek kitörölhetetlen nyomaival mindvégig szembesülhetünk a regényben. „Dani elmondta újra, eljátszotta egy kicsit, hogy hogyan is volt a dolog, s mint egy keleti sámán, afrikai varázsló, ezzel a ráolvasással, vajjokolással, egyszerű elmeséléssel elvarázsolta, ártalmatlanná tette, átforgatta az egész rosszat...”⁶ S ha ehhez még hozzákapszoljuk az „észlelés szabadságának, a világ birtokba vételének kontextualizálásra is alkalmas kijelentését az elbeszélés nehézségéről szóló bevezetésben, akkor megnyílik számunkra az a másfajta perspektivikusság, amihez a kritikai recepció nem igen akart hozzáférkőzni a regény megjelenését követő két évtizedben. Az ellenpéldákról és annak jelentőségéről a későbbiekben még lesz szó.

Az *eszközlét és egzisztens irányok*⁷ nyomán fölártható fenomének a regény ontologikumának jellegzetességeire irányítják figyelmünket. Azért is rendkívül fontos ennek a dinamikus strukturáltságának a kiemelése, mert a recepciók egy része pontosan az ontológiai redukció problémáját fogalmazza meg kritikaként. Holott - mint majd rámutatok a következő olvasatban, az eszközlét, az eszközként való létezés kérdésessé és nyitottá tétele és az egzisztencia meghatározottságokkal való reflexív kapcsol-

latteremtés megmutatja a regény horizontjának tágasságát.

A most következő áttekintő olvasat: az értelmezés irányait is jelzi egyben.

A *viszony* fenoménjei és antropológiai vonzatai⁸ jelennek meg az idegenség (újonc, civil), a kiszolgáltatottság, a hatalom (személyes, személytelen) és az új felnőtt világgént megjelenő efemer rácsodálkozás jelzései által. Mindezeknek ellenpontjait is tetten érhetjük. Az időbeli viszony kontrapunktjai a civil élet metaforái és azokra való visszaemlékezések kapcsán (pl. betegség), amelyek a regény sűrített időfolyamában fokozatosan elvesztik jelentőségüket, s beépülnek az egzisztens irányok jellegzetes formáiba.

Hogy mindez beépülhessen, s hogy tipikusan a jelen viszonyait, a tágabb egzisztenciális vonzatokat tetten érhesük érdemes figyelni arra, hogy mi az, ami lehetővé teszi az élményeknek ezt az elemzését? Természetesen Ottlik szövege. Ami az olvasás során mint üres helyeket prezentáló kombinációk rendszere tárul föl. Ám ezek semmi esetre sem az intencionális tárgy vagy a sematizált látvány hézagaira utalóak, hanem arra a lehetőségre, ami magába fogja az olvasói képzelet betöltő szerepét, s ez nem kiegészítés - mint mondja Iser -, hanem szöveg-helyek egymásra vonatkoztatása és variációja.⁹

Az üres helyek és az olvasói aktivitás, egyben jelzi azt a *hermenutikai radikalitást*, amivel mindannyian hozzájárulhatunk létezésünk destrukciójához és a visszafelé vezető irányok kijelöléséhez. Így Ottlik azon írásmódját követjük nyomon, amelyben leírható a kötöttség, az alapokhoz való visszatérés, „az élet eredendő nehézségének visszaállítására” (Caputo) tett kísérlet. S ez egy újabb fontos értelmezési hozzájárulás lehet. Mert mint majd látni fogjuk, nemcsak a mi olvasásunk, a betöltetlen helyek kombinációja és az élményintenciók jelen- és távollévsége érzékelteti a problémát, de maga a mű is, amely lehetőséget kínál erre. S éppen ezért nem véletlen, s ezt is bemutatom, hogy a kezdeti ideológiai előfeltevésekkel dolgozó Ottlik-kritikák, miért reagáltak olyan elutasítón erre az írásmódra, s miért keresték a biztosnak tűnő sarokpontok fogódzóit. Jellegzetes mindezzel összefüggésben a szemfényvesztés és önbecsapás viszonyának jellemzése: „Lehetetlenség volt észre nem vennie, hogy az ember sokkal könnyebben alkot magának rossz véleményt arról, akit megbántott vagy akinek szántsándékkal is ártott, mint arról akivel jót tett.”¹⁰ Mindez jelzi érzékelteti a mindenkori jelenre kivethető antropológiai jellegzetességet, ami utalhat a bennünk meglévő ezirányú készletettségre és kapcsolatba hozható a

különböző időpillanatokban megjelenő kritikai reflexiók általánosabb érvényességével is.

Roppant fontos, hogy a viszonyok *nyelvi formái* miként érzékeltették az elsődleges jelenbeli élményintenciókhoz való viszonyt, s miként éreztették az egzisztens irányok lehetőségeit. A vezényszavak megtanulható és igen gyorsan neutralizálódó fenomenjei jelezhetik az egyik pólust. Itt is világos a mindenkor jelenre történő reflexió lehetősége. Miként az is magától értetődően vonul be és van jelen a szövegben, hogy a magánnyelv és csak a saját maguk által (Medve, Bébé, Szeredy) kódolható kifejezések milyen egzisztenciális kívüállást rejtenek magukban. S jellegzetesek azok a tárgyi toposzok is, amik a relatív kívüállás jelei (zsiros kenyér, hiányjegyzék).

Ehhez kötődik annak kinyilvánítása, ami a *megértés folyamatosá ellehetetlenülését*, a dolgok értelmének átrendezését fogja magába. Az a pillanat, amikor „elkezdődött életünk egész zűrzavara. Ha eddig nem értettem egyet-mást, hát most aztán olyan sűrű köd szállt le - igaza van Medvének -, hogy ettől fogva minden Összezavarodott; s napokba, hetekbe telt, amíg megtaláltam a saját orromat. De ez már nem az én orrom volt. Én sem voltam már önmagam. Nem álltam egyébből, mint szakadatlan szűkülésből és görcsös figyelemből, hogy megértem mivé kell válnom, mit kívánnak tőlem. Mert sokáig ezt sem értettük meg; s Medve értette meg a leglassabban és a legnehezebben.”¹¹ A hierarchikus rend *kellékeinek* megértése, számbavétele, különböző elfogadási stratégiái más és más megnyilvánulási formákban jelentkeztek. A megfélemlítés, az agresszió változatai (büntetés), a feltételnélküliség áll a kelléktár egyik oldalán, s ezekhez kapcsolódnak, közelednek-távolodnak azok a reflexiók, amelyek a különböző lehetséges világértelmezési stratégiáik nevében lépnek föl (ráció, hit, pragma). Mert a kellékek (hierarchikus rend és a mindennapok ismétlődő rekvizitumai) nemcsak az egyszerű elfogadást, elsajátítást tették lehetővé, hanem jellegzetesen egyéni belső viszonyok kimunkálását is (lásd Medve sapkaviselete). Mindez azért is fontos, mert a nézőpontok differenciáltságát szórását, nemcsak az alapképletek kettősége felől teszük megközelíthetővé (rend-kupleráj, elsődéves-negyedéves, növedék-parancsnok, katona-civil, játékos-nem-játékos), hanem magának a rendszernek a diffúz voltát, s egyáltalán az egész ontológiai spektrum széttartását is reprezentálják. Ez magától értetődően visszavezet kiinduló fenomenológiai elemzési pozíciókhoz¹², s ismételten figyelmeztet az előre felállított referenciakeretek csapdáira, s így elősegítheti az elemezendő szövegek jellegzetességeinek feltárását, működésmódjuk bemutatását.

Fogalmazhatnánk úgy is, hogy azoknak a hibátlan *mintá-fenoméneknek* az élményszerű feltárása történik az olvasás és megértés során, amelyek mindvégig jelen vannak Ottlik szövegében (pl. a Medve zsiros kenyere kapcsán keletkezett „zűrzavar”). S ha egyszer már „egy kicsi kis megnyugvást lehet meríteni abból, hogy egy hibátlan mintára ismer rá az ember”, akkor érthetőbbé és megfogalmazhatóbbá válnak számára a szükséges és elégséges konfliktusok, amelyek természetesen jelentkeznek.

Am az is jellegzetes és az egymásra következő *Élményfenomének* megjelenítését, megértését differenciálja, hogy minduntalan jelentkezik a szavak és dolgok megfeleltethetőségének kérdése, s végső kérdésessé tétele. S az is, hogy más-más alakban ez a körkörös reflexió előbukkan. „Nem jök a szavak. Valahol talán tudja a dolgokat, szavak nélkül; s ezért nem szeret magyarázkodni. Mind jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak abba fér bele. Ha tudná, amit mondani akar, akkor sem tehetne egyebet, minthogy a hallgatásra bízta”.¹³

S mindez a hallgatás-effektus többféle élményre-lációon keresztül is megjelenik. A hierarchikus viszony megértése és elhallgatása éppúgy jelen van, mint a különböző intimitási formáké (baráti, anyai, nemi). Jellegzetes példája ennek Szeredy 1944-es esete, amelyik a morális konfliktus kihordását és a másikért való felelősségvállalás etikáját egyaránt elénk vetíti. S ezek az adott időpillanathoz kötődő jelenségek időtlenné is válnak mikor szerzőnk egy másik jelen környezetébe illeszti őket, így érzékelhetjük majd azt is a konkrét reflexiók újraértelmezési kapcsán, hogy a történeti időkhöz kötött ideológus-kritikai számonkérések miért nem tekinthetők relevánsoknak.

A *folyamatosság fenomenjei* jelzik az egyik pólust: megaláztatás és példát statuálás formális és nem formális eszközökkel, a relatív szabadság megvonása és a hierarchián átütő személyiségvárás (Ötvenévi éneke) és valamint az igazság lehetősége, ami már nem fér meg a hierarchiában.

És a válasz is rendre megjelenik a másik póluson - még ha rejtett formában is, mint azt érezteti a következő textus is: „Ebben az emberentúli csöndben, mit Schulcze újabb ostromállapota teremtett, ebben a szakadatlan, görcsös feszültségben nem volt más csak rettegés; s ez a rettegés is megdermedt már bennünk, üressé vált minden, és olyan kopár voltam belülről, hogy egyszerűen nem bírtam elviselni: talán ezért duruzsoltam Szeredynek állíthatatlan konokssággal, amit elkezdtem.”¹⁴ S ez nemcsak

a semmi ellen, de az egzisztens jegyek megsemmisítése elleni reflexióban is testet öltött (pl. Fekete kéz, a transzcendencia iránti szükséglet, a személyes szabadság feltételes demonstrálása Medve szökése)

A folyamatosság az *időbeli megfordíthatatlanságban*, a történetek visszapergetésének lehetetlenségében is látható alakot ölt (Medve szökése után hazamehetett volna, de nem ment haza anyjával). A késleltetett narráció mint a hierarchia jelzése éppúgy az időhöz való viszony kiszolgáltatottságát érzékeltette, miként a szabadság képtelensége is megnyilatkozott abban, hogy nem tudták, cselekedeteiknek mikor és milyen hatása lehet. Elméleti konstrukciók gyárthatóak (lépcső kopása), de ez egzisztenciálisan nem követhető csak az egzisztens semmire való ráismerésben ölthet alakot. Így a lét egészéhez való kritikus antropológiai viszony is látóterünkbe emelkedik. Mivel a legkitüntetettebb létező sem képes birtokolni, sőt még hatással sem lenni a lét egészére, az egész folyamataira.

A *törésvonalak fenomenjei* is kirajolódnak. Az egzisztens semmi ellenpólusául kínálkoznak (hó, fürdés és énekszó), valamint a fogda különös szabadsága, mint a szabadság analógiájának értelmezési lehetősége tűnik föl.

Jellegetesek az elsődleges nyelvi megnyilatkozások. „Milyen keveset tudnak csak közölni. Igent vagy nemet, feketét vagy fehéret, nevetést vagy sírást. És mindig hamisítanak, hazudnak. Mégis tudomásul kell vennie, hogy ezekre van hagyatva. A világ nem ért másból, mint a hangos, elnagyolt, durva jelekből. A látszatokból. Mindabból, aminek határozott formája van”.¹⁵ A nyelvi kifejezés lehetőségéről és lehetetlenségéről, valamint a korlátok jelzéséről hírt adó megnyilatkozás (Medve), mintegy középpontba helyezi azt a kommunikációs és közvetítési kérdés-horizontot, amit a metanyelv egzisztenciális kapcsolódásai érzékeltetnek. „Az esemény, a hozzá tartozó történet: nem volt fontos. Elfeledte! De az a perc, amikor végigmentek a Haris közön, az egésznek az éghajlata, zenei hangneme, légköre, a leve és a lényege - amire nincs szó, nincs még fogalom -, az megmaradt. Mint a boldogságot, mint a mustot, érzí a torkán: esős járda, nagyváros: kézzelfoghatóan és kifejezhetetlenül, mint az élet formátlan teljességében.”¹⁶ Ezek a jegyek a távollétet közelbe hozva, az egzisztens fenomének felé való kielégíthetetlen vonzódás jegyeit mutatják.

S ezt csak kiteljesíti a *szabadság érzete*: „A szabadság nem nagy kezdőbetűvel írott fennkölt eszme volt nekünk, hanem a szó valódi értelme, a választási lehetőségek nagy bősége s a rabság a tilalmak, kényszerek nagymérvű ritkulása”. Amit azonban rögtön ambivalens formájában is láthatunk, az az

szabadság és semmiség összekapcsolásában, a vég és civil lét lehatároltságának kimondásában. „De hát, ha hittünk is benne - t. i. a szabadságban - mint a lélekvándorlás híve a nirvánában, a tenger mérhetetlenségében bizony elenyésztek ezek a fénycskéék, és tudtuk, hogy földi vándorlásunk végéig bizony a mi életünk a valóság”. Bajos lett volna komolyan venni a civilek életét.”¹⁷

És természetesen a *törésvonalak kisimulása*, a mindennapok biztonsága is visszatér, beékelődik a két egymást kiegészítő szabadságfölfogás közé. Olyan változások kíséretében (pl. rádiózás), amelyek élhetővé teszik, legalább pillanatokra az életvilág egy részét. Hogy majd ismét megjelenjen a másik fenoméninterpretáció lehetősége, amely már nem ad módot átjárásra a két világ között. Csak egy világ van, ez az egy változhat (az örök remény Schulcze távozásában).

A *külvilág fenomenjei*, mint a hazugságokkal feltett poézis maradványai és az örök ellenállás radikális szimbólumai (Apagyi) jelzik a folyamat újabb dinamikus töréspontját. Hogy majd megint a szabadság, a mindennapi bornírt boldogság, a hatalom megnyilatkozásai, a szellemi szabadság (Schoopenhauer), az érzési szabadság lehetősége és félelme (Medve és Bébé a kórházban), a hierarchia fenntartásának újabb kísérletei (A Napló, mint az összeesküvés bizonyítéka) jelenhessenek meg érzékeltetve a világban-való-lét természetes egzisztencialitását.

Sa *hierarchiában* való részvétel, a lét a létalattiság kérdését is közelbe hozzák a textusok (Bébé Merényiékkel futballozik - majdnem belépve az általuk kínált hierarchiába, Medve eltépi a közös füzetüket - ezzel mintegy jelzi a megfellebbezhetetlen individualitás és a mindenkori hierarchia ellentétét). Így érzékelhetjük annak a távolságtartásnak és ön reflexivitásnak a jelenlétét, amely mintegy belülről épült föl és erkölcsi tartóvázként szolgált. Annak a nyomásnak az ellenében, ami a személyiség és a rendszer végleges azonosulását, elkerülhetlenségét nyilvánította ki a mindennapok világában: „... csak most, amikor szívszorongva láttam, hogy a zsíros kenyéren és a jókedvünkön kívül még mi minden hiányozhat az embernek, s hogy a nyomorúságnak még másféle, elképzelhetetlen rétegei is léteznek. Lehet mélyebbre esni a földnél.”¹⁸

És a hierarchia megbontásának pillanatnyi lehetősége (Medve és Merényi párbaja, majd Merényiék kicsapása) egy újabb paradoxitást hoz felszínre, mégpedig a rendszer és egyén konfliktusának, azaz a morál nélküli instrumentum és az ezzel szembehelyezkedő egyéni erkölcsi iniciativa kollúzióját. S azért nevezhetjük ezt a szembehelyezke-

dést paradoxnak, mert ugyan minden logika ellenére az erőszakos, bár a rendszer által jóváhagyott belső informális hierarchiát egy pillanat alatt lebontják (Merényiék kicsapása), az egész hierarchia rövid időn belül visszanyerte alakját. Ebben az egzisztenciahelyzetben nincs más lehetőség. A nyitás az egzisztens fenomének önmeghatározásának lehetősége csak egy tágabb történeti dimenzióban válhat valóvá (lásd a történeti emlékidézést a törökkel való harc kapcsán).

Segy új időhorizontváltós kapcsán, (1958 Lukács Szuszoda), az egzisztenciák és az időben megmutatkozó kellék fenomének újabb kapcsolatával ismerkedhetünk meg: a távolságtartásnak és a saját egzisztencia megélésének lehetetlenségére figyelve. Majd ismét egy időhorizont váltás, a negyedéves kirándulás földidézése. Ahol a nyitott reflexív és történeti egybevetés éppúgy megjelenik, mint a rendszer keltekefenoménjeinek elutasítása a józan ész nevében (Medve). A tradíció magától értetődő megkérdőjelezésével és az aktivitás olyan lenyomatával és lehetőségével találkozunk, amely ismétlenül átértelmezi az egész eddigi narrációt, lehetőséget adva az egész történet több szempontú újraformálására. *Végül az egzisztens fenomének egymásrautaltsága*, ismét jelzi az ontológiai és antropológiai dimenziók egybeértését (a cigaretta közös végigszívása).

Mégegyszer, immáron az első *áttekintő olvasat fényében*, jelzem az értelmezés különböző irányait, amely hozzásegíthetnek a különböző recepciók jellegzetességeinek beméréséhez. A *hermeneutikai egész ontológikuma* és az *antropológiai* dimenziók részmozzanatai mint láthattuk kölcsönös függésben hatottak egymásra. Ennek a függésnek, ráhagyatkozásnak érdemes kiemelni a *transzcendens* mezőkhöz tartó affinitását, mert ilyen olvasattal is találkozhatunk már a mű megjelenésekor.

Az *erkölcsi* magatartásminták és változásokhoz való viszony megjelenítése a különböző kritikai olvasatokban jelzi azt a beleérzést avagy distanciát, amely az olvasói szerep elváráshorizontjában mindig másképp és másképp volt jelen.

Fontos a könyv *újrakontextualizálására*, továbbgondolására tett kísérletek természete is, amely a konkrét történeti-ideológiai meghatározottságtól egészen a metafizikai töréspontok, megmutatásáig ível.

S végül magának a műnek, mint *autonóm esztétikai tartománynak* a felépítése is jelentékenyen eltérő befogadói perspektívákat hívott életre az eszközlét és a különböző egzisztenciáirányok értelmezésének tekintetében. Ez utóbbi mozzanatot még további részekre bonthatjuk, s ezek mintegy vissza is utalnak az értelmezés különböző tematizációira.

A *viszony* kérdése az üres helyekhez: a lét egészéhez, az emberhez mint egzisztens fenoménhez, az emberhez mint transzcendenciára nyitott lényhez, az erkölcsiséghez mint lét (biológiai) meghatározottsághoz, az időhöz (történeti, társadalmi, személyes időhöz).

A *nyelvi megformáltság* kettős természete: az önmaga nyelvét megalkotó írói nyelv, az elsődleges mindennapi nyelvhasználat és fogalomkészlet (verbalitás) elégtelensége, a metanyelvi szint metafizikai elrejtettsége, az értelmezés negatív és pozitív amplitúdója.

Az *élményrelációk* dinamikája: a rendszer és a lehetséges egzisztens irányok távolodó perspektívái, a töréspontok jellemzői, a szabadság formái, a tradíciók értelmezései.

Az elemzés első olvasatai a mű előzményeit és a hetvenes évtized elejéig tartó kritikai recepciót veszik számba, ahol elsődlegesen a külső és ideológiai előfeltevésekkel terhelt szempontok játszószék a fő szerepet. Csak az elemzés második részében lesznek jelen az autonóm esztétikai szférát leíró, értelmezési szempontok és a jelzett hermeneutikai beállítódáshoz köthető jellegzetességek.

(a kezdetek és az első olvasatok 3.) A korszakemlerekre utaló megnyilatkozásoként vehetjük számba az *Iskola a határon* kerettörténet nélküli és *Továbbélők* címmel megírt változatára történő reflexiókat. *Schöpflin Aladár* már 1949-ben a későbbi szemantizmust mintegy előlegezve írja, hogy „...benne van a tükre a régi rendszer alatti társadalom alapvető hibáinak... Ebből az egész életformából valami rossz is érződik, valami rothadásnak az íze... Az ítélet, melyet az író erről az életformáról hoz, inkább éreztet, mint kimond, a legnagyobb mértékben lesújtó.” Am mégis a megmutatás minőségének lehetőségét, a megélt élmények hiteles közvetítését látja a még befejezetlen munkában. Hasonlóképp, bár a realizmus erényeit árnyaltabb formában kifejtve, javasolja ugyanezen évben *Czibor János* is a könyv kiadását. Hozzátéve még alapvető erényként a dokumentáció jelentőségét, hogy „...hogyan nyomorított el minden emberséget az imperialista katonai nevelés, s hogyan alapult valójában az emberellenes ösztönök felszabadítására.” Azt nem tudhatjuk, csak sejtethetjük, hogy ez a változat így önmagában, a lehetséges nyitott kontextualizációk nélkül, amely a végleges változatot olyannyira kiemelte, megkülönböztette a hasonló nevelődési regényektől, nem biztos, hogy azokat reakciókat váltotta volna ki, mint aminek nyomon követésére mi is vállalkozunk. Az ötvenes évek valóban majdnem teljesen minimumra redukált „szabad levegője” és 1956 feltehetőleg hozzájárulhatott a történet

újra gondolásához. S ez két szempontból is fontos lehet számunkra. Egyrészt azért, mert az elmúlt években olyan kutatások monografikus igényű földolgozásai is napvilágot láttak, amelyek jócskán módosítják az ötvenes évek világról kialakult képünket.¹⁹ Másrészt azért is érdemes emlékeinkbe idézni az ötvenes évek első felének világát és 1956-ot, amikor a kerettörténet megírása érlelődött, mert ekkor alakulhatott ki az az egzisztenciális distancia, amely a kerettörténet kontextualizációjának is a centrumát képezi. Tulajdonképpen nem a lényeges textuális változás szempontjából érdemes figyelniük „a kiegészítésre”, az elbeszélés nehézségéről írottakra (hisz’ azokról a történet reflexióiból és a Lukács uszodai beszélgetéséből is értesülhetünk). Az időbeli kontextualizáció okán válik mindez fontossá. A kiindulópont/végpont rögzítése (1957-1958), adja meg, mint majd látjuk a recepciókban, kritikákban történő újrafogalmazásokban, azoknak a problémáknak a továbbgondolását és kérdésessé tételét, amelyek realizmusként, dokumentációként és erkölcsi leleplezőként jelentek meg már 1949-ben, és a megjelenést követő két évtized olvasataiban.

Már a megjelenést követő első megnyilatkozás is jelzi azt a bizonytalanságot, amivel a hivatalos kultúrpolitika újtárra engedte a művet. K. T. (valószínű, Klaniczay Tibor) a könyv hirdetésének egy mondatát citálja: „A Horthy-korszak leendő katonatisztjeinek neveléséről, a határszéli katonai iskolákról szól a regény, ahová az úrfiakat küldték, hogy az embertelen fegyelemre való nevelés után maguk is nevelőikhez hasonlóan, kínzókká váljanak.” Azal, hogy már az írás bevezetőjében azt vallja szerzőnk, hogy a jó bornak is kell cégér, egy nyilvánvaló értékelkötelezettség jegyében száll síkra Ottlik munkája mellett. S a látszólag stílusos, nyelvhelyességi mozzanatra utaló kritikája (regénybe küldték az úrfiúkat), nemcsak azt mondja, hogy illene pontosan fogalmaznia a reklámnak, még akkor is, ha nem kötelezettsége az irodalmi színvonalnak történő megfelelés. De mint az azt követő „hirdetés kritikákból” kiderül, a literatura önmagából eredő céljainak szem előtt tartása is föltűnik, mikor az antifasiszta propaganda mértéktartóbb használatát igényli a glossza írója, és a szenzációhajhászás politikai szlogenjei helyett, ezt nem kimondva, maguknak a munkáknak a méltatását szorgalmazza.

Hogy mennyire jellemző és fontos ennek a talán lényegtelennek tetsző észrevételnek a kiemelése, azt mutatja az Élet és Irodalom hasábjain ezt követően kialakult polémia. Ahol maguk a művek - köztük Ottliké is - és azok az irodalmi irányok, amelyekhez tartoztak, nem önmagukban, jelentésük közvetlen értelmében voltak fontosak, hanem az uralkodó

ideológiai-politikai kanonizációkhoz való viszonyukban. Ez magától értetődő természetességgel tükrözte az MSZMP művelődéspolitikájának alapelveit realizmus és polgári dekadencia polarizáltságával összefüggésben, amelyet majd konkrét formájában is láthatunk a vita epilógusaként (Koczkás, 1960).

De még mielőtt az És-vita részleteit áttekintelnénk, érdemes *Bokor László* (1959) könyvismertetésére is figyelniük. A kötelező bevezető a politikai rendszerek közötti evidens különbségtétel implicit megfogalmazásával indít. A társadalmi rang és tisztelet a Horthy hadseregben, amellyel körülvették magukat „...a tudatosan ápoltt tiszti 'becsületnek', 'öntudatnak' melegágyai voltak azok a katonai középiskolák is, ahol a horthysta tisztikar utánpótlását, a kadétokat a 'cögereket' nevelték.” Azért is fontos ez, mert ez a negatív kontextualizáció a korszak egészének ideológiai-politikai meghatározottságaira volt jellemző, legalábbis a hetvenes évek végéig: A szöveg többi részében megtalálhatjuk a lélektani hitelesség és ábrázolás pontosságának elismerését, de a továbbértelmezés a fentebbi negatív kontextualizációhoz kötődik (az egyéniség fölszámolása, hierarchikus rend igénylése, a civil világ elégtelensége). Ám mint már a bevezető sorok is jelezték a társadalmi-politikai rendszerek egyértelmű különbözőségének és értékelésének alapvető jellegzetességei kellettek volna, hogy föltűnjenek, ám „...a horthysta drill társadalmi és világnézeti eredői kívül maradnak az ábrázoláson.” A Népszabadságban megjelent rövid „méltatás” elmei, hangütése a későbbiekben is visszaköszönnek a hasábjokról, mint majd láthatjuk, leszámítva azt a néhány publikus megnyilatkozást, amit érintünk mi is.

Az És-vita kapcsán az előzőekben is megfogalmazott szimptomatikus elemekre figyelhetünk, amelyeknek apropóját *Hermann István* A hátranézés irodalma címmel közzétett átfogó dolgozata adta. A holtak feltámasztása első bekezdésben rögtön a közepébe vág szerzőnk: „Irodalmunk sorra fel is fedezte a holtakat, az eleven holtakat is, akik mintegy 'belenőttek' a népi demokráciába, és azokat is, akik valóban eltűntek a felszabadulással.” Az általános megfogalmazást rögtön követi a konkretizáció. „A mai magyar irodalomban sokszor ilyen holtak énekelik újra hamis hangon dalaikat, megjelennek hol egy kadetiskola légkörében (Ottlik Géza regényében), hol mai színésznőként (mint például Szabó Magda: Őz) egyszer emlékek, másszor élő valóságok.” De természetesen ez nem marad meg a politikai rendszerek összevetésének keretében, 1956 is színre kerül, ahol is voltak olyanok, akik reménykedtek az előző társadalmi struktúrák „az ő világuk” visszatérésében. Majd egy újabb dinamikus fordulattal Marx ke-

rül a porondra, azon tézisének kíséretében, hogy a történelemben kétszer játszódik le minden: egyszer tragédiaként, másodjára komédia formájában. S ennek irodalomtörténeti párhuzama is föltűnik Mikszáth dzscentri kritikájának tényleges értékeit hangsúlyozva, s az már magától értetődik, hogy ezek után a haladó realista ábrázolás igénye is fellép: immáron, ne belülről ábrázoltassék egy letűnő félben lévő osztály, hanem a külső kritika eszközeivel. Mert csak így lehet elkerülni a rokonszenv keltést és megfogalmazni a valódi bírálatot az egzisztencia nélküli dekadencia fellett, ami oly divatos a nyugati világban. S az ideológiai útmutatások az irodalom teljes egészére kiterjednek, mert azt is megtudhatjuk, hogy csak a szatíra eszközeivel érdemes ábrázolni ezeket a letűnt figurákat (pozitív példákat is hoz erre), mivel ekkor nyílik lehetőség a történelmi distanciára és az énforma kitágítására a szükséges önkritika jegyében. Ez utóbbi - írja Hermann - mind hiányzik a sok tekintetben tehetséges Ottlik Géza alkotásából is. S hogy kerek legyen a dolgozat, a jelenségek átfogó értékelése sem marad el, amelyek lehetőséget adnak Hermannak a ideológiai tézisek fölmondására. Szükségszerű ezeknek a helyzeteknek a megrajzolása, „de...szemléletük még nem vált korszerűvé, még nem vált modernné.” Az külön elemzés tárgyát képezhetné, hogy az írásban is citált Kafka és Joyce mikor és mennyiben modern, az azonban bizonyos, hogy a Hermann által képhe hozott fogalom használata mentes minden koherenciától, ha csak a már jelzett és szigorúan betartott ideológiai evidenciák megvalósítását nem tekintjük annak. Annyit még föltétlen fontos megjegyeznünk, hogy mindezek ellenére, az a szellemi kontextus, ahol ez az átfogó ideológikus-bírálat megjelenik, roppant árnyalt képet mutat. *Barcsay* festménye éppúgy megjelenik (mivel az ő absztrakciója „föľhasználható” a társadalmi haladás szolgálatára - vélték a kultúracsinalók), miként Juhász Ferenc korszakot meghatározó vízió-remekelése is, a *Tűzliom az éjszakában*. Ami egyszerre jelzi a közeg sokfelé nyitódó jellegzetességét, s ugyanakkor azt az ambivalenciát, ami mindig kísérte a „másképpen” megjelenő alkotásokat. Hogy ezekre a másképp megjelenő alkotásokra az alaphangütés után hogyan reagáltak, azt láthatjuk a következőkben.

Jellegzetesek a vita résztvevőinek szimbolikus reakciói a címben jelzettek. *Nagy Péter* Hová néz az irodalmár (1960), *Mihályi Gábor* Nézzünk még egyszer hátra... (1960), *Kéry László* Hátranézés egy kritikára (1960) és *Hermann István* válassza Hátranézés egy vitára (1960). A nézés mint meghatározott cselekvés megkérdőjelezése, az irányított irodalomkritika aspektusából (Nagy), a repetíció, pontosítás óvatosabb kitételét jelző felhívás, hogy

miként viszonyuljunk az irodalomhoz (ideológia és/vagy literatúra (Mihályi), a saját poétikai fegyver visszafordítása, hogy az a tulajdonképpeni kritika (t. i. Hermanné) egy letűnt idő tényleges rekvizituma (Kéry). S Hermann válaszcikkének címe Hátranézés egy vitára (kiemelés tőlem B. A.) Ugyanabban a pozícióban fogalmazza meg mondandóját - miként kezdte -, hogy a tulajdonképpen „distanciálatlan én-regény” és az ezekhez kapcsolódó tisztázatlan gondolati áramlatok fogalmi problematizálása szükséges, a nemzetközi trendeket is figyelembe véve, mert előbb-utóbb ez a kérdésfelvetés megjelenik a magyar irodalomban is, és „Később már rendkívül nehéz áttekinteni egy vajdó kor és egy vajdó irodalom válaszfűtjait, perspektíváit és zsákutcait.” A befejező mondat félreérthetetlenül jelzi a változás tényét (társadalmi, politikai), ugyanakkor a válaszfűt kifejezéssel az uralkodó politikai elithez való kapcsolódás lehetőségét, szükségességét, a kifutás pozitív képét (perspektíva) és az egyértelmű negativitás jelképét (zsákutca). Ez az értelmezési szint az újrakontextualizálás ideológiai-politikai metszeteit mutatta, s nem véletlen, hogy elsőként ez került színre, mivel csak ezt követhette a tényleges esztétikai iniciatívák számba vétele (ha ugyan még maradt tere és tehetsége a textusok szerzőinek, hogy ezirányú cselekedeteiket is megtegyék).

A következő mozzanat az *esztétikai motívumok* lehetséges prezentációja. Ez utóbbi szempontok konkrétumaival nem találkozhattunk Hermann dolgozatában, viszont több szöveghely jelzi ennek nézőpontnak fontosságát a válaszként megszületett kritikákban. Már születnek olyan értékkonklúziók (Nagy Péter), hogy ezek a regények a művészi élmény intenzitásában magasabb fokon állók (Szabó és Ottlik). Természetesen a visszakozás is rögtön papírra vettetik, hogy ezek sem hibátlanok, majd egy további bekezdésben „Igaz van Hermann Istvánnak...” kezdettel az általános, inkább ideológiai-politikai klisékhez igazított irodalomtörténeti tényként ismeri be szerzőnk az ironikus-szatirikus ábrázolásmóddal kapcsolatos általános összefüggéseket. Azonban a speciális esettel kapcsolatban, már megkérdőjelezi mindezt, s jelzi, hogy Ottlik nem csupán *Musil* másolása, s noha helyénvaló az ironikus-komikus ábrázolás kívánalma, más utak is lehetségesek. Miként hasonló hangütésben ugyanazt olvashatjuk a másik kritikában is (Mihályi), megtoldva még azzal, hogy milyen jogunk van a dzscentri leszármazottakat „visszajáró kísértetek” közé sorolni, és hogy föltétlenül méltánylandó az egyes emberek cselekedeteinek, mozgatórugóinak föltárása. S nem véletlen, hogy mindketten megegyeznek abban, hogy nem hibátlan, klasszikus alkotásokkal

van dolguk. Mivel ez amúgy sem felelt, felelhetett meg sem a józan ész diktálta irodalmi-kritikai ítéletnek, hisz' éppen hogy csak megjelent művekről volt szó. Azonban ebben is benne van, hogy mindketten sokra értékeli a műveket, s mivel a „számtalan megoldás egyikének” illetve „titkok nyitját” keresőknek ítélik őket, ezért rejtetten még lehetőséget is láthatnak az újraértelmezésekre és azok fontos szempontjainak megjelenésére.

Ez utóbbi rejtett lehetőséget a későbbi recepciók igazolták is, de most még maradjunk az És-vita ezt követően újabb lezárásánál. Mert a vita szabályainak egy nagyon „elegáns” módja is megjelent. A külső, mintegy pártatlan személy epilógusa (Koczkás, 1960). Aki rögtön leszögezi, hogy „dekadencia vonzásának leküzdése nélkül” nem léphetik át a polgári indíttatású írók saját árnyékukat, és nem tudják megkülönböztetni, a mesterséges paradicsom és realizmus magától értetődő sajátosságait. És érdekes és helyes irányba indulnak Hermann írása és azt követő szórványos kritikák. Ez alkalom szerzőknek a tágabb összefüggések megfogalmazására, ahol megjelenik a leszámolás a régebbi merev irodalompolitikai iránnyal, s az a „tendencia, amelyet a szocializmus világához közeledő írói magatartás és szemlélet jellemez.” Ez az írás is egybegyűjti azokat a szerzőket és műveket, amelyeknek esélyük van a közeledésre, felvillantja Ottlik kapcsán azt a helyes kritikai magatartást, amely magába fogja az ilyen munkák átfogó bírálatát. Utal Kéry László egy előzőleg megjelent és a kötelező politikai citátumokat nélkülöző értelmezésére (Kéry, 1959). A tehetséget segítő bírálatba még Thomas Mann humanizmusának megidézése is „belefér”, ezzel is jelezve a „szélesre tárt kapuk” hívogatását. Azonban a végső konklúzió nem marad el. A kritikai realista tendenciát szükségszerű, hogy felváltsák a szocialista realizmus jegyében fogant művek.

S az is jellegzetes menete a vitának, hogy nem csupán az irodalmár prominens véleménye fogalmazódik meg, hanem egy tágabb politikai-szociológiai-filozófiai kontextusban megjelenik a vita lényegi tanulságainak summázata (Köpeczi, 1960). Sartre marxizmus kritikájának felülvizsgálata (1956 elégtelen magyarázata, a pszichoanalízis és szociológia szerepe) és az egzisztencializmus szubjektív idealista filozófiaként történő deklarálása (a tudatot állítja első helyre s nem a létet, mondja Heidegger kapcsán) együttesen adja meg azt a háttérrel ahonnan megfogalmazódhatnak az Ottlik kritika újabb mozzanatai. Az első probléma: a katonaiskola képének általánosítása, minden társadalomra történő kiterjesztése. A második: a kerettörténet funkciója az lett volna, hogy miként változott meg mindez a

jelen időben, a felszabadulás következményeként. Majd ez követi a harmadik: az egzisztencializmus tételeinek regényből vett citátuma, amelyet nemcsak a pszichoanalízis cáfolatára hoz elő a szerző (a gyermekkori élmények változhatnak, befolyásuk nem végleges), de azt is kifogásolja, hogy ez az élményanyag mitizálva kerül elénk Ottlik hőse által, és így „zavarja a tisztánlátást az egyén és társadalom kérdéseiben.” S ehhez kapcsolódik az erkölcsi kérdésfeltevés elmulasztásához kötődő kritika, hogy vajon a regény miért nem deklarálja, hogy mi a jó és mi a rossz, s azt a fajta individuális szabadságot, amelynek élménynyomait láthatjuk a regényben, miért nem ítéli el. Mivel véleménye szerint ez a kötetlenség, tehermentesség, amit Ottliknál találunk, „Sartre individualizmusán is túlsz”. Nem engedte a szerző - mondja Köpeczi -, hogy a mások szabadságával való egyeztetés érvényre jusson (legalább a sartrei módon, megjegyzés tőlem B. A.) és nem engedte, „hogy társadalmunk szocialista változásai átjárják egész gondolkodását és érzelmvilágát.” Most csak az Ottlik recepció újabb kontextusából adódó fontos mozzanatokot emeltem ki, amely azal a tanulsággal is járt, hogy nem pusztán az elsődleges irodalomkritika ideológiai-politikai befolyásoltságának és az esztétikai érvényesség konfliktusának lehettünk tanúi, de a tágabb politikai-szociológiai összefüggések és filozófiai premisszák sem kedveztek a mű „tényleges befogadásának” (esztétikai!), sokkal inkább azt a vonulatot jelezték, illetve fogadták maguk is el, ami a jelzett kultúrpolitikai fő trendvonal volt.²⁰

Bár időrendben az előző tanulmány előtt jelent meg Rónay György (1960) reflexiója a Vigiliában, mégis hangütése okán ezt hagytam utoljára a hatvanas évek elején keletkezett recepciókból. Már az indító attitűd is megkülönbözteti az előzőektől, mert itt az elbeszélés, a megszólalás nehézségeinek valóságos tétjét szemlélteti Rónay. Annak kiemelése, hogy a nyelv és a szavak megbízhatatlanságának regényben megjelenő példái a valósághoz való viszonyunkat is megkérdőjelezik, egyben a gyökeresen már megközelítés jegyeként is értelmezhető. Nem véletlen, hogy még csak nem is az esztétikai preferenciák kerülnek első olvasatban hangsúlyos helyre, hanem amorális nézőpontok: „Hogyan lettünk azok, akik vagyunk. Hogyan jutottunk idáig?” S hogy ezt a kérdést föltehesük, ahhoz abban a horizontban szükséges megfogalmaznunk alkotásunkat, amelybe beletartozik az írói magatartás becsületessége a valóság és az olvasó iránt. Itt is negatív pedagógiai példaként és a humánium nevében történő leleplezéseként jelenik meg a katonaiskola „fasiszta hierarchiája”. De a történeti analógiák evi-

dencián túl a jellemrajzok időtálló érvényességét is jelzi Rónay. Ami két szempontból is fontos. Egyrészt, mert nem mellőzi a historikus nézőpontot, láttatja velünk, hogy „Voltak, akiket mégsem sikerült pusztá géppé és szerszámmá silányítani”. Másrészt jelzi az egzisztencialitásra történő reflexivitást és az egzisztens irányok egymásba kapcsolódását: „Minél beljebb önmagunkba, annál közelebb egymáshoz.” S még egy fontos szerkezeti nézőpontra is föl hívom a figyelmet. Ebben a szövegben az elsőként megjelenő morális szempontra való hivatkozásokba szervesen épült be az esztétikai narratíva különböző jellegzetességeinek kiemelése (elbeszélői nézőpont, valóság, olvasói tisztelet stb.), majd ezt követően fogalmazódtak meg a tradícióhoz kötődés kritikai perspektívái, s végül a személyesség kitörölhetetlensége jelent meg. Ez a sorrend egyben azt is tükrözte, hogy a korszak uralkodó értelmezési szempontjai mellett milyen más alternatíva létezhetett.

Az látható volt már ebből a vitából és a hozzá kapcsolódó egyéb megnyilatkozásokból is, hogy Ottlik - egyelőre még vitatottan, de már beírta magát a kanonizációk sorába. A Kiadói Főigazgatóság egy 1961 -ben kelt iratában egy készülő lexikon irodalmi címszavának módosítását javasolja, hogy t. i. nem lehet egyértelműen pozitívan értelmezni az Iskola határon regényét, mivel az rokonságot tart a divatos nyugati filozófiákkal (pl. egzisztencializmus (Feljegyzés Köpeczi elvtársnak)).²¹

Hogy ez mennyire így van, jelzi az 1968-ban napvilágot látott Húsz év húsz regény című tanulmánykötet *Földes Anna* (1968) tollából. Csak néhány jellegzetes szempontot említek az átfogó pályarajzba ágyazott dolgozatból, ami tulajdonképpen összegzi az előző évek kritikáinak jellegzetes vonásait. A rövid irodalmi életrajz és az első fogadtatás összegzését követően a „kamaszregényként” meghatározott műfaji kereteket jellemzi Földes. Beillesztve abba a sorba Ottlik regényét (Móricz, Musil, du Gard, Cocteau), „amelyben a felnőttek számot adnak tegnapi lázadó önmagukról, s az ifjúság romantikáját felperzselő, felnőtte érlelő évekről.” Azokat a toposzokat szedi sorba, amik meghatározhatók, befogadhatók tehették a korszak elvárásainak keretében a regényt (kinti és benti világ, aktivitás és passzivitás egyéni kiszolgáltatottság és szolidaritás stb.). Ami új mozzanatként jelentkezik, hogy kritikuskunk kiemeli a folyamatábrázolás dinamikájának jelentőségét, és olyan értékorientáló kérdéseket is megfogalmaz, mint a „belső integritás feladása”. Ám ő sem tud szabadulni a realista ábrázolásmód kívánalmaival való egybevetéstől, az egyetlen és igaz valóság ábrázolásának, megrajzolásának szá-

monkérésétől. S így beúszik a képbe a történeti események kapcsán (20-as évek Magyarország) igényként megfogalmazott konkrétumok megidézése és ezek kritikája. S jellegzetes a megfogalmazott bírálaton túlmutató pozitív összegzés ideológiai-politikai üzenete is: „De a magyar középosztály önkritikájának és a társadalomtól elidegenedett bürokratikus módszerek, antihumánus alapon szervezett közösségek leleplezésének elkésett regénye mégis jókor született: mondanivalójának társadalmi, morális aktualitása, művészi eszközeinek ellenállhatatlan szuggesztivitása azóta is változatlan”.

A középosztályhoz kötődő kritikai aspektustól, a regény valóban fennálló ezirányú kontextualizálásától *Almás Miklós* (1979) sem tudott teljesen megszabadulni egy évtizeddel később született tanulmányában. Érdemes felidézni a kiindulópontként megjelenő, majd tovább sorjázó toposzokat, segédfogalmakat felvonultató bevezetést és az ahhoz való viszonyt: „Nem a szocialista világnép vonzásában született, témája - sztorijával egyetemben - egy eltűnt, idegen világból hoz hírt, látszólagos nosztalgiaihoz, a Horthy-korszak 'úri' világának eredeti felhalmozódásához alig találtunk magunkban affinitást. Nevelődési regény, a faszizmus modellje, kamasztársadalom börtöne, a leszámolás nehézségei - sor segédfogalom áll már rendelkezésünkre, de valahogy mindet túlélte, sőt túlnötte a mű.” Lehet, hogy szándékán kívül, de „a nem a szocialista világnép” megszorító terminusával (ami nem esztétikai kategória) Almási jelzi az alapállást, a viszonyt, amelynek ambivalens voltát a későbbiekben ki is fejti. Mivel való igaz, hogy az elhasznált toposzokat, segédfogalmakat, fel kellene, hogy váltsa magáról a műről és a világról szóló ideológiamentes elemzés, mert ezeket láthatóan idegen testként kivetí magából a mű és önálló életét folytatja. Tehát a szándék világos: megszakítani azoknak a sematikus bírálatoknak a folyamatát, amelyek csak azokkal a bizonyos segédfogalmakkal tudnak operálni. Nézzük főbb pontjaiban: mit tudott teljesíteni ígéréteiből szerzőnk. A Musil utánérzés elutasítása és mű önértékként való tételezése az első pont, amiben túlmutat az előző évtizedek kritikai alapállásán. De nézzük sorjában, hogy ez a szándék milyen kontextusba ágyazva és miképpen valósult meg. A fikció és valóság között lebegő középosztály nevelődési regényének státusza megmaradt. Talán ezt a kitételt vehetjük a kötelező ideológiai tiszteletkőr egyik központi megnyilvánulásának. Nézzük azokat az értelmezési szempontokat, amelyek szétfeszítik illetve zárójelbe teszik ezt az ideologikus előfeltevést. A gépezetként értett rendszer szociálpszichológiai elemzése, a találó és

hétköznapjainkat is idéző metaforáival (jövő gépemberei, jól működő húsdaráló) életközébe hozza azt a dinamikus szituációs sort, amelynek ténylegesen beleérező és megértő olvasói lehettünk mi is. A társadalomelméleti nézőpont beemelése szintén az előző célt szolgálja: „...a gépezet vak és nem célracionális. ...” És ezt bizonyítják azoknak az irracionális elemeknek, viszonyoknak a kiemelései (Ötvenyi, Apagy, Merényiék kicsapása), amelyek a zárt rendszeren belüli pszichológiai dimenziók dinamikáját láttatni engedik (a rettegés atmoszférája, a veszély aurája, az atomizált egyedek léte, a kiszolgáltatottság mozzanatai stb.). A kettős morál terminusának bevezetése is érzékeny tudásszociológiai látásról tanúskodik Almásinál. Eddig az új szempontok segítettek a regény eleddig még fel nem tárt rétegeinek megjelenítését. A középosztály önbírálatáról és értékvédelméről szóló összegzés, ha az elsődleges - betű szerinti olvasatot tekintjük - akkor sok jogos felismerést tartalmaz. Ám ezek a fejtegetések, legalábbis, ha a dolgozat egészét nézzük, akkor sajnos túlsúlyba jutnak és elfedik azt a beigért értelmezést, ami a segédfogalmaktól, tegyük hozzá előfeltevésektől mentes olvasatot adja. Elég csak egyetlen egy példára utalni. Almási Lukács nyomán, az úri középosztály „amalgám” fogalmával operál, holott az író szándék, a láttatás korántsem az életmód rejtett hazugságainak, a magyarságtudat és nacionalizmus megrajzolásában állt. Ezt mutatja a regényegészről szóló rövid fejtegetés az elbeszélés, az időtudat, az álom, a valóság és az autonómia törekvések jellegzetes formáiról. De ez is egy kérdéses megállapítással fejeződik be: „Az emberi tartás csak álomként jelenik meg először, majd valami ködös tartásfélében realizálódik, hogy mögötte megőrizhesse az emberi túlélés viszonylagos tisztességét, a számot vetés és leszámolás képességét.” S hogy mennyire nem fogadja el autentikus morális magatartásnak Almási az Ottlik kínálta formát, azt egyértelműen jelzi az *És végül a jelen „olvasata”*. Addig egyet érthetünk, hogy a sors és kegyelem megidézése a nem fogalmilag leírható jelenségek közé tartozik, de a létezését ezzel még nem vonhatjuk kétségbe. Miként azt sem szükséges elfogadni, amely a hozzárendelt író szerepből következett és mond ítéletet az író erkölcsi alapállásáról (egy nem kommunista, tudatosan középosztálybeli író szemével és üzenetével). „Mert a regényegész végkicsengéséből így visszafelé tekintve - azt hallom ki, mint ha ennek a volt középosztálynak, ennek a végül is kivételképp megmaradó tisztességétikájának legjobb értékeit akarná átmentve látni a szocializmusba... Az 56 utáni fejlődésben ez a haladó, illetve fiktív társadalmi közeg, a 'magyar középosztály'

úgy szűnt meg létezni, hogy megtalálta beilleszkedési lehetőségét - természetesen miután megszabadult a sokfajta szellemi-ideológiai maskarától, és főként miután kihalt vagy disszidálás révén kilépett testéből ez a katonatiszti dzsentri szörnyitípus... Ottlik akaratlan célzásai, illetve a mai olvasó üzenetkereső intenciói egy odisszeia kezdetét és végét látszanak kiolvasni e húszéves, most már végképp maradandó, mert feltámadni képes regényből.” Ha ezeket az utolsó sorokat olvassuk, akkor csak megérősíthetjük a dolgozatról szóló kezdeti megállapításunkat, hogy az igény ugyan megvolt az ideológiai toposzokkal terhelt értelmezés túlhaladására, ez mint láttuk több részmozzanat és szempont beemelése kapcsán releváns nézőpontok fölmutatásához vezetett, de mindezt elnyomta az az összkép, amelyet a letűnt dzsentri osztályáról s a regény lehetséges kapcsolódási pontjairól olvashattunk, s amely főbb jellegzetességeiben egybecsengett az elmúlt két évtizedben megszületett recepciók alapbeállító-dásaival.

Befejezésképpen annyit jegyezhetünk meg, hogy bár mint láthattuk a regény megjelenésekor is (Rónay, 1960), majd később a hetvenes években is napvilágot láttak szórványos laudációk, értelmezési kísérletek Ottlik művészetének immanens értékelése felé mutatva (Lengyel 1972, Szegedy-Maszák 1975, Kulcsár-Szabó 1978, Tandori 1979), de ezek az előző uralkodó recepciófolyamhoz viszonyítva csak csekély módon befolyásolták a hivatalos elitkultúrában kialakított értékrendet. A fordulópont a hetvenes évek fordulóján, a nyolcvanas évek elejétől bontakozik ki, amikor az immanens esztétikai értékpreferenciák, a kultuszteremtés motívumai és a következő írónemzedék tudatos és öntudatlan kapcsolódását figyelhetjük meg.

Az Ottlikkal kapcsolatos hivatkozott irodalom időrendben

- Schöpflin Aladár (1949) Továbbélők. In: Ottlik (emlék-könyv) 1996. Pesti Szalon Könyvkiadó 53-54. o.
 Czibor János (1949) Jelentés Ottlik Géza Továbbélők című regényéből In: Ottlik 57-58. o.
 Klaniczay Tibor (1959) Cégér - de milyen: Élet és Irodalom 28. 3. o.
 Kéry László (1959) Ottlik Géza: Iskola a haláron dec. 4. 9. o.
 Bokor László (1960) Ottlik Géza: Iskola a határon Népszabadság jún. 14. 8. o.
 Rónay György: Iskola a határon (1960) Vigilia 1. sz. 51-54. o.
 Hermann István (1960) A hátranézés irodalma. Élet és Irodalom jún. 17. 5-6. o.
 Nagy Péter (1960) Hová néz az irodalmár? Élet és Irodalom aug. 5. 4. o.

- Mihályi Gábor (1960) Nézzünk még egyszer hátra...
Élet és Irodalom aug. 5. 4. o.
- Kéry László (1960) Hátránézés egy kritikára. Élet és Irodalom aug. 12. 4. o.
- Hermann István (1960) Hátránézés egy vitára. Élet és Irodalom szept. 23. 3. o.
- Koczkás Sándor (1960) Realizmus vagy dekadencia Élet és Irodalom nov. 4. 1 -2. o.
- Köpeczi Béla (1961) Egzisztencialista jelenségek a mai magyar irodalomban. Élet és irodalom máj. 7. 1 -4. o.
- Földes Anna (1968) Légy hűtlen önmagadhoz. In: Hűsz év - hűsz regény Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 276-288. o.
- Lengyel Balázs (1972) Iskola a megmaradásra In: Ottlik 101-106. o.
- Szegedy-Maszák Mihály (1975): „Talán túlságosan is lényeges, de mégis nehezen elhallgatható tartalmak Új írás 5. szám 96-97. o.
- Kulcsár Szabó Ernő (1978) A regény fikció három modellje Alföld 2. szám 41-51. o., 3. szám 56-64. o.
- Tandori Dezső (1979) Egy húszéves regény In: Ottlik 107-128. o.
- Almási Miklós (1979) Egy nevelődési regény a közép-osztályról. In: A hiányjel mosolya Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1986. 296-332. o.

Jegyzetek

- 1 Az írás első része az 1979-ig tartó Ottlik recepciót tárgyalja, a nyolcvanas évektől napjainkig tartó recepció folyamatát a tanulmány következő része mutatja be.
- 2 Ez a megközelítés sok tekintetben rokonítható Kamarás István komplex olvasáskutatási beállítódásával. Ahol nemcsak az olvasás szociológiájának és pszichológiájának hagyományos megközelítéseivel találkozhatunk, de az olvasás antropológiája (ami jelen esetben egy többdimenziós emberképhez kötődik: biológiai, szociológiai, teológiai, filozófiai stb.) és az olvasás ontológiája is mint lehetséges és szükséges értelmezési szempont tételeződik. Azzal a különbséggel, hogy jelen esetben csak az olvasatok egy részével dolgozom, a professzionális olvasó, kritikus, esztéta stb. megértési szempontjaira figyelve. V.ö. Kamarás István (1996): Olvasatok, Bp. 12-17. o.
- 3 Ottlik Géza (1981) Iskola a határon Magvető Bp. 4 u. o. 7. o.
- 4 u. o. 8. o.
- 5 u. o. 15. o.
- 6 v.ö. Heidegger, Martin (1989) Lét és Idő Bp. 145-152. o., Sein und Zeit 1993. Tübingen Max Niemeyer Verlag, Tübingen 45-50.,
- 7 v.ö. Fink, Eugene (1998) Megjelenítés és kép 58-60. o. In: Kép, fenomén, valóság Kijárat Kiadó, Bp., 1998. Fink nyomán ezeket a fenoméneket az élmények intencionális elemzésével veszem

- számba, Ez egyszerre jelzi azt a naivitást, amivel hozzákezek az elemzéshez, s azt a kiválasztási folyamatot, amivel érzékeltethetem mind azt a vonatkozási rendszert, amely hozzákapcsolja a jelzett élményfenoméneket az összes többihez, miként azt is, ami lehetőséget ad a jelenbelivé tévő (gegenwartigende) és a megjelenítő (wergegenwartigende) aktusok elemzésére. S így eljuthatunk a jelen és a különböző idősíkok jellegzetességeinek feltáráshoz.
- 9 Iser, Wolfgang (1996) Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete. In: Testes könyv I. Ictus és JATE, Szeged, 1996, 252. o.
  - 10 Ottlik (1981) 54. o.
  - 11 u. o. 68.
  - 12 „A heideggeri fenomenológiai redukció tehát de-reifikálja az értelmezőt - újra felállítja az eredeti ontológiai különbséget abban az értelemben, hogy helyreállítja eksztatikus (rec-static) és egzisztenciális (existencia) időbeliségét, a létre való nyitottságát Spanos, W. William (1987) A kör megtörése.: a hermeneutika mint feltárás In Testes könyv I. 74. o.
  - 13 Ottlik (1981) 156. o.
  - 14 u. o. 201. o.
  - 15 u. o. 256. o.
  - 16 u. o. 258. o.
  - 17 u. o. 273. o.
  - 18 u. o. 347. o.
  - 19 Erről lásd Huszár Tibor: A politikai gépezet működése Magyarországon 1951-ben. 1996. Corvina Kiadó Bp. A probléma lényege abban foglalható össze, hogy sohasem, mondjuk még az 1951-es esztendő leginkább terrorisztikusnak mondható történéseinek idején sem volt teljesen elfojtva a magánszabadság, illetve ezek megnyilvánulási lehetőségei. Itt utalhatnánk a munka világában lejátszódó „szabotázsgyanús” akciókra (normaszegés, normaidőcsalás, szolidaritás stb.), a tudomány világában lejátszódó szolidaritási megnyilatkozásokra, a tudomány autonómiájának védelmére”, a művészt szférájában lejátszódó rejtőzködő értékteremtésekre (fordítások, meseírások stb.), valamint a civil szférát teljes egészében áthatni sohasem képes politikum előli tagadó-menekülés példáira, a lehetséges szabadidő keretének aktív használatára (sport, turisztika, önképzés stb.).
  - 20 Erről lásd jelen sorok szerzőjének dolgozatát, ahol az avantgárd költészet kapcsán jelzi az irodalomban érvényesülő ideológiai-politikai normák által diktált hierarchiát (szocialista realizmus, kritikai realizmus, polgári szimbolizmus, avantgárd) Bohár András: Az avantgárd költészet lehetőségei az elmúlt két évtizedben. 1993. Életünk 6. szám
  - 21 In: Írók pórázon 1992. 77-78. o. Ugyanebben a gyűjteményben a könyvről a kuriózumok között találunk utalást (Déry, Benedek, Sarkadi, Moldova stb.), amelyek más jelentős írók művei mellett megjelennek (Fejes, Füst, Kolozsvári, Szabó Magda, Goda) u. o. 334-335. o.

Kovács Sándor Iván

SZENVEDÉLYEK ÉS SZERELMEK

Vonások Szenczi Molnár Albert arcképéhez*

Szenczi Molnár Albert személyisége és személyesége olykor teljes nyíltsággal mutatkozik műveiben, olykor rejtve marad, de többnyire felfejthető. A *Napló* és a *Dictionaryum* a legdúsabb terep a vizsgálódáshoz, és levelei, előszavai, ajánlásai sem fukarkodnak adalékokkal.

Legfőbb szenvedélye a tanulás, a kutatás, a telmítő munka volt. Amikor 1974-ben a 400. születési évfordulóra a Kortárs emlékszámához egy Szenczi Molnár- és egy Bethlen Gábor-portrét rendeltem Berki Violától (ezeket meg is vásároltam tőle), a munkája fölött virrasztó fiatal költő-tudós képét tettem elém: Altdorfban „sűrű sötét az éj”, csak a zsolnártárfordításába temetkező Molnár töpreng égő gyertyája mellett, még nappali ruháját sem vette le. Imre Mihály szótár tanulmányának példái éppen ide váganak: „Lehetetlen nem érezni a munkában töltött éjjeli virrasztások emlékét e címszócsoportokon, hiszen több művéről is úgy emlékezik meg, hogy *éjjeli virrasztásainak gyümölcse*. Lucubratio: *éjjeli gyertyavilágnál való munkálkodás*. Lucubrationes: *éjjeli vigyázással* íratott [a szótár első kiadásában a folytatás: a *könyvek* is ott van]. Lucubrationes: *éjjeli szerzett kis dolgocska, vigyázásocska*. Lucubrationes: *éjjeli munkához való*. Lucubro: *valamit gyertyavilágnál mívelek, tanulok, könyvet írok*. [...] Elucubro: *Éjjeli munkámmal megszerzem, gyertyavilágnál vigyázván mívelem*. Elucubratius: *Éjjeli munkával megkésztetett*.”

A harmincéves fiatalembert Berki festőnő Hinrich Ulrich egykorú előképe nyomán ábrázolta ünneplő ruhában. Ez a nürnbergi rézmetszet 1604-ben erőteljesen kicsattanó, markáns arcú, határozott tekintetű fiatal férfit mutat; húsos, izmos testformát sejtet. Szervedélyeknek, csalódásoknak semmi nyoma az arcon - annál több jelét zárja magába elfojtott érzéseknek a *Napló*.

1598 augusztusában Molnárt hitelezők sanyargatják, és valami „rút bibircsókos kiütés” is megtámadja „a talpától kezdve egészen a feje búbjáig”. Molnár bibliai helyet keres a csapás értelmezéséhez (Jeremiás, Jób), életében először hashajtóval próbálkozik, és persze eret vágat. Aztán december közepén meghallgat egy prédikációt az „Istennek tetsző és nem tetsző fogadalomról”, és egy másikat „a bor

különböző fajtáiról, értékükről és erejükéről”. A prédikáló Henricus Smetius, a híres prozodista és orvos „egy példát is előhozott a Timóteushoz írt első levélből, az 5. fejezet 23. verséből, mely így hangzik: »Ne légy tovább vízivó, hanem élj egy kevés borral, gyomrodra és gyakori gyengélkedésedre való tekintetből.«” Ennek előrebocsátása után több mint meglepő, hogy a gyomorra és gyengélkedésre gyógyírként hasznos bor ivását Szenczi Molnár Albert fogadalommal tiltja meg önmagának! Így áll ez az 1598. december 14-i naplóbejegyzésben: „visszatertem a tanulóházba, és fogadalmat tettem a legjobb és leghatalmasabb Istennek, hogy egészen március 13-ig, tavaszi napéjgyenlőség napjáig nem fogok bort inni. Ó, édes Jézusom, te ismered egyedül fogadalmam célját, töltsd belém szent lelke-det, amely vezet engem, hogy örvendezve válthassam be neked fogadalmam.”

Ezt a háromhónapos bornemissza-fogadalmat penitenciaként mérhette magára Molnár Albert, és semmi másért, minthogy vétkezhetett a borivásban, és adós lett a bor árával. Naplóbejegyzése december 13-án is borár-tartozását emlegeti, az újesztendő első napján pedig a „vidáman és bor nélkül” történt ebédelés. A borböjt március 14-én sérelem nélkül véget ért: „így váltottam be fogadalmamat [...] Nem ittam bort egy negyed éven át, és mégis (hála legyen az élő Istennek!) boldogan és egészségesen éltem”. - De csak március 23-ig, mert akkor a szapora szavú siefersheimi lelkész vendégeként megint a pohár fenekére nézett: „Kilenc órákor kissé ittasan mentem vissza Wollsteinbe.” A bűnbeesésre most böjt következett: „Május 27-én, vasárnap, Pünkösöd napján elkezdtem böjtölni.”

Nem volt elég a borbéli eltévlyedés (amit szótárai meglepően bő bor- és szőlő-szókincsével színesen dokumentálhatnánk), 1599 nyarán első szerelmi és házassági kudarcra tette még súlyosabbá ezt a heidelbergi esztendőt. „Június 11. hétfő. Tanácsot kértem Bartholomeus Keckermanntól változtatásra szoruló helyzetemről és házasságomról. Ő egy üvegesmester leányát ajánlotta nekem, mikor estefelé Corolus Heusiusszal sétáltam, a piacra átmenve megpillantottam az üvegesműhelyben: ritka szépsége csodálatos módon megindított és felkavart.” A

* A Molnár redivivus című filológiai esszé egy fejezete

szerelem első látásra három nap elteltével már kész házassági szándék: "Június 14. csütörtök. Kora reggel egy cédulát írtam Keckermannnak és Alexander Becker lelkésznek, amelyben megkértem őket, hogy beszéljenek az üvegesmester feleségével, a lányárról, akit el akarok venni feleségül." Keckermann, a héber nyelv professzora és Becker lelkész nem bizonyult jó házasságszerzőnek, s kudarcukat még be sem merték vallani csalódott barátjuknak. Molnár szombat, 16-án „gyászos és keserves” álmodást látott, s veritékében úszva riadt fel kétségeiből.

A történetet kétszer is elmondtam már, s úgy értelmeztem a XXIX. zsolttár fordítását, hogy annak mélyen rejlő személyessége a *Napló* életrajzi-filológiai tényeivel hitelesíthető. Szenczi Molnár ugyanis szerelmi csalódását, megszégyenülése élményét „fordította bele” a XXIX. zsolttárba:

Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy az szarvas idéltent szül...

1599. június 14-én, a leánykérés napján Molnár ezt a zsolttárt olvasta latinul. Amikor harmadik szakaszához ért - „Vox Maiestatis intonuit”: a Felséges Isten szava megdőrdült -, csakugyan valóságos ézengés támadt, s ő ezt rossz jelnek vélte. A mennydörgésben vajdó, idéltent borjat szülő szarvas hasonlata az átélő hitelesség miatt művészi telitalálat, így kerül bele a fordításba az egykori megszégyenülés fájdalmas emléke. (Vö. a VII. zsolttárral: „Kiből idéltent fiat szül, / Mert szándéka megszégyenül. ”) Utaltam a lázálmas éjjeli felriadás orvoslására, a XCI. zsolttár elénekülésére is: „Nem léssen félelmed néked éjjeli irtózástól.” De amit a Dézsi-életrajz homályban hagyott, azt nem húztam meg erősebb kontúrokkal én sem. A hivatalos életrajzíró protestáns szemérme a borívást még megbocsátja, de a leánykérési kudarc igazi következményeiről már hallgat: „Volt olyan hét, amikor egy nap sem volt eszméleténél.” Valójában az történt, hogy a szombat éjszakára még irtózatossabb vasárnap-éj következett: június 17-én hatan virrasztottak Molnár ágya mellett, s közülük - lázas képzelődése szerint - az egyik az ördögök fejedelme volt. „Az ezt követő napokban megkötözve őriztek” - tudósít a *Napló* - , öt nap múlva, 22-én pedig átvitték „a fejedelmi ispotályba, ahol bezárva és lebéklyözva majdnem hét napig feküdt, ez közben eszméletét és emlékezőképességét teljesen elvesztette.” A megkötözött és lebéklyözött Molnárnak ezt az „örülési jelenetét” csak úgy lehetett kommentálni 1897-ben: „Volt olyan hét, amikor egy nap sem volt eszméleténél.” Ezt a „szerelmi bánatból eredő örjögést” - nyolcvan ével később - tud-

tommal csak Szörényi László említette: Molnárt „az egy hetes bilincskúra” gyógyította ki súlyos bajából „a hercegi kórházban”.

A második kudarc már elviselhetőbb lehetett: „1602. A Majna melletti Frankfurtban szomorú és fáradságos volt ez az évkezdés számomra Johannes Saurius nyomdájában. Megkértem tőle rokonának, Margarétának a kezét, aki Martin Löhler könyvnyomtató leánya: hiába. Jó Isten, mennyi kellemetlenséget nyeltem én itt le.”

A *Napló*-ból ismert harmadik esetben már a kudarcig sem jutott el. Amikor 1602-ben az ambergi „Johannes Fridericus Gernandus úr fiának házitanítója lett”, október 4-én egy lakodalomban házigazdájának feleségével beszélgetett „a kívánt házasságról és Tossana Juliannáról.” Ez a Julianna Daniel Toussaint heidelbergi teológiai professzor leánya volt, és azt sem tudjuk, Molnár Albert álmodott-e róla tisztességes szándékkal vagy Gernandné hozta előtte szóba mint lehetséges feleségjelöltet. Mindesetre ez volt az a környezet, amelyben kilenc év múltán végül is sor került a megözvegyült professzorlány és professzorfeleség, Vietorné Ferinari Kunigunda és Szenczi Molnár Albert kézfogójára. Az üvegárus leányát - úgy látszik - szerette, a nyomdászrokon Margaréta talán tetszett neki, az első professzorlányötlet már csak átgondolt spekulációnak látszik, a Kunigundával kötött házasság mozgatója pedig lehetett mind a kölcsönös, józan érdek, mind a szerelem.

Találgatásoknál fontosabb tény, hogy Bornemiszsa Péter *Ördögi kísértetei* óta (nem számítva egyházlátogatási és városi jegyzőkönyvek bővérű adatait) szinte Szenczi Molnár az egyetlen, aki szerelem és házasság efféle élményeiről, kísérleteiről és kudarcairól szólni mer protestáns íróársai közül. Igazi nyíltsággal persze ő sem, legfeljebb zsolttárfordításba fojtva, *Napló*jegyzetbe rejtve. A papköltő majd csak mint XVIII. század végi „abbé” beszélhet, rendszerint pásztorversek jelmezében, női szépségről, szerelemről; protestánsnak ez akkor is tiltott tárgy. A maga férfiúi indulataival is megharcoló Bornemiszsa magatartása marad a modell: prédikációiban a legszörnyűbb kísértés, a nemi nyomorúság, az eltévelyedés is kibeszélhető mint az ördög felbujító tette (így van ez még Pázmánynál is), versben legfeljebb a családszeretet érzése kaphat hangot.

A kimondhatatlant annál inkább kibeszéli a világi költészet, a szerelemének, a széphistória. A testiség nyilvánossága protestáns szemérmű versszerzőknek tabu; csak tudományos műveikben kaphat egzakt, definitív nyelvi formát. Szenczi Molnár szótárkönyveiből, Apáczai enciklopédiájából össze is rakható egyfajta anatómia erotizmus példatára,

amiben „a személyes” legfeljebb a képzelgés. Imre Mihály szótárpéldáit és kommentárját idézem: „A szerelem istenasszonya jobbára vonzó tulajdonságokat mutat: *Venus* - szerelem istenasszonya, item [ismét] szépség, ékesség, díszesség, item buja szerelem, szerelemnek tüzes lángja, tisztátalanság. [...] Szenczi Molnár esetenként - antik inspirációra - a szabadszájúságtól sem riad vissza. *Eugium* - az asszonyi állat szemérmes testének kapuhártyája, mely az *Venus* első ostromán ronttatik el. *Crisso*-fardat az *Venus* dolgában mozgatod. *Martial*. Nyilván a pajzán római epigrammatista bátorította a címszó fölvételére. *Succuba* - férfi alá heveredő kurva, parázna asszony. [...] *Trit*- az alól elbocsátandó szellőnek roppanása, egyszóval fing. Fesztelen bőséggel jelennek meg a nemiségre vonatkozó szavak is, némelyikük biológiai aprólékossággal. *Phimosus* - az férfiúi tagnak nyavalyája, midőn az bőre úgy megszorul, hogy az makkról le nem foszthat avagy viszontag reá nem borulhat. Hasonló részletességgel szól a női testtájáról is, sokszor irodalmi ösztönzésre.”

Vajon amit ma szabadszájúságnak érzünk, annak tekintette-e a régiség? Heltai Gáspár Bonfini-fordításában elmondja a Bánk bán-történetet, s amikor Bánk „játszadozni akarna a feleségével”, Melinda „sírn kezde és monda neki: - Ne nyúlj hozzám. Minem feleségedhöz nyúlsz, hanem egy *büdes kurvához*.” A XVI. századi olvasó ezt egyzakt önminősítésnek és nem trágárságnak tekintette. Szenczi Molnár sem lépte át az illemt. Ha ezt tette volna, idézett címszavai aligha láthatnak nyomdafestéket. Mi lettünk prűdebbek, és a nyelvi érzékelés változott. A régi szövegek mostani olvasásukkor egyszerre két regiszterben szólalnak meg: jelentik régi természetes és hétköznapi mivoltukat, a mai szóhasználatól azonban túldimenzionált, másképp minősíthető színezetet kapnak. Szexualitás és szerelem, női és férfilét titkos dolgairól - legyen az gerjedelem, nemi szerv, koitusz, fogamzásgátlás, felgerjesztés, homoszexualitás, pedofília, menstruáció - Szenczi Molnár mindent tudni látszik: „*Venerous* - *Venus* dolgára való, nőzésre való. *Tentigo* - bujáságra való tisztátalan kívánság, szilaj gerjedezés. *Verenda* - szemérmestest. *Veretrum* - monya vagy pöcsi valakinek. *Vinilia* - férfiúi szemérmestest. *Interfeminiium* - asszonyember szemérmes teste. *Vulva* - méh, méhe az asszonyállatnak. Item asszony pecsi. *Coitus* - nőzés, férfiúságnak és nősténnek szaporodásért való öszvemenése. *Atocion* - tiltott orvosság, mely az asszonyokat magtalanokká teszi. *Amatorium* - szerelemre gerjesztő ital. *Anacampseros* - meghidegült szerelemfölgörjesztő-fű. *Bagoas* - egy meherélt ifjú, melyet

az Nagy Sándor rútul szeretött. [Szerette Bersana damaszkuszi özvegyasszonyt is!] *Paedico* - szép gyermeket fajtalanul szerető. *Bubino* - asszonyi állat holnapbeli vérével megmocsokolom. *Mena* - asszonyi állat tisztulásának istenasszonya volt. *Menses* - asszonyi állat holnapos nyavalyája. *Menstrua* - asszonyihó. *Menstrualis* - asszonyihavas, nyavalyai.” (Vesd össze az utóbbiakat Apáczai Csere János hasonló tárgyilagosságával: „a nőstény állatokból bizonyos idők forgásakor kifolyó, bővelkedő vér”, „asszonyi hó”, „havi vér folyás”).

Amenses biológiai misztériumát először alighanem Ecsedi Báthory István emelte magyar irodalmi szövege: „élek úgy, mint büntől megsenyvedett dög: asszonyállat havi kórságos ingéhez hasonló igazságos férfi”; „olyan igazságom, mint a havi kórságos asszonynak rút ruhája” - olvassuk a bibliai hely nyomán (Mózes 3 12) meddő házassága miatt különös büntudattal teli *Meditáció*-ban. Rimay János az ő hasonlatának merészségét követi versében: „Bolygó rühes juhkint [juhként] nagy pusztára szorult, / Mint havi vérruha, igazságom oly rút” (*Oh, ki későn futok lelkeim orvosához*). Szenczi Molnár *Dictionary Latino-Ungaricum*-ának II. Rudolfhoz, a második ajánlólevéllel pedig Ecsedi Báthory Istvánhoz címzett, manierista bizarrságokkal teli ajánlásában még különösebb (Imre Mihály szerint Calepinust követő) menstruáció-értelmezésre lelünk: Juno „férfi nélkül szült fiút; Flóra mutatott neki egy virágot az ólenosi [achaii] mezőkön, amelynek érintésétől férfi nélkül is tüstént teherbe esett.” Így született Mars hadisten, aki éppoly szörnyűséges, mint a Plinius állításával jellemzett „asszonyi vérzés”, amelyről eltompul a fegyver, megsavanyodik a must, kiég a gabona, megrozsdásodik a bronz, megvész az eb, elhull a virág. A marcona hadistent világra hozó Juno segítőjét, az „ólenosi virág”-ot Molnár így magyarázza: „annak gondolom, amit a nők a maguk virágjának szoktak mondani”. A virág tehát a menstruáció (Plinius „az ilyenfajta virágzáról így ír” - teszi hozzá mindjárt). Miért ne lehetne az, hiszen Balassi magát az interfeminiium-ot nevezi így: „Az adá virágát akkor én kezemben „(*Kit egy bokrétaul szerzett*)?! Ma már orvosi-jogi szakkifejezés a *defloráció*: a 'virágtalanítás', a 'szüzességtől való megfosztás', a 'megszeplősítés, megbecstelenítés'. Szenczi Molnár idejében „az asszonyi állat szemérmes testének kapuhártyája” *Venus*nak „első ostromán” éppúgy vérzéssel ronttatott el, mint ahogy vér folyással jelentkezett a menses. *Defloro*: „virágátul megfosztom” - mondja a szótár; virág: 'a nők virágja', 'asszonyi vérzése', 'ilyenfajta virágzása' - fejtegeti az ajánlás.

Minden világos, csak az nem egészen, honnan tudta, hogyan is merészelte kimondani mindezt a tudós protestáns fiatalember, aki talán egyetlen nő szerelmét sem tapasztalta meg Ferinari Kunigundával kötött házassága előtt? A merészség magyarázatául a szakszerűsége törekvés, a tudományba vetett hit és a tiszta szándék Isten előtti megvallása szolgálhat.

Szenczi Molnár és Apáczai Csere külföldi nősülése afféle különös házasság, csendes szenzáció lehetett a XVII. századi Magyarországon és Erdélyben. Kunigunda és Aletta nem kis bátorságára volt szükség elindulniuk a kényelmes-komfortos, polgárosult Nyugat-Európából a török-tatár körülölelte Felföld és Erdély - s mindőjük közös sírhelye, a házsongárdi temető felé. Ahhoz sem kevés virtus kellett, hogy Albert és János szerelmet és bizodalmat ébresszen a német özvegyben és a holland hajadonban. És ezek a professzorszabású, nem papnak való, nagy tehetségű, tudományra és tekintélyre szert tett férfiak véghezvitték szándékukat. Személyiségük és személyességük ezért is tér el a szokványtól.

Higgyük, hogy asszonyaik is méltók voltak hozzájuk. Ahogy a költő, Áprily Lajos képzelte-hitte:

A tavasz jött a parttalan időben,
s megállt a házsongárdi temetőben.

Én tört kövön és porladó keresztben
Aletta van der Maet nevét kerestem.

Tudtam, hogy itt ringatja rég az álom,
S tudtam, elmúlt nevét már nem találom.

De a vasárnap délutáni csendben
nagyot dalolt a név zenéje bennem.

S míg dalolt, a századokba néztem,
s a holt professzor szellemét idéztem,

akinek egyszer meleg lett a vére
Aletta van der Maet meleg nevére.

(Tavasz a házsongárdi temetőben)

Gera Katalin • Rózsa

GERA KATALIN MŰVÉSZETE

Csernák Bálint felvételei

Szomorú angyal

Maté

Csernák Árpád
TÜNDÉRI REALIZMUS

Gera Katalin szobrai

*"Angyal, vidd meg a hírt az égből,
 Mindig új élet lesz a vérből.
 Találkoztak ők már néhányszor
 - a gyermek, a szamár, a pásztor -
 Az alomban, a jászol mellett,
 Ha az Elet elevent ellett,
 A Csodát most is ők vigyázzák,
 Leheletükkel állnak strázsát,
 Mert Csillag ég, hasad a hajnal,
 Mondd meg nekik -
 mennyből az angyal."
 (Márai Sándor: Mennyből az angyal; részlet)*

Márai Sándor írja „Füves könyv”-ében: „Ahhoz, hogy egy emberi alkotás remekbe sikerüljön, s időtlen ragyogással kápráztassa és gyönyörködtesse az embereket, a tehetség, a téma, a kivitel tökéletessége mellett kell valami más is. A remekműben van valamilyen tündéri elem is, mely csodálatos fényével átsugárzik az egészen, oly gyöngéden és megejtően, mint ahogyan az északi fény világít a nyári éjszakában, valószínűtlenül, s mégis fényszerűen, mert látni és olvasni is lehet mellette. A remekmű legyen valóságos, pontos, okos, céltudatos, arányos, gondosan megmunkált, hűségeseen kivitelezett, - s legyen még valami más is. Tündéri is legyen. S minden öntudatosság mellett önfeledt is legyen. Mérnöki szabályok szerint épüljön, de káosz is legyen benne, egy kávéskanálra való az ősködből, mely a csillagképek nyomában porzik, arany szemcsékkel. Tündéri nélkül csak „nagy”, vagy tökéletes” művek vannak. Az igazi remekmű néha nem is olyan tökéletes. Csak sugárzik, csak az álom is benne van, a csillagok fénye, a tündéri.”

Mintha Gera Katalin szobrairól írta volna ezt századunk egyik magyar szellemóriása. Mintha látta volna ezeket a szobrokat. Pedig nem láthatta, mert amikor ezt írta, Gera Katalin még meg sem született.

És mintha a szobrász is úgy alkotott volna, hogy már ismerte ezt az etalonnak is fölfogható esztétikai igényt, pedig nem ismerte, nem ismerhette, mert amikor ő a mesterséget tanulta, Márai Sándor már emigrált, és Magyarországon tiltott szerző volt. Mindez rávilágít arra is, hogy milyen korban élt, tanult és nevelkedett az Újkígyóson született, majd a Képzőművészeti Gimnáziumot és Képzőművészeti Főiskolát végző kislány. Ebben a térségben tovább tartott a sötétség korszaka. Az országban az ötvenhatos forradalmat eláruló és vérbefojtó kormány uralkodott. Tömeges

kivégzések, koncepciós perek, majd teljes szellemi-lelki terror következett, és tartott egészen a nyolcvanas évek végéig, amikor a bolsevizmus megbukott és a Szovjetunió összeomlott mint egy kártyavár.

Közben a kislányból felnőtt nő lett, feleség, anya, tanár és alkotó művész. Csakládostul lakott albérletekben, vándorolt városról városra, Békéscsabától Hódmezővásárhelyen át Kaposvárig, átélt drámai eseményeket, de mindvégig megőrizte hitét, szellemi tisztaságát, ami cseppet sem könnyű ebben a pénzhajhász, erőszakos, nem a lényegre figyelő korban, amikor - még mindig - nem becsülik meg a hivatalosak kellőképpen az igazságot kereső, szépségeket és értékeket létrehozó alkotó embert.

Gera Katalin a legnehezebb utat választotta: megtanulta a mesterséget - ami- ben elsősorban tanárai: Somogyi József és Szabó Iván segítették őt - : munkái természetelvéek, pontosak, okosak, céltudatosak, arányosak, gondosan megmunkáltak, hűségesen kivitelezettek, de soha nem elégedett meg a valóság másolásával, műveiben mindig jelen van az a „szürreális plusz”: a tündéri, ami a művet a remekmű rangjára emelheti. Ahogyan Pilinszky János írja: „A művészi szép számos titka közül az egyik legszembetűnőbb, hogy az mindig egyfajta alázat gyümölcse. Ha jól megfigyeljük, az alkotó képzelet kifejezésének anyagáért mindig földig hajol, mintegy megismételve Isten teremtő gesztusát. Mi több: minél bonyolultabb a mondanivalója, a művésznek annál esendőbb és elhagyatottabb rétegekbe kell leásnia, hogy megfelelő „anyagra” találjon. A művészetben csak az szárnyal, ami földhözragadt; egyedül a szegénység gazdag és a vereség győzedelmes.”

Szobrai az ország legkülönbözőbb pontjain, közterein láthatóak. Kaposváron - a színházi parkban - áll (illetve ül) Tündérrózsája, a szépség és a tisztaság megtestesítője. Mennyire szeretni való ez fehér mészkőbe faragott szelíd, de öntudatos gyermekarc, a szemérmes, rejtett erotikájú lányalak. Barcs központjában, a díszkút érzékenyen megmintázott bronzgyíkja arra szólít fel: szeresd és tiszteld az állatot, a természetet. Újkígyóson, a világháborús emlékmű fal felé forduló bronzasszonya a mindenkori háborúkban elpusztult áldozatok, fiak és férfiak siratója. A földön ül és zokog, fájdalma végtelen, sebei gyógyíthatatlanok.

Gera Katalin kiállításain - legutóbb 1998-ban, Kaposváron, a Vaszary Képtárban, gyűjteményes kiállításán - olyan érzése támad az embernek, mintha valamiféle szentélyben járna. Minden szobor azt sugallja, hogy alkotójuk hisz az életben, az emberben, bizalma rendíthetetlen, reménysége kikezdhetetlen, az orgonázó és a lázadó angyal, régi idők asszonyai, szuggesztív, koncentráltan áldást osztó papjai, varázslói, az anyaság és a test szépségeit felmagasztosító művei.

De honnan ez az erő, hit és képesség? Ez titok. Titok most, és titok is marad. Persze lehet az okokat keresni a genetikában, lehet kutatni a gyökereket a falusi környezetben, ki lehet mutatni a mesterségbeli tudás alakulásában az iskolák szerepét, de mindez okoskodás volna, és a művészet nem tűri az okoskodást, a tehetség racionálisan nem körülírható: „a tündérit az Isten végzi el”.

Bálint

Napimádó

Cserba Júlia
KOLOZSVÁRTÓL PÁRIZSIG

Párizsi beszélgetés Horváth Izabella zongoraművésznővel

*Nemrégiben nagy sikerű szó-
léestén szerepelt a párizsi Ma-
gyar Intézetben. Kolozsvártól ho-
gyan vezetett az út Párizsig?*

Kolozsvár a szülővárosom, és ott végeztem tanulmányaim nagy részét. Zenei általános iskolába jártam, ami azt jelentette, hogy az iskolai programban benne volt az összes zenei tantárgy is.

Magyar nyelvű iskola volt?

Igen, és tulajdonképpen a szerencsések közé tartoztam, mert az utolsók között érettségizhettem még magyarul. Az első osztálytól második gimnáziumig tisztán magyar osztályba jártam, az utolsó két évben pedig úgynevezett vegyesbe, amelyikben csak az osztálynak egy része volt magyar, és bizonyos tantárgyakat közösen tanultunk románul. Az érettségi után öt évig jártam a kolozsvári Zeneakadémia zenetudományi szakára, és mellette komolyan folytattam a zongorát is, mintha zongora főszakra jártam volna, vagyis tulajdonképpen nem hivatalosan egyszerre két szakon tanultam. Nagyon sokat köszönhetek ebből az időszakból zongoratanáromnak, Nyina Panievának, aki Moszkvában doktorált, és úgy érzem, ő adta meg az igazi alapokat. A zenetudományi szak sok tekintetben kitágította a látókörömet, és megtanultam a zenét egyéb szempontból, nemcsak a zongora oldaláról megközelíteni. Persze ez nagyon sok többletmunkát, összhangzattant, formatant, zenetörténetet, zenetudományi dolgozatokat jelentett.

Valóban keményen kellett dolgoznia, hiszen a zeneelmélet mellett a zongoratanulás is sok energiát és időt igényel.

Ez így van. Nem voltak könnyű körülmények, de az emberben első perctől kezdve az élt, hogy egyetlen fegyvere a tudása, és ennek később is nagy hasznát veszi. A napnak szinte minden órájában zenével foglalkoztam, és családom szerint egy boldog szigeten éltem, mi-

vel nem is tudtam, mi történik körülöttem. Ez elég erőt adott, hogy minden körülmények között folytassam a harcot kitűzött céljaim elérésére. Kemény munkára és kitartásra nevelt a kolozsvári időszak. A zenetudományi tanulmányok mellett minden évben begyakoroltam egy szóléestnyi anyagot.

És adódott is lehetőség a bemutatásukra?

Igen, a Zeneakadémián.

Kolozsvár után Budapestre került. Mikor és miért határozta el magát erre a lépésre?

1990. nyarán mentem Budapestre, még mielőtt a diplomámat megszereztem volna. Akkor úgy gondoltam, hogy egy olyan történelmi pillanat érkezett el, amikor lépnem kell; most lehetőség van arra, hogy Magyarországra menjek, de nem biztos, hogy később is lesz. Nem mertem várni. Sikerral felvételiztem a budapesti Zeneakadémiára, ahol Solymos Péterhez jártam három éven keresztül, akire mindig nagy tisztelettel gondolok. 1993-ban szereztem meg a diplomámat. Ez az időszak is, akárcsak a kolozsvári, nagyon termékeny volt. Szinte minden időmet a zenének, a zongorának szenteltem. Sokat foglalkoztam kamarazenével, Gulyás Márta és Devich János segítettek e téren, és jó partnerekkel dolgozhattam együtt. Nagyon kellemes emlékeket őrzök Földes Imre zenetörténeti előadásairól is.

Hogyan fogadták Önt, az erdélyi magyart az egyetemi társak? Segítették vagy inkább bizalmatlanok voltak?

Azt mondhatom, hogy szakmai területen ez nem jelentett gondot. Egyébként pedig szerencsére voltak olyan emberek, akik ezzel egyáltalán nem foglalkoztak, és emberi értékek alapján ítélték meg. Az is könnyítette a helyzetemet, hogy nem éreztem egyedül magamat, mivel többen voltunk, akik Erdélyből jöttünk. A kollégiumban például a legjobb barátnőm volt a szobatársam. Párizsban sokkal nehezebb volt a kezdet.

Hogyan jutott ki Párizsba?

A budapesti Francia Intézet által meghirdetett pályázat útján ösztöndíjhoz jutottam. Az indulás azért volt különösen nehéz, mert Párizsban senkit sem ismertem, és az ösztöndíj csak az anyagi feltételeket biztosította, de nem volt senki, aki segítségemre lett volna. Mindent előlről kellett kezdenem, például kapcsolatokat kiépíteni, hiszen nem voltak barátaim, nem volt meg a szakmai támaszom sem. Szerencsére a nyelvet ismertem, bár az első időkben néha gondot okozott zongoratanárom megértése, aki egyáltalán nem volt tekintettel arra, hogy idegen vagyok. Ezzel együtt olyan lelki problémákat is tisztáznom kellett magamban, mint hogy erdélyi magyarként hol a helyem, és vajon nem a könnyebb utat választottam-e. Nem szeretném, ha valaki is azt értené ebből a beszélgetésből, hogy én milyen szerencsétlen voltam, hiszen a legsötétebb, legkilátástalanabb pillanatokban is éreztem, hogy Párizsban ösztöndíjasnak lenni nem utolsó dolog. Az is hamar kiderült, hogy csak látszólag ez a könnyebb megoldás, ami ugyan hosszú távon mindenképpen előnyösebb zenei fejlődésem szempontjából és lehetőséget nyújt arra, hogy saját magamból a legtöbbet kihozzam, de több nehézséget kellett leküzdenem, mintha otthon maradtam volna.

Párizsban tovább folytatta tanulmányait?

Igen. Három évig az Ecole Normale de Musique-be jártam posztgraduális képzésre. Olyan tanárhoz kerültem, akivel ugyan nagyon

sokban különbözünk egymástól emberileg, de szakmailag sokat nyújtott nekem.

Franciaországban ismét idegenként kellett új életet kezdenie. Hogyan sikerült a beilleszkedés, könnyen befogadták?

Míg Magyarországon nem sokáig éreztem idegennek magam, hiszen magyar vagyok, addig Franciaországban ez nehezebben ment. Megpróbáltam a lehető legnagyobb mértékben alkalmazkodni, de kevés francia barátot sikerült szerezni. Inkább a hozzám hasonló, külföldről érkezett diákokkal kerültem közelebbi kapcsolatba. A franciák szemében még most is idegen vagyok, és ez nem is fog megváltozni. Szakmai szempontból nem hátrány, hogy Közép-Európából jöttem, sőt! A moszkvai iskolát már régóta igen nagyra tartják, és most már a budapesti iskolát is elismerik. Azonkívül az idegenség ténye még több munkára ösztönöz, hiszen ugyanazért az elismerésért többet kell nyújtani, mint egy franciának.

Milyen a zenei élet Párizsban?

Vannak bizonyos koncerttermek, ahol rendszeresen nagynevű előadók lépnek fel, ilyen például a Salle Gaveau vagy a Salle Pleyel, és újabban a Cité de la Musique, az új „zenei város” nagyterme. Ezek mellett sok-sok helyen, többek között templomokban, kastélyokban is rendeznek koncerteket. Igen színvonalas előadásokat lehet hallani, és ez abból adódik, hogy nagyon sok jó zenész van. Ezért is nehéz ebből a széleskörű templomi, kastélyi kínálatból betörni a nagy koncerttermekbe. Van egy másik környezet, amely kifejezetten a kortárs zenére irányul. Ennek fő központja az IRCAM, amely a Centre George Pompidouou keretén belül működik. Az Opera Bastille-ban is van egy kisebb, de nagyon jelentős kortárs zenei stúdió, ahol elsősorban fiatal szerzők műveit játsszák. A kortárs zenei törekvések elég fontos szerepet játszanak a francia zenei életben. A harmadik terület a régi zene vonulata, amelynek lényege, hogy a barokk, reneszánsz és más időkbeli darabokat korabeli hangszereken és korabeli stílusban, a későbbi stílusoktól „megtisztítva” adják elő. Ez a historikus előadásmód körülbelül húsz évvel ezelőtt jött di-

vatba, és ma már vannak nagyon jó művelői, mint például John Eliot Gardiner vagy Roger Arthur Norrington, hogy csak két kitűnő karmestert említsek.

És a népzene mennyire közkedvelt?

Távolról sem annyira, mint Magyarországon. Ennek az is az oka, hogy a francia népzene nem különbözik annyira a műzenétől, mint a magyar. De elsősorban Bartóknak és Kodálynak köszönhetően, a magyar népzene is beépült a műzenébe. Már többször megkérdezték tőlem a franciák, hogy amikor Bartókot játszom, mit hallok ki belőle, mit gondolok róla. Erre csak azt válaszolhatom, hogy az egész gyerekkorom benne van, a gyerekdalok és a jól ismert népdalok egyaránt. A franciák viszont ezt a zenét nagyon frissnek, ugyanakkor exotikusnak hallják. Bartók idejében Franciaországban is volt kezdeményezés népdalgyűjtésre, de korántsem jelentett olyan nagy felfedezést, mint nálunk, mert ahogyan már említettem hangzásban nincs olyan nagy különbség a francia népzene és műzene között.

Hol érzi magát otthon?

Egy kicsit mindenhol. Van itthon és van otthon. Kolozsvárhoz a szüleim kötnek, de a leggyakrabban Magyarországra járok, mert azt hiszem, titkon mégiscsak az az igazi otthon, még akkor is, ha ott csak három évet éltem.

A Francia Intézet ösztöndíja csak egy évre szól. Mi történt azután?

Sikerült pályázat útján egy újabb, két évre szóló ösztöndíjat kapnom egy francia magánalapítványtól. Ez az alapítvány, a „Les Treilles” a fiatal művészeket segíti, egyrészt anyagi támogatással, másrészt szakmai tanfolyamokkal, amelyek nyáron zajlanak, zenei táborok keretében. Én kétszer is részt vehettem ilyeneken, ami azért volt nagyon nagy megtiszteltetés, mert általában csak egyszer szoktak lehetőséget adni rá. A zenei táborok, és ez vonatkozik a magyarországiakra is, azért nagyon hasznosak, mert mód nyílik arra, hogy két hétig intenzíven dolgozzon, és más tanárokkal ismerkedjen meg az ember. Magyarországon alkalmam volt Rohmann Imrével, Kocsis

Zoltánnal és Némethy Attilával együtt dolgozni. A zenei táborok mindig egy kicsit új lendületet adnak a munkának, új irányba visznek. A kamarazene iránti érdeklődésem is egy ilyen zenei táborban, Pécsen született meg, mert sikerült olyanokkal találkoznom, akiket ez szintén vonzott. Úgy érzem, hogy a zenét az ember nemcsak magának csinálja, a zenélésben az a legszebb, ha megoszthatom valakivel. Vagy a közönséggel, vagy a zenésztársakkal.

Hol volt az első franciaországi szólóestje, és a magyar intézeti fellépést követi-e a közeljövőben újabb?

A Párizs közelében fekvő draveil-i kastélyban léptem fel először, ahova azután később újra meghívtak. A közeli tervekben szerepel egy orleans-i szereplés, és a Cziffra-alapítványtól is lehetőséget kaptam egy szólóestre. Ennek időpontja a senlis-i kápolna restaurálási munkáinak elhúzódása miatt későbbre toldott, de most már úgy tűnik, hogy a közeljövőben sor kerülhet rá.

Hogyan zajlik egy pályázat elbírálása Franciaországban?

A Cziffra-alapítványnál ez úgy történt, hogy az alapítvány elnöke, Cziffra György özvegye és egy meghívott zsűri helyszíni meghallgatás után választotta ki, hogy kik érdemesek koncertlehetőség elnyerésére. Van, ahol nem élő meghallgatás, hanem kazetta és a hozzá mellékelt életrajz alapján döntenek.

Milyen lehetőségei vannak egy fiatal zenésznek arra, hogy ismertté váljon?

Többféle út van, de mindegyik nehezen járható. Az egyik lehetőség a versenyeken való részvétel, de úgy érzem, számomra nem ez a következő út. Egyrészt, ha az ember megnyer egy versenyt, az még nem jelenti azt, hogy utána dőlnek a koncert-meghívások, és lemezfelvételi lehetőségek, mivel kevés olyan szervező van, aki hangsúlyt fektet a háttérre, a további lehetőségek biztosítására. Másrészt tudom magamról, hogy versenykörülmények között nem mindig vagyok képes az a színvonalat nyújtani, amit szeretnék. Koncerten sokkal jobban, felszabadultab-

ban tudok játszani, és egyébként is úgy érzem, a művészetek szempontjából nem megfelelő közeg a versengés. De lehet karriert építeni másképpen is, igaz sokkal nehezebben. Például lemezeken keresztül, és én inkább ezt az utat választom, mert ezt tartom számomra alkalmasabbnak.

Egy lemez elkészítésének anyagi feltételei is vannak, nem jelent ez akadályt?

Nem könnyen, de lehet rá megoldást találni. Ez a tervezett lemez nem csak egy bemutatólemez lesz majd, hanem egy valódi, olyan repertoárral, amit szeretek, ami a legközelebb áll hozzám, vagyis amiben a tölem telhető legmagasabb színvonalat tudom nyújtani.

Mit tartalmaz ez a repertoár, kortárs, vagy inkább klasszikus zenét?

Azt hiszem, az temperamentum kérdése, hogy kihez mi áll közelebb. Én elsősorban Bach, Beethoven, Brahms darabjait szeretem játszani, és Bartókét. Ma már annyi jó zongorista létezik a világban, hogy luxus lenne olyant csinálni, amit más biztosan jobban tud. Azon a területen kell dolgozni, ahol a zenész a legjobb eredményt várhatja saját magától.

Ha nem is játszik gyakran kortárs műveket, azért gondolom, jól ismeri a kortárs zenét. Szeretném, ha erről is beszélne egy kicsit.

A kortárs zeneművek egy része sokkhatásra épül, másik részük megbotránkoztatni akar, vagy éppen minimalista, szerzője válogatja. A kortárs mű első megközelítése hatalmas munkát igényel, addig, amíg az ember kibogozza, mit is akart a zeneszerző. Én leginkább Ligeti darabjaival foglalkoztam. Az első lépés, a leolvasás, annak megértése, hogy miért pont így van, miért nem másképp. Ligeti darabjainál is nehéz volt, pedig Ligeti nagyon sok útmutatást ad a kottáiban. Pontosan, részletesen leírja, hogyan akarja. Miután megértettem, miért van úgy, ahogyan van, utána már élvezet tovább dolgozni. Ugyanakkor az a tény, hogy egy mai szerző művének eljátszásakor nincs olyan összehasonlítási alap, mint például egy Chopin-darabénál, gondoljunk például Arthur Rubinsteinre, Madeleine Lipattira vagy Martha Argerich-re, kicsit megkönnyíti az előadó helyze-

tét. Mivel nem nyomja a tudat, hogy előtte már annyian tolmácsoltak különböző gondolatokat a darabról, felszabadultabb lehet az előadása.

Az évek során szerzett tapasztalatok birtokában, mit mondana annak a fiatal művésznek, aki útnak indul a nagyvilágba?

Először is ajánlanám az útnak indulást. Nem feltétlenül Párizst, de az útnak indulást. Talán nem nélkülözhetetlen, de nagyon jót tesz, hogy az ember más közegbe kerül, mást lát, más szemszögből megközelítve. Nem könnyű, ezt tudni kell, de megéri. A sok próbatétel is gazdagít, és sok „zsákmánnyal” lehet hazatérni. Ha az ember kicsit is kinyitja a szemét, lelkiileg, szellemileg egyaránt gazdagabbá válik, és ez valamilyen szinten visszatükröződik.

Azt hiszem, ha valaki nagyon tehetséges, akár zenében, akár más területen, de nincs meg benne az az elszántság, akaraterő és áldozatkészség, ami Önben megvan, akkor nem juthat el a célok megvalósításáig.

Ez igaz, de ma már egyre több fiatal teszi meg ezt az utat, főleg a zenészek körében, mivel a zenében nincsenek nyelvi korlátok. Ezt abból ítélem meg, hogy látom barátaimat, volt iskolatársaimat, akik közül nagyon sokan hozzám hasonló úton indultak el szerencsét próbálni. Nagyon-nagyon szétszóródtunk a világban, vannak magyar zenészbartáim az Egyesült Államokban, Németországban, Hollandiában, Ausztriában.

Úgy tervezi, hogy tartósan Franciaországban marad, vagy esetleg újra útraker egy másik országba?

Azt hiszem, a zenei karrier nem országhoz kötött. Vannak zenészek, akik nagyon ismertek saját országukban, például Franciaországban, de egyáltalán nem ismertek Magyarországon, és vannak igen kiváló magyar zenészek, akiket sajnos nem ismernek külföldön. Most úgy gondolom, hogy még hosszabb ideig Franciaországban maradok, de hogy ez a „hosszabb ideig” mennyit jelent, még nem tudom. Szeretnék egyszer Kolozsváron és Budapesten is játszani.

Dienes Ottó

„MORS ULTIMA LINEA RERUM?!“

Elmélkedések Fábíán László halálról szóló találgatásairól

„És ebben az alvásban milyen
álmok jöhetnek?”

(Shakespeare)

Semmi a világon nem tűnik el, és a
halál sem pusztulás, hanem csak a
dolgok változása és átalakulása”

(Egyiptomi papirusz szövege)

„... a jelen örökké a múlt
állkapcsában tűnik el...”

(P. Brunton)

„Meghalunk és föltámadunk
pillanatról pillanatra
S végtelenbe meregetjük
képzeletünk vak szemét”

Czigány György:
Antik járat

I.

A halál mint olyan elsősorban a test problémája, de legfőképpen talán mégis az elme gondja. A halálról legfőképpen - mint olyan sok egyéb megfejthetetlen titokról - gondolkodunk és elmélkedünk. Gond tehát, amelyet az elme hoz létre.

A gond az, hogy a halállal - úgy tűnik, tűnhet - számunkra (persze nem biztos, hogy mindenki számára, hisz az irtózatosszenvedések között fetregőnek nem a halál a gondja, hanem az élet, jelesül, hogy az életnek már nincs értelme) a szubjektív életnek egyszer s mindenkorra vége. Örökre és megfellebbezhetetlenül: a halálunkat megelőzően kedvünkre ágálhatunk, lamentálhatunk, a cezúra után viszont nincs többé gondolkodás, elmélkedés... Az ember persze ilyen végleges válasszal ugyan be nem éri, s általában nem képes elfogadni a melankolikus materializmus választát, s megpróbál valamiféle egérutat keresni a csapdából. Talán az emberiség egész kultúrtörténete eme kis lyuk keresésévei-kutatásával van tele. Az ember ugyanis makacsul ragaszkodik a halhatatlansághoz, vagy legalábbis annak eléggé naív képi megjelenítéséhez, azaz a halált valami éretlen tréfaként felfogva, berendezi XY számára a túlvilágot, ahol a legnagyobb boldogság közepette töltheti jól megérdemelt örökké tartó égi nyugdíját. Ez persze inkább csak tréfa.

A kérdés ugyanis nem ilyen egyszerűen polarizált. A kérdés sokrétű és bonyolult. A legesleglényegesebb az, hogy VALAMI túléli-e a fizikai halálunkat, a beteljesült törvényt, amelyet igazából Isten sem változtathatna meg. Vagy SEMMI nem éli túl, a szubjektum mint testesült térgörbület elemi részeire örökre széthull (csillagporrá?). A lecke fel van adva: járhatjuk - amíg lélegzünk - a vitustáncot a két totemoszlop, a VALAMI és a SEMMI között. Habár ezek is elménk fogalmai csupán...

Fábíán László nagyon is tisztában van azzal, hogy milyen veszélyes vizekre evez, amikor „halál-esszék”-et (Ambrus Lajos megnevezése) vet papírra, hiszen jól tudja - nem lévén speciális szakember a témában - , hogy „amikor a »halál titkával« foglalkozom, merő találgatásokra vagyok utalva”. S azt is érzi, hogy „találgatásaim - hitem szerint - tágabb dimenziókba hatolnak, mint bizonyosságaim”. A titok tehát mindiglen erősebb hajtóerő lenne, mint egyes nyelvfilozófiai irányzatok, amelyek az emberi szellem teljes szimplifikálására törekedve meg akarják fosztani a nyelvet azon szóképeitől, metaforáitól, amelyek az ember története folyamán jöttek létre a Lét tit-

kainak magyarázatára. Ez óriási veszélyt jelent a HAGYOMÁNY-nyal szemben. Századunkban a lelki kiüresedés katasztrófális méreteket öltött.

Szerzőnk Kierkegaardot idézi utolsó esszéjében: „A költészet és a vallásosság ábránd a megismerésen túl. A költészet és a vallásosság számúzi a világias életbölcseesség vaudeville-jét. Aki nem költői vagy vallásos módon él, az mind ostoba”. Hosszú magyarázatot kellene eme maxima mellé fűzni, hogy sokaknak meg ne sértsük önértetét, de Kierkegaard ennek ellenére nagy igazságot mond ki. Fábián jól megsejti a fennálló és egyre burjánzóbb veszélyt. Úgy érzi, hogy korunk - a scientizmus bűvöletében - egyáltalán nem kedvez sem a költészetnek, sem vallásnak. Azaz: az ember transzcendens irányultsága végveszélybe került. Majd imígyen folyik tovább a gondolatmenet: „Ha jól érzékelem, egyfelől éppen a költészet lebontása a ma költői programja; a posztmodernizmus a költészetet is a nagy elbeszélések közé sorolta és ezzel kimondta rá az anatómiát. Másfelől a különféle scientizmusok fosztogatják a hit szűkös tartalékait (már ami megmaradhatott belőle századunk lehangoló világmagyarázatai után), lassacskán mindent beteretnek az informatika új koordinátái közé, ami pedig ott értelmetlen marad (például: éppen a vallás), annak semmiféle szerep nem juthat. Az újonnan alakult hatalmi stuktúrában az egyén személyes boldogulása, vívódásai az ontológia nagy kérdéseivel olyan privát csatornába szorúlnak, amelyek újra és újra önmagához vezetnek vissza; kérdés: lesz-e, marad-e ereje elviselni ezek roppant nyomását a felszabadító segítség legcsekélyebb reménye nélkül...” (Se több, se kevesebb)

Fábián huszonhat remek kis esszében próbálja/igyekszik megközelíteni a meghalás, illetve magának a halálbamerülésnek a minden ember számára hátrborzongató tematikáját. A szomorúan izgalmas tematikára való rátekintés azt jelzi, hogy a szerző lelkiismeretesen elmélyült a témában, s annak felfogásához segít közelkerülni a bátor olvasónak, akit megérint a kérdés fensége és tragikuma. Már a könyv legelején, a bevezetésben {*Mindhalálíg metafora*}, s a későbbiek folyamán is csak egyre növekvő aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy modern korunk gyilkolásra összpontosuló, nagyipari módra végzett áldatlan - tudatos vagy öntudatlan - tevékenysége magát az embert mint lényt degradálja, s szinte ördögi mesterkedéssel arra készíti, hogy természetfölöttisége tudatát egyre inkább feladja. Ugyanezért veszélyesek a már hivatkozott bizonyos nyelvfilozófiai is. Nem beszélve arról, hogy az eszkatológikus apokaliptika, röviden: az emberiség végpusztulását permanensen hirdető nézetek a jövőbe vetett hitet, bizalmat rombolják.

Nemcsak hogy az ember transzcendenciába vetett bizalma inog meg egyre inkább, hanem mindenfajta vertikális szellemi irányultság is egyre inkább csorbát szenved.

Az emberek jó részének létszükséglete azonban, hogy valamiféleképpen tudjon hinni az örökévalóság reményében. Ennek érdekében az évezredek folyamán fantáziájának változatos rekeszeit nyitogatta ki, hogy valamiféle elfogadható magyarázatot adjon magának arról, hogy valójában „mi fog velünk történni”, „azaz: én tudjam, mi fog *velem* történni a törésvonal” - az életből a halálba való átmenetkor - „mentén.” A szerző némi öniróniával teszi hozzá: „Halálomig elveszek valahogy a találgatásával” (*Pillanatnyi öröklét*)

„A léthatár tehát túl van a láthatáron” - s az ember a végletekig játszik a halál gondolatával, így akarván csillapítani az örök pesszimizmust. S felmerül a jogos kérdés: vajon nem a boldogság, a boldogság reményeinek elvesztése zsarolja-e bele a halálfélelembe az embert? A válasz erre csak igen lehet. (*Kockajáték a halállal*.)

Az ember az „elgondolhatatlant akarja elgondolni”, s erre példának hozza Puccini egy zeneadarabját (*Krizatémok*). Felmerül az egyik fő kérdés: vajon az állandó fenyegetettségben van-e egyáltalán értelme az emberi létnek, ha nincs menekvés, s az egész élet egyenlő lenne-e a halálra való várakozással? S teszi hozzá a szerző: „vagy azzal a tiltakozással, amely ezt a várakozást bennünk kitölti?” A Puccini zeneszámban a hangok hullámzó borzongást sugallnak, s végül e hanghullámzás egyre mélyebbre süllyedve közelít a teljes hangtalanság, a feneketlen csönd riasztó világához. A teljes megszűnést sugalló metafora?

A szerző nem a meghalás materiális vonatkozásait, megnyilvánulásait tartja elsődlegesen szem előtt; a halál maga mint spirituális esemény érdekli, s mindent összevetve számára a végső nagy kérdés: a lélek halhatatlansága. Halálunk után tovább él-e valamilyen entitás belőlünk, vagy részünk az örök halál, a tökéletes és teljes és végső megsemmisülés. Az egyénnek mint szubjektumnak a totális kizuhanása a Létből. Így is feltehetnők a kérdést: mi lesz a tudatunkkal? Szerinte a

tudat hordozójának megszűnte nem magának a tudatnak megszűntét jelenti. S ezen a ponton tevődik fel a mindenkori és legáltalánosabb kérdés: *hová* kerül a tudat a fizikai hordozó, a test pusztulása után? A szerző ezen a ponton átmegy a metafizikába, elképzeli ugyanis egy ötödik dimenziót (ez lehet vagy térre vagy időre vonatkoztatott bővítmény), ahová „átmentődik” az agy szellemi tartalma. Azonban még ez a feltételezés - íme a mindenkori transzcendentális fénysugár - sem oldja meg a feladványt, mivel, ahogy maga a szerző mondja: „ez az egyszerű logika fikarcnyit sem könnyíti meg számomra az elképzélést. Egyáltalán nem tudom, milyen irányt vesz ez az ötödik dimenzió, lettlégyen idő- vagy téri vonatkozása [...]. Talán az ötödik dimenzió eseményei a fénykúpon kívül zajlanak, talán [...] ott a mozgás meghaladja a fénysebességet [...] Számomra az eredmény ugyanaz: abból a dimenzióból nem kapunk információkat”.

A helyzet tehát továbbra is reménytelen. Fel lehetne még tételezni azt is, hogy a tudat valamiféleképpen el-, le- vagy kiválik, a testből, „azután mint egy könnyű lélegzetvétel, visszahúzódik a membránba, ahonnan eredt, mint a bioszféra egy friss emléke”. Azonban a szerző itt is keserűen fűzi mindehhez: „de erről nincsenek adataim”.

Akármennyire is konfúzusnak tűnik ez az egész ügy, az mindenesetre tény, hogy a vallások nem az örök halállal operálnak, hanem valamiféle hipersíkon elképezeltetőknek tudják az úgynevezett másvilágot. A szerző ezen a ponton is átérzi a kockázatot: „Nehéz azonban eldönteni, mi a kellemesebb a tudatnak, ha tudomásul veszi, hogy a halállal megszűnik, vagy ha reménykedik egy másik minőségben”. Aki tehát az örök halál ellen lázad, annak erkölcsileg is a jót kell választania, ha ki akarja érdemelni a megváltás kegyelmét. A keresztény reménység azonban nem csupán az individuum, hanem az emberi nem reményeivel vág össze. Amíg tehát Seneca, aki nem hisz a lélek halhatatlanságában (*A tapintatlan Seneca*), a reánk váró „Semmi”-vel, egyszerűen reménytelenséggel akarja felvértezni a haldokló Marciát, mondván hogy a halálban minden szenvedés örökre megszűnik, a hit az örökléttel kecsegtet bennünket, andalítja tudatunkat. Hiszen, ahogy a szerző idézi, Unanumo is a tudatot - s ezt már mondanánk legelején leszögeztük - emlegeti elsősorban mint szenvedő entitást: „Az a gondolat, hogy meg kell halnom, s az a talány, ami a halál után vár rám, szüntelenül fáj tudatomnak” (*„Hosszú, szép utazás”*)

II.

Óriási a kísértés, hogy a remek és tartalmas esszékét szinte sorra véve lényegiségükre tekintettel ismertessem. Erre azonban itt nem kerülhet sor. Mindazonáltal - magának a szerzőnek a sugallatára, mivel ő maga hatalmazza fel olvasóját a téma esetleges továbbgondolására - hiszen az kimeríthetetlen - szeretnék hozzáfűzni néhány gondolatot, elmélkedést az egész kérdéskomplexumhoz.

Öszintén bevallom, hogy engem személy szerint a legváltozatosabb, halállal kapcsolatos témakörben az ELME mint olyan ragadott meg. Rövidre zárva: mi ebben az egész ügyben az elme szerepe. Az, hogy van szerepe, elvitathatatlan, hiszen erről maga a szerző is tanúbizonyságot tett. Ne beszéljünk tehát most sem lélekről, sem szellemről, mert lehet, hogy ezek sem mások, mint az elme szinonimái. A mentalizmus sok mindenre megtanít bennünket...

A természetes halállal való kimulás sem kellemes, ha a haldokló tudatánál van. A meghalás pillanatában - a szerző által is emlegetett CEZÚRA pillanatában - a haldoklót a teljes tehetetlenség érzése árasztja el ólomsúllyal. Ellenállhatatlan természeti erők veszik birtokukba, s vonszolják egy hosszú, homályos és szűk alagúton keresztül el mindentől, ami ismerős és megszokott volt, egy sötét és ismeretlen területre vagy talán a teljes megsemmisülésbe. Szeretné kifejezni érzéseit, de retentet elhagyatottság ül rá fájdalommal, szinte lidércnyomásként.

A halálnak ez a része úgy száll le vágyakkal teli és birtokolni akaró természetére, mint a jeges zuhany. Az eltávozást az fogja „könnyebben” elviselni, aki „lelki szegénnyé” tudott már válni élete folyamán, azaz az, aki le tudta győzni magában a psziché energiájának hatalmas készletéseit az ösztönvágyak korlátlan kielésére. Túlvilági „sorsunkról” fizikai létünk folyamán magunkénak tudott elménk minősége fog dönteni.

A halál pillanatában elgyengülő tudat olyan képességre tesz szert, amelynek eddig nem volt tudatosan birtokában: felszíni „én”-je mögött megérti önmaga lényegiségét, megérti magát a tuda-

tát. Ez a valami eddig is benne volt, s nem más, mint magasztos Önvalója (a gondolat levezése P. Bruntonnak köszönhető). Az Önvaló „szemén” keresztül látni fogja megfordított múltjának történetét, a leglényegesebb életbenyomások összesűrűsödéseit, s ennek alapján az ember saját igazságos bírójává válik azáltal, hogy felteszi a kérdést: „Mire is használtam az élet adományát?”

A tudatosság további gyengülése az egész létet álomszerűvé változtatja. Az univerzális lét rejtélyessé és fantomszerűvé válik. Látja, hogy a világ anyagi voltának gondolata alapvetően illúzió. S hogy ezután mi történik? Hallgassunk oda magára Bruntonra még egy pillanatra: „Amikor ezek a kinyilatkoztatások befejeződnek, kellemes álom nélküli alvásba merül, egész létének öntudatlan, teljes pihenésébe. A halál csak most válik teljessé. Az individuális lény életének egy korszaka véget ér. A test teljesítette azt a feladatát, hogy az érzékeken keresztül biztosítsa azokat a szükséges állapotokat, amelyekben a tudat, amelyet magába zárt, képes a külső világba tekinteni, és abban tevékenykedni, kontaktust létesíteni ezáltal egy bizonyos tér-idő koordináta-rendszerben levő külső objektumokkal. Csak ily módon volt képes a tudat véges kis centruma, az „én” egyáltalán tapasztalatokat gyűjteni, olyan tapasztalatokat, amelyek egy nap a valóság fenséges felfedezésébe fognak átalakulni.”

III.

Az előzőekben sok minden felmerült már, s az is nyilvánvaló, hogy számos kérdés várna még tisztázásra - mert éppen hogy csak a téma előszobájába léphettünk be -, jelenleg azonban meg kell elégednünk ennyivel. Mindazonáltal még maradnunk szükséges a témánál néhány tollvonás erejéig.

Fábiánt fölöttébb nyugtalanítja a „hol” és „hová”, „merre” kérdése, s szót ejt a feltételezett ötödik dimenzióról s még egyéb másról is, amelynek révén a megoldást keresi. Tegyük fel tehát a legeslegfontosabb kérdést, jelesül, hogy *hol vagyunk* a halál (beállta) után. Kérdésünkkel beléütközünk a térnek mint olyannak a problematikájába. De legyünk képesek felfogni azt, hogy a térrel itt nem sokat kezdhünk, habár fogódzó. A kérdést tehát legjobb, ha némileg - de igen lényeges következménnyel - átalakítva tesszük fel: „*mi vagyunk* a halál után?” A másik világot, a más-világot a túl-világot az ember lelke (elméje, pontosabban az elme öröklétiségének eszenciája az egyéni lenyomatokat is magán viselve) nem földi értelemben vett térbeli mozgással éri el, hanem a tudat változásával. Az elme tehát az előzőtől *eltérő állapotot* teremt. A másvilág tehát a tudat egy másik állapota kell hogy legyen, nem pedig tér, illetve térként elképzelt dimenzió. Így tehát, idézzünk néhány sort újfent: „Bármilyen másvilágok létezzenek is, ezek csak szellemiek lehetnek, a tudat formái. A létnek ezek a finomabb világi nem más dimenziójú helyek vagy geográfiai terek, hanem csak a lét állapotai, pszichológiai állapotok. Ez egyaránt igaz a halál utáni világokra és a misztikai tapasztalati „Szférák”-ra. A tudat összes különböző állapotai, különböző tér és idő-rendekkel, az individuális elmék számára a lét különböző világát alkotják meg, amelyekben „szellemek laknak...”

De itt megint álljunk meg, s érijük be ennyivel. Hiszen jól látjuk, hogy a gondolatok elmélkedések tovább vitele rendkívüli távlatokra (elmeállapotbeli minőségekbe) ragadhatna bennünket.

S még valamit. Az úgynevezett „Szellem” előtt álomszerűen - de az álom rendezetlenségétől, szörfözöttségétől eltérően - minden szabályosan kapcsolt és plauzibilis módon jelenik meg. Létet tehát teljesen logikusnak és többé-kevésbé folyamatosnak találja. A szellem léte csupán saját személyéhez tartozik, megszűnik egy olyan közös világban lenni, mint amelyekben a földön volt része. Nagy tévedés azt hinni, hogy a szellemvilág a fizikainak egy nagyszerű vagy borzalmasabb kiadása. A szellem saját maga teremtette, saját maga által létrehozott világban létezik, melyről maga sem tudja, hogy nem a fizikai világ. A szellem egyéni környezete álomvilágszerű.

Az elme van tehát minden dolog mélyén. Az életesszencia kisiklik előlünk, mivel végtelen és meghatározhatatlan. Bármit is tudjunk életről és halálról, evilágról és túlvilágról, a részről és az egészről, létezésünk, egyáltalán a Lét, nem válik tőle kevésbé titokzatos: „Így nagy misztériumban születünk, és egy még nagyobbban halunk meg”

(Fábián László: A fájdalom embere. Találgatások a halálról. Teleszkóp, Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1997.)

Vasy Géza

EGY ÉPÜLET A PAPIRVÁROSBÓL

Zalán Tibor regénye

Nem tudnám eldönteni, miként nagyobb felelősség megírni az első regényt: névtelen pályakezdőként vagy már ismert novellistaként, költőként, esetleg esszéistaként. A feladat alighanem egyaránt hatalmas, s mindegyik kiinduló pozíciónak vannak előnyei és hátrányai. Mindenesetre az eddigi is sokoldalú, s hol modernkedésével, hol klasszicizálásával fenyegető Zalán Tibor megírta azt az első regényét, amelyre nagyon régóta készülődött. S hogy ezt a munkát nem alkalmi kirándulásnak tekinti, arra bizonyosság, hogy azonnal bejelenti: műve egy ötrészes ciklus első darabja. S bár ez az első rész, a *kimerülve* alcímű mindössze körülbelül 12 íves, ha elkészül egyszer az egész, az akár egy nagyregény is lehet. S persze válhat laza regényciklussá is.

Amost olvasható alkotást azonban elsősorban Önmagában kellene szemlélni: megáll-e a maga lábán? Megelegedhetnénk az igenlő válasszal, ha a szerző - és a kiadó - nem hívná fel a figyelmünket többféleképpen is arra, hogy ez a mű első rész, a regényírói pálya első opuszának első tétele kíván lenni. A belső címlapon az olvasható: PAPIRVÁROS *egy lassúdad regény, egy kimerülve*.

Adott tehát egy regénycím, egy különös műfaji meghatározás, rögtön utána egy, a ciklikusságra utaló sorszám, majd egy alcím, amely után a vessző egyértelműen a folytatás igényére utal. A regény két mottója közül a második - Thomas Mann *Tonio Kräger* c. elbeszéléséből - tartalmazza az alcím szavát egy felsorolás kezdeteként. A hátsó borító igényes szerkesztői szövege pedig közli, hogy az öt rész címeit a felsorolás fogja megadni: „kimerülve, eltévedve, letarolva, szétszaggatva, betegen”.

Az az olvasó, aki - miként magam is - hajlik arra, hogy a *kimerülve* anyagát teljes egészésként, bár korántsem folytathatatlanként fogja fel, elbizonytalanodik, ha a ma olvasható szöveghez hozzáérti a koncepciót is. Hiszen e mű - egyébként névtelen - hősére egyidőben jellemző a felsorolás mind-egyik eleme. Logikusan, hiszen e fogalmak összefüggnek, tartalmaik bizonyos élethelyzetekben egymásra rétegződhetnek. Ezért érezhette magát Tonio Kräger az elbeszélés történéseinek záró stádiumában ilyenképpen. Ugyanakkor ez a léthelyzet a tisztázó számvetés igényét is megérleli, s ez található meg a Lizavetának írott levélben. Ennek híres tézise a művész és a polgár világának nagyfokú elkülönültségét, ellentétességét állítja, a vallomástevő önmagát a két világ közé helyezi el, s bevallja vonzódását a polgárok, a közönséges emberek és boldogságuk

íránt. Művészete programjának az irántuk való szeretetet tartja.

Közel száz éve keletkezett Thomas Mann elbeszélése, azóta állítólag sokat változott a világ, s ha az talán nem is, általános vélekedés szerint az irodalom mindenképpen. Legfeltűnőbb sajátossága ezen a századvégen a reményelv visszaszorultsága. Sem a természet, sem a társadalom, sem az egyén szintjén nem mutatkozik távlatos kibontakozási lehetőség. Pedig ma is a „szókék és kékszeműek” vannak többségben, s ők ma is tudnak boldogok lenni. Északi vagy déli fürdőhelyeken Tonio Kräger ma is láthatná a boldog kirándulókat, s ma is vonzódnának az ő létállapotukhoz. Az epika mai szereplőinek egy részétől azonban idegen az ilyenfajta megoldás. Sokkal végleteesebbé válik kimerültségük, eltévedtségük, letaroltságuk, szétszaggatottságuk, betegségük, hogysen elfogadhatnák azt. Közéjük tartozik Zalán Tibor regényének névtelen főalakja is. Sokatmondó maga a névtelenség is. Ez a hős megpróbálja magát minél teljesebb mértékben függetleníteni a társadalomtól, s törekvéseiben meglehetősen messzire eljut. Megszakítja, felszámolja emberi kapcsolatait, egy olyan magánvilágba próbál bezárkózni, ahol nincsen másik személy, következképpen fölöslegessé válik a néven nevezés. Ha nincs szükség másik emberre, akkor az a múlt is kiiktatandó, amelyben ez a zárt én még kapcsolatban állt másokkal, amelyben a társadalom részeként határozta meg önmagát, s élt nagyjából úgy, mint a többi ember. Amikor még volt neve. S miként a múlt, e névre se kíván visszaemlékezni. E múlt lexikonszerű életrajzi adataiból nagyon keveset tudunk meg. Hősünk első generációs értelmiségi. Felismerhetően Szegeden volt egyetemista. Ott ugyan nem képeznek építészeket, de ő az lett, sőt sikeres, mert állítólag Ybl-díjat is kapott. Ezek szerint már nem túl fiatal, negyven-negyvenvalahány esztendő. Nőtlennek állítja magát, de végül megjelenik a kórházban egy nő, aki feleségeként mutatkozik be. Korábban egy meghalt barát felesége - élettársa? - is megjelenik nála, aki a szeretője volt, s valószínűsíthető, hogy ez a két nő egyetlen személy. S némi olvasói beleképzéssel még az is lehetséges lenne, hogy a meghalt barátot és a volt építész egyetlen személynek tekintsük, legalábbis az énkettőzés egyik szelidebb esetének, s így a feleség-szerető kettőse is újabb összefüggéseket kínál.

Hősünk építész, de egyszer kiállításra volt valahol a trópusokon mint festőnek. E két foglalkozás eleve nem zárja ki egymást, de ez utóbbira többször nincs utalás, s akár a volt építész víziója is lehet. De miért csak volt ő építész? Miért hagyta abba a munkát, miért vonult ki a társadalomból? Miért vált egyre megrögzöttebben alkoholistává? Az ilyes-

mire általánosan s egyénre szabottan is vagy nagyon összetett, vagy nagyon egyszerű válasz adható. Az előbbi legfőbb elemeit az alkatban, a személyiség genetikai meghatározottságában és azokban a társadalmi körülményekben találhatjuk meg, amelyek egyrészt a kort jellemzik, amelyben a személyiség létezik, másrészt azt a mikrokörnyezetet, amely különösen a saját életterepe. Zalán regénye kerüli a részletező életrajzi-szociológiai indoklást. A *Papírváros* elsősorban énrégény, tudatáram-regény, s így az önértelmezés a meghatározó benne. Bizonytalan azonban az önértelmezés konkrét létpozíciója.

A cselekmény jelen idejének néhány napja-hete felidézhető ugyanis a maga folyamatosságában, mintegy naplószerűen előadva tehát, de felidézhető a cselekmény végpontjából is. A hős egy kijózanító kórházi kezelésen esik át, s az elbocsátás pillanatában búcsúznak mi is tőle. Ez a kórház utáni állapot is alkalmas lehet a kimerülve létállapotának rögzítésére-elbeszélésére, sőt, az elbeszélés összefogottságát, szervességét tekintve inkább ez alkalmas rá. Maga az író azonban - egyelőre legalábbis - semmilyen módon nem egyértelműsíti, hogy a tudatáram naplójáról vagy emlékirataról van-e szó. S ez nem is az eddigiek, hanem a későbbi részek szempontjából válhat igazán jelentéssé különbséggé. S akkor derülhet ki, hogy a nem akart kórházi kezelés eredményez-e bármiféle érdemi változást a volt építész sorsában. S egyértelműbben megítélhetővé válhat akkor majd a hős kivonulásának indokrendszere is.

Magyarzó elem így is van elég. A hős apja korán meghal, anyja újra férjhez megy. Ő csavarogni kezd, egy kommunában köt ki, ahol kábítószert is fogyasztanak. (Ez körülbelül 1970 táján lehetett.) Egy rokona menti ki, s indítja el „a polgári élet” felé. Többször is kijelenti: „én mindenért megküzdöttem az életben”. Mégsem a küzdő embert ismerjük meg, hanem az önfeladót, aki ugyanakkor öntudatosan megkülönbözteti magát a többi alkoholistától: „ezek a nyomoroncok lecsúsztak, én meg lecsúsztatam magamat, alóluk kifordult a föld, én kifordítottam magam alól a támaszkodásra alkalmas felületeket, így a végeredmény is csak külső jegyekben lehet azonos, illetve még úgy sem, a kettő csak külső megjelenésében hasonló erősen”. Értsük ezt úgy, hogy ezért is, a végzetesen alkoholistává válásért is „megküzdött” ez az ember, s nem azzal, hogy ellenállt, hogy próbálta kivonni magát a kocsmák, majd magánodújának lepusztult színterei alól, hanem éppen azzal, hogy engedett ennek a vonásnak. Tettnek érezte-tudta, hogy ő, a konzolidált ember, az értelmiségi, sőt: a művész ugyanoda jut belső elhatározásból, ahová mások többnyire a körülmények kényszerítő ereje miatt kerülnek. Ez a fajta

művész-gőg, az önsorsrontásnak ilyenfajta értelmezése és szinte felmagasztalása persze korántsem újdonság még a magyar irodalomban sem, s mintegy száz éve időnként fel-felerősödik jelenléte. Csakhogy a századelőn nagyobbbrészt még a zsenikultusz társult ehhez: a kiemelkedő személyiség kiemelkedő alkotásához kellett az alkohol, az önsorsrontás. Szomorú következménye volt, hogy nem minden tehetséges és alkoholt, kábítószert fogyasztó művész tudott kiteljesedni, sőt nagyobb részük tönkrement. A Zalán hőisével igazából egybevethető szemléletmód 1956 után jelent meg a magyar irodalomban. Nagy erővel Sarkadi Imre egyes műveiben, aztán a hetvenes évek beérkező prózairónemzedékénél, elsősorban Hajnóczy Péternél. Sarkadi értelmiségi hőseinek önsorsrontása, mégha rendelkezett is némi démonikus jelleggel, végülis társadalomjobbító szándékú volt: egy gonosznak mutatkozó társadalmat akartak kamikaze-akciójukkal szétrobbantani, illetve egy súlyos szervi hibákkal rendelkező társadalmat mutattak olyannak, amelyik otthontalanná, céltalanná tehet értékes embereket. Hajnóczy hőse már kifejezetten az alkoholizmus démonával küzd. Menekülne előle, s reméli: „talán ő az, aki a sors által kiszemeltetett, akinek az a küldetése, hogy éljen és írjon, és kizárólagos tulajdona: rémképei, látomásai előtt tanú legyen, hogy hűvös, kissé kopár, száraz hangon - megtartva tárgyától a három lépés távolságot - elbeszélje, leírja őket munkáiban.” *{A halál kilovagolt Perzsiából}*

Hozzájuk képest a *Papírváros* hőse újabb lépés a zérópontra felé: ez a volt építész - legalábbis tudatának érzéketesen bemutatott állapotában már soha semmit nem akar se felépíteni, se szétrobbantani. A papírvárosra se neki van szüksége, s ha esetleg mégis, akkor erre utal a regényt záró bekezdésben a tükör elkoPTHATATLAN motívuma: „tükört akarok, ami azt jelenti, magamat akarom megint, és ez azt jelenti, az összes eddigi törekvésem dugába dőlt”. Ekkor látja meg a feleségét, az ünnepélyeskedő kórházi személyzetet. S így fejeződik be a hosszú mondat és a regény: „Atmát akarom látni, néztem körül tanácstalanul, Atmát, ki az az Atma, kérdezte a doktornő, a kurva anyádat fogod látni, nem az Almádat, mondta az aszott nő, feketében, hát még mindig nem volt elég?” Atmának egy hősüNKHÖZ verődött kutyát nevezett el ugyancsak alkalmi ismerőse, s „ez a szó a brahaminok nyelvén világlelket jelent”. Ez a kutya, legalábbis eleinte, ott várakozott a kórház kerítése mellett új gazdájára. A kórházból távozó férfi kijelentése tehát úgy is érthető, hogy a kutyát akarja látni, de úgy is, hogy a világlelket, azt az egységet, amelyből egykor kivált s amelybe visszatér az ő lelke-személyisége is. Ez

viissza a tükör-motívum jelentésére is. A fekete asszony nyilván női névnek véli az Atmát, ezért a különösen durva kifakadás, ugyanakkor ez a doktornő mézes-mázos szavaival ellentétes (hogy a felesége reménye szerint „ezentúl harmonikusan és boldogan fognak élni”), s ezzel radikálisan kifejezi azt, hogy a társadalomba való újbóli beilleszkedési kísérlet különösen nehéz próba lesz. Efelől persze a soron következő alcím, az eltévedve aligha hagyhat kétséget. Csupán az a kérdéses, miféle lesz az eltévedés létállapota, miben fog különbözni az eddigitől.

Az odülakóval egy olyan, végső stáció előtti létállapotban találkozunk a regény kezdetén, amelyben már maga sem tudja, miért lett annak idején építész. Nem vár rá már más, mint a lassú pusztulás, a végromlás. A cselekmény azzal indul, hogy becsönget hozzá barátjának a felesége, a halál hírével. S ez a furcsa, korán öregedő, ugyancsak életromcsnak mutatkozó asszony indítja el a változásokat. Ezek veszélye elől próbál menekülni a hős, s így szedik fel végül az utcán eszméletlenül, összeverten, részegen a mentők, hogy aztán a kórház kijózanítsa. A regény jelenidejének ezt a nem túl gazdag esemény-sorát folyamatosan a főhős múltjának különböző idősíkbéli történései ellenpontozzák, egészítik ki. Ezek közül különösen fontos, és így részletesen előadott egy diákkori szilveszter (Szeged), egy hosszabb szovjetunióbeli tartózkodás, benne kiemelten egy nyári kaland részegséggel, kemény rendőri atrocitással, kórházi kezeléssel (Odessza), továbbá a kocsmázóvá válás, a kocsmá mint helyszín. Ezenkívül más emlékek is beépülnek a szövegbe. Mindegyikben szerepe van a szexualitásnak és az ivásnak, sokban az utazásnak is. S a kórházban egy novellát is „végigolvas” a beteg, amelyet a *Változó világ* című folyóirat otthelyezett régi számában talál. E novella szerzője Zalán Tibor, s a mű olvasható a *Mozgó Világ* 1980 májusi számában. A különbség annyi, hogy itt széttörve, a regény szövetébe illesztve kapott helyet. A novella a szépség, a boldogság elérhetetlenségéről, az ártatlanság, az idealizmus elvesztéséről szól, olyan kezdet tehát, amely régi tapasztalata a regény hősnének, aki gyanúsán ismerősnek véli a történetet, sőt az az érzése, mintha ő maga lett volna a megjelenített görög nyár főszereplője. Egyfajta szimbolikussá emelt kezdettel szembesül tehát, s a kezdetet európaiságunk számára maga a görög helyszín is megerősítheti. De voltak ezt megelőző és ezt követő „kezdetek” is: a kommuna, a diákkori ivászatok, a szilveszteri kiközösítés, a szinte a halál küszöbéig elvezető odesszai rendőrkaland, az első otthonra találás egy kocsmában. A rendkívül erőteljes vonzódást a női nemhez ellenpontozza a homoszexualitás motívuma, amely Odesszában elvi lehetőségként, a görög novellában

kényszerként jelenik meg: illetve a jelenbeli aszexualitás, a hajdani szép nők riasztóan kísérletszerű feltűnése. Mindenképpen azt kell gondolnunk, hogy a hős olyan dolgokat idéz fel, amelyek különösen fontosak voltak számára, amelyek motiválták egykori döntését, hogy lecsúsztatja önmagát. Korántsem egy olyan tudat működéséről van tehát szó, amely a felbomlás előrehaladott állapotában található. A regénynek a nagyformák, a struktúra, a mondatépítkezés szintjén is az erős megformáltság a sajátossága. Hosszan indázó, a különböző idősíkokat mondattanilag is egybekötő mondatokból áll a regény, s e szövegnek nyelvi, tartalmi, motivikus, hangulati, zenei egysége van, nem a szétesettséget, hanem az összefogottságot fejezi ki. Ez a forma valóban tartalommmá válik, s így ha azonosulni talán kevesen fognak is a hőssel, de megértik majd, átérzik helyzetét. S ha ez a hős nem is kiált a mélyből segítségért, a regény ezt teszi.

Végülis, ha belegondolunk, ifjúkora óta valamifajta édent keresett. Ezért oly meghatározó számára a nyár, a déli világ motívuma (trópikusok, Odessza, Görögország, Itália), s alighanem ezért is kapcsolódik ehhez a szex-szerelem motívumköre. Egyszerre vegetatív és mitologikus, biológiai és intellektuális ez a kapcsolódás. S nyilván erre is utal a regény legelső mottója Byrontól, amely azt közli, hogy a tudás fája már le van szüretelve, már minden tudott.

E műre vontakoztatva talán úgy is érthető ez, hogy e hős kipróbált-megtudott már minden rosszat, s talán elindul egy visszafelé vezető úton, amely az édenig ugyan nem, de az életig elvezetheti. Hiszen ez az építész egykor tagadó választ adott Camus híres kérdésére: érdemes-e lélni az életet. S az öngyilkosságnak egy hosszadalmas útját választotta, nem tudván boldognak elképzelni a hegyre mindegyre a követ felgörgető Sziszüphoszt. Most úgy búcsúzunk tőle, hogy talán megfogja, megmozdítja a követ. Vajon mi lesz a következő mozdulata?

(Kortárs Kiadó, 1998)

Alföldy Jenő

TÖRTÉNELMI LÁBADOZÁS

Lászlóffy Aladár: Felhősödik a mondatokban

A várva várt fény egy-egy hosszúra nyúlt éjszaka után bántja a szemet, s az oly nehezen végetérő történelmi tél után éppenséggel vaksin hunyorgunk: egy ideig hinni sem tudjuk, hogy tavaszodik. A napszakok és évszakok példája arra int bennünket, hogy jelentős fordulatainkat, testi-lelki mélyből kilábolható reményeinket ne tekintsük boldog végkifejletnek. Amikor a kirekesztés, rabság vagy jogfosztottság láthatatlan, mégis oly bénító kötelékei lehullnak ró-

lunk, hirtelenében azon vesszük észre magunkat, hogy több tennivaló szakadt a nyakunkba, mint amennyit reánk méretezett az anyatermészet. Nemcsak az a baj, hogy sok évtizedes mulasztások tömegét kell pótolnunk. Fájdalommal vesszük észre, hogy nem készültünk föl a feladatra: leszoktattak minket a cselekvésről, az önálló döntésről. A beilleszkedés vagy a pusztta túlélés taktikája emésztette föl erőink legjavát, és megszokott nekibúsulásainkban bizony enerváltak is lettünk, pedig már úgy éreztük, testben edzettek és lélekben mindent kibírók, hajlékonyak és rugalmasak vagyunk. Azon túl, hogy a gyógyítani tudó idő voltaképpen könyörtelen úr, bizony önmagunkat is félreismertük, túlbecsültük erőinket.

Szabadnak született, szerencsésebb idegenek talán csodálkozva hallgatnák korunk közép- és kelet-európai embereinek társadalmi nézeteit. Talán meg is riadnának, látva nemzeti öngazolás-kényszerünk, összezavarodó kisebbségi érzésünk és büszkélkedésünk váltakozó megnyilatkozásait. Érzésem szerint a boldogabb sorsú idegen azon ütközne meg legjobban, hogy mennyi önkéntelen agresszivitás szorul épp azokba a szavainkba, amelyekkel saját nemzeti lelkületünk eredendően békeszerető, szelíd és barátságos voltát bizonygatjuk. Ez rám és rád éppúgy vonatkozik, mint Ivánra, Ianra, Jáanra, Juanra, Juvanra és Hansra.

A költő - ha csakugyan az, mint Lászlóffy Aladár - mindezek fölé emelkedik. Ha nem másképpen, akkor úgy, hogy először is bevallja, hogy ő sem kivétel, és jelzi, hogy csöppet sem elégedett magával. Régóta rokonszenvezek azokkal a költőkkel, akik önmagukon mutatják meg a lélek gyarlóságait, az önzés, a hiúság, a nagyravágás és egyéb „főbűnök” elrettentő példáját. Még a morális kilengések bevallott eseteiben is több erkölcsi erőt érzek, mint amikor valaki saját példáján mutatja be a sziklaszlárd erényeket. Villon, Balassi vallásos verseit a bűntudat és a töredelem emeli nagygyá; József Attila soha el nem követett bűnökért vezeklő versei által emelkedik mindenki fölé.

Hogyne volna ez így egy sokszemélyes egyéniséggel, a nemzettel. A nemzeti tudatot, lelkiismeretet kifejező versek is akkor szárnyalnak legmagasabban, ha bírálják, ostromoznak, vezekelnek vagy éppen gyászolnak és szomorú véget, kárhozatot jövendőlnék. Lászlóffy Aladár versei magyar mód megszervezett nemzeti tudatot és lelkiismeretet fejeznek ki, - kisebbségi sorssal súlyosított alaphelyzetben. A magyar és a román, illetve a magyarországi és romániai magyar történelem aszinkronja rendkívül izgalmas különbségeket hoz felszínre itthoni és otthoni költőink látásmódjában. Egyetértek az egy és oszthatatlan magyar irodalom hangozatóival, de a különb-

ségtételt - a nem hátrányos megkülönböztetéshez vezető kettéválasztást - aligha kerülhetjük meg. Az „unió Erdéllyel” - a negyvennyolcas forradalom tizenkettedik pontja - a kultúrában megvalósítható; meg is kell hogy valósuljon, kiterjesztve más elszakított irodalmakra is. Lászlóffy Aladár - több más, hátrárainkon kívül élő költőtársával együtt - megrendítő küzdelmet folytat azért, hogy a közös magyar kultúra folytatójaként a sajátosan erdélyi színeket - egyéniségének törvényei szerint - a sajátosan erdélyi problémák költői kifejezésére alkalmazza, és így jusson el nemcsak az egyetemes magyar kultúra, hanem az általános emberi törvény és a nemzetközi léptékű műveltség szolgálatáig és képviselőtéig.

Atörténelmileg értelmezhető másnaposság és a betegségből lábadozó közösségi közérzet az ő verseiben jócskán kitapintható. Túl van már azon, hogy az égbolt kiderült, s elmúlt a történelmi tél. Érzékeli, hogy „felhősödik a mondatokban” - túlzott derülátásra most sincs oka. Még másnaposa a kisebb-nagyobb Szent Bertalan-éjszakáknak vagy hosszú botok éjszakájának, még szokatlan a fény, de már újabb frontátvonulásokon borong. Ám éppen mert ennek a szédüléssel járó állapotnak nem csupán kifejezője kíván lenni, hanem gyógyítója is, a megvallott tétovaság és átmeneti tanácstalanság kimondása mellett egy sajátos változatú aktivizmus jeleit mutatja.

Provinciális helyzetben a stílus terén is egyetemesnek lenni - ez a törekvés megvolt Lászlóffy szellemi környezetében legalább a hatvanas évektől: Székely Jánostól, Kányádi Sándortól, Szilágyi Domonkoson és Páskándi Gézán át Markó Béláig, Szócs Gézáig kézen fekszik jó néhány példa. Az expresszionizmustól és aktivizmustól az archaikumot és a szabad asszociációt egyesítő, több modern irányzatot integráló tárgyiasáig számtalan leleményt felmutatott az újabb erdélyi magyar költészet az elmúlt évtizedekben. Az erdélyi költő ad a műveltségére, a világirodalmi kitekintésre: a román pályatársak legjobbjában Lászlóffy is ösztönző versenytársakra lelt.

Asokoldalúság és leleményesség a versek nyelvi anyagában, szerkezeti tulajdonságaiban és képrendszerében éppúgy megmutatkozik, mint a versé formált gondolatokban. Lászlóffy költeménye az eddigieknél is érzékeltetőbben mozdul egyszerre több irányba, hogy különféle kihívásokra válaszoljon. A mű olykor megfáradt, csüggedésre hajlamosná vált személyes lelkiállapotot jelez, mégis a szellem lázasan tevékeny, sokféle tartalmakat mozgósító, cselekvésre ösztönző magatartását mutatja.

Lászlóffy Aladárnak a hetvenes években tanulmánykönyve jelent meg Szabó Lőrinc költői

helyzetéről. Megkockáztatom, hogy költészetét összevevsem azével, akivel saját költészetét szűkséggéppen össze kellett hogy mérje. Éppen az ellenkezőjét mondhatom az ő versszerkezetéről, mint amit mesteréről állapíthatok meg. Szabó Lőrinc verse mint a kilőtt nyíl: a gondolat eltéveszthetetlen biztonsággal repül a végő verskonklúzió felé, nem tartóztatja föl sem sorvégi rím, sem mellékmondat végére tett pont, nem időz el tetszetős képeknél, nem tesz kitérőket, késleltetési is könyörtelen következetességgel készítik elő a szilárdan megalapozott gondolati-költői konzekvenciát. Szabó Lőrinc verslogikája nem ismer pardont, és ahogy egyik esszéjében olvashatjuk, prózában sem vette jó néven, ha a szerző egynél több poént is elhelyezett művében. Annak az egynek azonban az olvasó emlékezetébe kell vésődnie: minden más eszköz azt az egy gondolatot készíti elő, teszi szemléletessé, ragyogtatja fel és röppenti a vers szerkezeti csúcára.

Lászlóffy Aladár verseiben sok-sok kép és ötlet sokasága villódzik. Ha Szabó Lőrinc egyetlen kontúrvonallal rajzol, akkor ő mozaikszerűen építkezik. Mintha ötletek pergőtűzéből kellene kimentenie a vers szilárd szerkezetét. Míg Szabó Lőrinc a nagylátóságú objektívok módjára emelte ki verseinek gondolati távlatát, a döbbenetes, képzeletbetöltő közelnézetet, a rohamosan szűkülő vagy növekvő perspektívát és az enyészpontot, addig Lászlóffy Cézanne soknézőpontú látásmódját követi. Ez az utóbbi a gazdagabb, sokrétűbb és színesebb, de ez a kockázatosabb is: könnyen szervesetlen képhalmaz, tarkaság, széttartó szerkezet válhatik belőle.

Étér ez a sokszínűség legszingazdagabb költőnk, Nagy László verstechnikájától is. A Gyöngyszoknya költője egyetlen látomást jár körül szingazdag részletek végeredményben egynemű sokaságával, s a kép egyetlen szimbólummá magasodik előttünk: a pusztító jégverés, melyben az ötvenes évek aszályos éveinek feszültsége robban ki, percek alatt dönti romba az emberi teremést. Lászlóffy verse is egyetlen gondolatot sugall, de körülötte úgy sorakoznak a képek, mint az új híd terheléspróbájára felvonultatott, különféle rendeltetésű tárgyak, melyeknek közös helyét egyetlen funkció jelöli ki: az összeadódó súlyuk. Lászlóffy képzettársító módszere meghökkentően felgyorsítja az észjárás számára az eseményeket. Nem csupán a dolgok felületi analógiái szerint kapcsol össze különféle dolgokat, hanem hol a hangzás, hol a látás, hol a fogalmi összetartozás szerint társítja őket. Ami az egyik sorban a szójáték kedvéért kerül együvé, az a következőben már a dialektikusan kiegészítő fogalompárjával alkot új képet, hogy aztán merész

kihagyással szilárduljon metaforává egy újabb elem hatására. Nem szétesőek ezek a versszerkezetek, hanem a felgyorsult információáramlás törvényeit követik: agyunkban túlszűfoltan kavarnak az értesülések, hírek, idegeinkben ezernyi bántalom, sérelem élménye vegyül az élet hétköznapi rendjének megfelelő képzetekkel, a félelem egy szerelem emlékével, a gyász a politikai merényletek hallucinációival, egy kedves város kiürült főtere az évekkel korábbi tömeghisztériával, a remény a katasztrófával, az évszakkváltás a korszakváltással - és így tovább.

Metaforaoltványai merész metszések nyomán hozzák gyümölcseiket. „Ólomorgona” - mondja egyik versében a könyvsajtóról, s egy másikban „Alexandriai lombtár”-ról beszél, „agymosság-özön”-t vizionál, hol a Guttenberg-galaxis végóráját sürgető technokratákkal vitázva, hol más rossz jelek rohamának ellenállva. Általában az anyanyelvi kultúra s az értelmiségi életforma egyre magányosabb utóvédharcosaként küzd a megsemmisüléssel, de még társak sokaságát sejteti maga mögött, akik értenek a szóból. Ezért oly sok az elharapott utalása, műveltségfogalmak, nevek emlegetése a versekben - mozaikszerű építkezésének is megfelelően. Számít közönségére, azokra, akik félszavakból is megértik mondandóját. Már nem a följelentők elől elrejtett gondolat közlésmódja ez, hanem montázstechnika, művészi elvé avatott alkotói módszer. Küzdelme a soknézőpontú költeményért javában tart - sikerületlenebb darabjai is markánsan jelzik haladási irányát.

Ilyes prózaversei óta figyelem, miként alakul ez a nehéz, paradox műforma az újabb költők kezén. Lászlóffy megkülönböztetett figyelmet érdemel: *A test edénye* meditatív prózakölteménye a kötet egyik legfontosabb darabja. A tartalmassá tehető hosszú élet hívása, a felvillantott példák sora olyan eleven körmondatban kanyarog elénk, hogy szinte látjuk a tudás és az örökélet fáján tanyázó szellem testének gyűrűvetéseit. A prózavers fő eleme lehet a kép, és lehet a mondat: a gondolat életre kelt szerkezete. Itt a hatalmas mondattest könnyedsége s a kép együtt győz: költői logikája, ódai emelkedése és a röppálya bevezéseként zökkenőmentes leereszkedése a földszintre, az agyagművesség szintjére, ahol a test „edénye” - mely önmagában bevett trópus volna - egy mesterember forgó korongjára lel. Lászlóffy olykor elárulja filozófiai vonzalmait, és ennek egyik legszebb példája ez az isteni ősmozgatóra utaló, mégis egészen hétköznapi, korondi fazekasokat idéző kép.

(*Kortárs Kiadó, 1998*)

Baán Tibor

„PANNON SIRATÓFAL”

Döbrentei Kornél: *Rebellis türelem*

Döbrentei Kornél válogatott verseinek könyve, a *Rebellis türelem* nagyszerű summája az immár negyedszázados költői pályának.

Az indulás versei - A *Skorpió jegyében* című kötetet (1972) reprezentáló ciklusban - olyan költőt mutatnak, aki Rimbaud szabadságeszményét ugyanúgy a sajátjának érzi, mint Ady heroikus indulatait vagy Nagy László képzuhatagos, lávázó indulatú költői nyelvét. Döbrentei ezt az áradó jellegű, intenzív hatású kifejezési módot saját legbensőbb természetének és lelkialkatának megfelelően, tehát eredeti módon használja a létezés mitikus titkainak kifejezésére. Például így: „Meztelenségem a Tejút magánya, lángból kitépett testem / halak ezüsthidjára feszül s fölzeng, akár a könnyörület hűvös / márványszimbóluma előtt a kántori pátosz. Kinlódva lettem / izzó lugasa tengereknek...” (*Meztelenül*) A korai vers hatásának titka, hogy a költő elragadtatással fedezi fel az énben öntudatra ébredt mindenséget. Így lesz a tengerészélmény a legyőzhető távolságok, a férfias kaland szinonimája. Ugyanakkor ez a fajta beavatás („Kinlódva lettem izzó lugasa tengereknek”) szükségképp magában rejti az én heroikus önmeghatározásának programját is. A roppant méretekhez alkalmazkodó ember a kozmikus súly alatt valóban szenved, de nem futhat el saját lelkialkata elől, mely küldetésként határozza meg útját.

Ez az út - Váncsa Istvánnal szólva - a misztikus költőé, akinek tudomása van a mítoszról, mint „szent történetről”. Tudomása van az effeledt ősi rendről, melyben a dolgok még egységes arcukat mutatták. Döbrentei költészetében ennek megfelelően a világ történései, mint az én kozmoszélményét kifejező látomások és víziók értelmeződnek. Döbrentei akarva-akaratlan a mindenségről beszél, melynek etikai rendezőelve van. Az eszményeit vesztett világban az eszmények visszaperléséért folyik a lírai küzdelem. Az értékek között a költő a szabadságeszméknek kitüntetett jelentőséget tulajdonít (*A kommunárdok falánál*). Testvéreinek érzi a kitaszítottakat és a szegényeket (*A sztambuli cipőfényező*) Érzékeljük tehát, hogy a külső világ e létmegélésben folyamatosan bensővé válik, etikai magaslatokra emelkedik, nem utolsó sorban az eszmények és a valóság közötti ellentmondás gyötrelemeinek megélése folytán. Példázzhatja ezt a *Katedrális* első tételének néhány sora: „... Kivágott nyelvek ura, én lenyűgözöm / az irgalom kórusait. Fejemben dübörög / a názáreti tenger, ma sziklámba várom / az

istent. Kigyúlnak a hús jajjai / homlokomon, miként a megigézett kelmék / anyám végtelen ivén.”

A gazdag áradású költői nyelv szürrealista képzetkapcsolásaiban a létünket meghaladó titok, a szent végtelenség extázisát érzékeljük. Vagyis Artaud-t idézve Döbrentei költészetéről is elmondhatjuk, hogy „létezik egy szürrealista misztika, a köznapis érzéshöz képest attól eltérő hitek egyfajta rendje, de egy olyan hité, ami a determinált valósághoz horgonyzó pillérekre támaszkodik”. Ez a valóságélem Döbrentei költészetében egyre jobban kitapintható s egyre fontosabb szerephez jut az idők során.

Példának okáért a *Szökőév* (1979) című kötetben az én, a család, a nemzet, a világ és a teremtet világot uraló isteni rend fogalom- és motívumkörei egyre inkább kirajzolódnak és egyre komplexebb összefüggésrendszerre állnak össze. E komplexitás jegyében egyre téveszthatatlanabb az a költői szerep- és magatartásforma, mely Döbrentei költészetét hitelesíti. Érdemes idézni ezzel kapcsolatban a *Harmincadik születésnapomra* című versből: „Engedj hétmérföldes meséket lépni, élet!, / oldd meg bokámon a birsalmanehezéket. // Engedj vonítani tisztaságért - erős vagyok, / engedd hinnem: száz mennyet félvállon elbírok.” A versrészlet alapján nyilvánvaló, hogy a költőnek hite van. Eszményei vannak. A felnőttkor világát szívesen méri össze a gyerekkor birodalmával, mely a teljesség és a rend univerzumaként jelenik meg, amely a lehető legközelebb áll a létezés rejtett titkaihoz. Ugyanakkor az is igaz, hogy a kozmikus léptékű világátélés („Hátamon ha törnek Holdat, Napot- nevetem...”) miközben az én világgé váló átélésének eszköze, a sámánikus költőfelfogás része, ugyanakkor mégsem magától értetődő, hiszen Adyt idézve egy olyan korban történik mindez, ahol „Minden Egész eltörött.” Ez a magyarázata annak, hogy az én törekvése, hogy eggyé váljon a mindenséggel csak óriási erőfeszítéssel tartható fenn. Az értékeket negligáló kor, az emberellenes erők egyre hatalmasabb fenyegetést jelentenek. A királyság metaforájával és mítoszával festett gyerekkor csak látszólag az idill világa: „Virágróra közepén a Nap /rákvörös trónusa vagyok / és fülemben elültetett / csengettyűket hallgatók / óriás gumibot tövében.” A gyerekkori én, aki a tisztaság s egyáltalán az erkölcsi értékek őre és letéteményese - ezt jelzik a visszatérő szakrális utalások, a szent rítusra utaló csengettyűszó stb. - pontosan érzékeli az őt körülvevő kor realitását. A történelem érintését. Annál inkább, mert a korszak verseiben nemcsak az anya sokszor megénekelte alakja tűnik el, hanem az apáé (és a családi hagyományban elevenen katonaöcské), akik a költői ént mintegy

odakötözik a történelem által diktált feladatokhoz. Döbrentei most találkozik nagy témájával: a történelem tűzvészeiben jajgató múlt árnyaival és jelenésével. Az apa alakjában a személyessé élt történelemmel: „Ínyemen elvérzik a málna. Apám, keserű a májad. A töltényhüvelyben hűvösödik / már. Sötét lázban reszket az ingem. / Fogaim lármájában vérzik a cseresznyés.” {*Teliszájjal*} A második világháborút megjárt apa példája fontos - mint ezt Kemsei István hangsúlyozza egyik írásában - „kezdetben időt”, történelmi és mitikus tájékozódási és viszonyítási pontot jelöl, amihez képest Döbrentei lírai világa hirtelen mérhetővé válik. Vagyis a *Szökőév* verseiben a költő nemcsak a létben - mint korábban -, hanem Magyarországon tájékozódik.

Mindez a korábban csak fel-felvillanó tragikumtudat elmélyüléséhez vezet. Példázhajta ezt a *Tavaszi* című vers következő részlete: „... Apám homloka hideg szirmokon / suhanó szánkó, röpittem, a patkóm / kettétört glória, fonséges távlat / az ostromom, bögölyből rajta a bog. // Orgonavirágot ordít a táj, állkapcsa: / ég és föld összezsugor, bezár / A gondolat hossza: margarétákból Szibéria. // Lábak sortüze ropog, díszmenetszántotta / hátamon visítva nő a búza. // Bakancs delel a tulipánok szívében.” Láthatjuk, hogy Döbrentei versében nem eltávolítja, hanem magához öleli az élményt.

Ez a felfokozott, vitális jellegű élményátélés, illetve az élménykörök bányászó kitermelése, az élmény erőteljes szubjektívizálása azt is jelenti, hogy Döbrentei a Van Gogh emlékét idéző *Nyárban* vagy a Munkácsy emlékét idéző *Bitumen tablóban* is önmaga és nemzete, mondhatni, legszemélyesebb sorskérdésével szembesül. A külső körülmények, a történelmi konstelláció és a tehetség - s egyáltalán a teremtő szándék s lelkiület - tragikus konfrontációját érzékeli. A tehetségek sorsképletében a megfeszített személyek, a keréketört hitek problémája izgatja. Történelemkutatása így lesz a megváltáskereséssel rokon, a múltat és jelent egybelátó s valamiképp a jövőnek szóló, az eszményekért perelő költői program. Példázhajta ezt nemcsak a Géza fejedelemnek címzett *Szomjúság*: „Leiszom nyakamról a fejemet, / Ázsiából hahó! Gyécse kagan, / porhüvelyedből hova visz a ló?”, hanem a már említett *Bitumen tabló* jövőféltő helyzetértékelése: „Ne fessetek az éjszakára. // Harmadosztályú váróterem / a siralomház, homlokzatán / kimustrált cégtábla fityeg: / az idő olvashatatlan dögcedulája.”

Döbrentei Kornél következő kötetében a *Naplóvőben* (1984) a történelem faggatása egyre drámaibb színezetet ölt. A *Történetek anyám szíve alatt* című nyolc részes mű második tételében ismételtelen felvillan az apa alakja: „A halál fókuszában ösz-

szegyült a hold. / Lová éjbenyúló nyakára bukva röpül / apám a brjanszki erdőn át, / a teremtés részvét nélküli csöndjét / fölveri, világba kilökött léteemet / mindhalálig betölti a patazaj.” A vers pontosan érzékelteti, hogy a valóság látomásszerű elváltozása tágitja ki és fordítja a mitikusba a költői képet.

De azon is érdemes elgondolkozni, amit Tóth Bálint említ, hogy Döbrentei mitikus képei nemcsak a jelen és a múlt között közlekednek, de felérik a jövőt is. Így lesz a költő képzelete „apolloni ijjára fölfeszített húr, / fénytollú gondolatokat tündéri pályára kilövő.” Mindez természetesen nem zárja ki, hogy Döbrentei költői üzenetének fontos eleme az indulat, a vonzódás a tragikus végletekhez, mely épp a korszak verseiben időről-időre ironikus színezetet kap, melyből pontosan érzékelhető a Kádárkorszakot jellemző ellentmondás, sőt lelki meghasonlottság. E sajátos lélektani-emberi helyzetről fest képet a *Történetek anyám szíve alatt* alkotás harmadik tételének zárása: „Roncsolt lőlap a homlokom mögött, / lángol egy ősz a tízes kör helyén, / s a haza szívéből kövér cseppekben / hull / réa / a / szalonnazsír.” Mint e részletből kitűnik Döbrentei tragikus ironiája ezúttal sem öncélú mutatvány, hanem része a nemzeti sorskérdések vizsgálatának (*Kopjafa, Aradi ősz, Egy régész naplójából*) és az ettől elválaszthatatlan megváltáskeresés témakörének.

Döbrentei költészetében a megváltáskeresés következetesen - most is - az evangélium szellemében történik (*Emlékképek az Ó gyermekkorából, Nevető Jézus*) Mindez természetesen nem zárja ki a téma aktualizálását, mint ez az utolsóként említett versben is történik: „Koponyánkon hat pisztolyövés / tör lyukat, a kisdéd Jézus / a szörnyű kürtön át ránk nevet, / és löporfüstből eresztett, koravén / szakállá tisztára söpri a szívünk”. Ugyancsak e témavonulat fontos eredményei közé tartozik a *Júdás magánbeszéde*, melyben az áruló tanítvány felméri bűne kozmikus jelentőségét s eljut a fájdalom, a gyász, a gőg érzelmileg jellemezhető, az örülethez közeli lelkiállapotba és felakasztja magát. Monológját a halál sem szakítja félbe, hiszen örök élete van s immár tudatában van bűne következményeinek is: „... és amikor roppant a csigolyám, végsőt hágván a mindenséggel belelővéltem / a világba, s nedvem hordalékai, / az elátkozott férgecskek, atomjaimból / újra összeraknak, s veled együtt támadok / fel, de én ezer alakban - / bölcsőim a / népkertekbe kített följelentő-ládikák.”

Döbrentei Kornél újabb korszakának versei az *Amikor a szippantók megjönnek* (1984-1991) című ciklusban delelőpontján mutatják a lírát, amely - mint ezt a kötött formában írt, rimes versek megszaporo-
dása is jelzi - *Egy körtefa erogén zónáiról*,

Vérudvarú mécses stb. - egy olyan költőszemélyiséget mutatnak, aki szuverén biztonsággal közlekedik a maga által alkotott líravilág rétegei között. Ugyanakkor - ez is igaz - a küldetéses költősors a magányosság árnyait rajzolja alakja köré: „Mint vérrög a szívben, oly gyilkos tökélyel / befejezett a magányod”. A vízió folytatásából azonban az is kitűnik, hogy a költő változatlanul hisz az elmúlásnál erősebb erkölcsi alapelvekben és ideákban: „... de maradék félszárnyával is beborít egy / angyal: csonkultán is leálmodtad ide”. (*Oldott vers a magányról*). Mindez természetesen arra utal, hogy a költő a kísértő tragikus árnyak ellenére is konokan és elszántan tekint a jövőbe.

Döbrentei a történelem nagy alakjainak megidézésével - aligha véletlenül az emberi tartás és a tisztesség géniuszainak szólongatásával (*Zrínyi Ilona éjszakája*) illetve a magyar sorstragédiák képleteinek ábrázolásával (*Egy Martinovics képre*) és művész-sors vallatásával (*Hangulatjelentés Berzsenyi Dánielnek, Egy meg nem festett Kasák-képre*) üzen a jelennek, egész pontosan a 80-as évek Magyarországnak. De a sorsfordító, rendszerváltoztató évek e lírában nemcsak a történelmi idők jellemző eszménykeresés vulkáni forróságának átélését jelenti, hanem ezzel szinte párhuzamosan - a hit és illúziók megcsalátása feletti kiábrándulást is. Döbrentei pontosan érzékeli az események mozgatórugóit. Hite van, de illúzió nincsenek. Bizonyíthatja ezt nemcsak a Csoóri Sándornak ajánlott *Félig-lét* tragikusan ironikus helyzetértékelése vagy az 1986 októberében írt *Halottak napi vers* keserű számadása: „Nem üszkösödő vád van / a gyertyalobogásban, / mennyi sír fejfa nélkül, / mennyi a rögbe leszédül, / hány sír földdel egyenlő, / hősökre bendő, / kiknek betiltva dombjuk, / sejtjeinkből a dómjuk.”, hanem az 1989-ből származó, Tókécs László tiszteletesnek címzett *Elvégeztetett* is, melyek pontos képet adnak történelmi közelmúltunkról. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ebből a teljességre semmiképp sem törekvő felsorolásból rengeteg minden kimaradt. Többek közt az *Ez is a Dunánál* összegzése 1988-ból, melyben a költő eléggé keserűen értékeli az esélyeket. Így: „Döntöttek, s megint nélkülünk. Irgalom / nincs, mint népeden osztályfiát / hajdani, vörösré tapsolt hajnalon, / kitelepítik tanunk, a Dunát...” De érdemes idézni a vers utolsó strófájának önostorozó, nemzetféltő sorait is: „Lábra kél a lépcső, annyi a patkány, / a partot elkezdte szenny és aszály. / Fogyatosunk, nekünk bravúr-mutatvány / a túlélés, jó Szent István király...” E versekhez - lehetetlen nem érezni - a történelem állt modellt a költőnek, aki megérezte az

idők lelkét, mint erre példa az 1989 márciusában kelt - ezekhez a versekhez valóban hozzátartozik a pontos dátum - *Átpingált kokárda* kínos-keserves felismerése, mely alkalmas lehet a „301-es parcella-ország” lelkiismeretvizsgálatára, hiszen a vers a képmutatásról szól: „Uramisten, mennyi csapodár kokárda, / nemzeti színre játszik a régi gárda...”

Döbrentei költői nyelve mindeközben megtelt *D*szívszorogató aktualitással, a mai az élet jelenségeit értékelő, ábrázoló képekkel. S azt is észre kell vennünk, hogy ez a fő irányában monumentalitásra törekvő, bibliai és történelmi rétegezetségű, ezeket gyakran egybegyűrő költészet milyen hatáson él az ironikusan leértékelő gesztusokkal. Például így: „És / a teremtés / kiadva gebinbe: nincsen menhely, / lerobbant, koszos kis műhely az ember, / ahol otthonos a borzadály / készül benne a halál...” (*Amikor a szippantók megjönnek*) Érzékelhetjük, hogy a „mindenség-ittas” én számára milyen keserű stúdium feltárni a létezés abszurditását, ahol már nincsenek igazi célok, hitek, eszmények, csak az önfenntartás dolgozik, az önzés reflexe. Ijesztő, mégis logikus fejlemény mindezek után a végítéleti hírnökként ható „szippantók, a kiábrándult anyag dimenziójában kotrók” megjelenése.

Így feszül ki a van és a nincs, a hit, sőt az emberi méreteket meghaladó hit (*Az első kozmikus séta: Ábrahám útra kel Izsákkal*) és hitetlenség véglelei között e líra, mely e mítikus jellegű történelmi oknyomozás után, de a megszenvedettség jogán hirdeti: „azért is SURSUM CORDA, / ezért is hisszük, az elevenszülő idő csupán tetszhalott” (*Rebellis türelem*).

A költő újabb versei az *Elmaradt vezeklés-ben* (1992-96) épp ezt az állítást járják körül, mikor a nemzeti önvizsgálat lírai programjával szolgálnak. Döbrentei végkövetkeztetése a témában összecseng Ady megállapításával: „Döglött az a vidék, amely a Don Quijoték temetője, / döglött az a vidék, ahol a lehetetlen már / kihívni nem érdemes...” (*Don Quijoték temetője*) Ugyanakkor a költő azt is tudja - íme a történések folyamatos visszaverődése az etikai szférában - hogy „a Felámadás magát velünk mondja ki, / csíraantennákkal élőben közvetítik a mindenható Istent.” (A pirosan izzó tüpárna) Ez a csüggedéseken átgázoló érv- és hitrendszer, következetesen deista világmodell követeli ki e versekben a megértés és megbékélés s nem utolsó sorban a türelem bölcsességét. Azt a létmegélést és létstratégiát, mely végső soron az evilág (a történelem) és a szakrális, az evangéliumi idő virtuális terében egyszerre játszódik. Egy olyan magaslati ponton, ahonnan nézve a vereségek legalább olyan fontosak, mint a győ-

zelmek, ahonnan már értelmezhető a fohász: „Engeszteld meg apáinkat, celebrált idő - :/kínózottaknak fortélyos illanással is koloncos-múlhatatlan” (*Celebrált idő*).

A vers pontosan vetíti elénk Döbrentei Kornél ropant látomásokat és hiteket elvéreztető verscsatáinak belső, sorsvezérelte logikáját. S az is egyértelmű, hogy e líra minden csüggedése ellenére is hű önmagához és eszményeihez, melyeknek középpontjában változatlanul - a nemzeti felemelkedés ügye áll. (*Antológia Kiadó, 1996*)

Kemsei István

BRATKA LÁSZLÓ: ECCE VOLT, HOL NEM VOLT

Bratka László alighanem az utolsó magyar szürrealista költő. Mégpedig olyan, aki nemcsak a szürrealistákra általában, hanem egyetlen más szürrealistára sem hasonlít, mert valójában semmi köze sincs a szürrealizmushoz, mint művészeti irányzathoz. Bratka számára a helyzet szürreális, amiben élünk, és amit ábrázolni kénytelen, mi több: groteszken az, s ezt a helyzetet valójában nem láthatjuk, csupán a metaforáját érzékelhetjük, s ez a metafora is abszurd. Camus azt mondja: „Az abszurd az emberi hívás és a világ hallgatása közti szembesítésből születik.” A bratkai műből már nem vagy alig hallatszik ki a hívás, hiszen az embernek nincs egyetlen, meghatározó hívószava a világra, csak hosszú, klisészerű körmondatai, melyek mindegyike valamilyen állapotrajz, ám ez az állapot megfoghatatlan és megfogalmazhatatlan. Ebben, az így ábrázolt közegben a valóságban - és az író által több ízben is hangsúlyozva - nem létezik az idő megnyugtató linearitása, a tér pedig csupán díszlet egy metaforához, amely a maga virtualitásában az emberi életet, a történelmi, a politikai szituációt hivatott helyettesíteni: „A ház egy kultúrpolitikai határozat által elreptített, nehéz vasbeton-, téglá-, üveg gyufáskatulyaként állt meg a külvárosban, a textil- és vasgyár tövében; a másik oldalán frissen parcellázott telkek voltak - újonnan kijelölt utcák ismertették a négyzetláncos-ságot, az urbanizáció számtanfűzet-lapját az ide jutott, a faluból elmenekült paraszttal, albérletből kikívánczó gyári dolgozókkal, elbocsájtott, csillapítandó kis ÁVÓ-sokkal, szabadult köztörvényesekkel; a legvérmesebb suttogások még azt is hírelték, hogy „kihozzák a trolit”.” (*A kultúrház*).

Ebben a tér nélküli, időtlen, sejtelmes metaforaként ellebegő világban az embernek egyetlen fogódzója maradhat csupán: a nyelv, mint absztrakció, a való-

ság puszta jelzőrendszere, aminek segítségével mégis megragadhat valamit abból, amit látszólag vagy tényyszerűen, de végleg elveszített a mindennapi élethez kapcsolódó viszonyaiból, a vele született természetes tájékozódási ösztönéből. A nyelv révén lehetne esélye arra, hogy egyáltalán megőrizhessen valamit abból, amit úgy neveznek közönségesen, hogy érzelem, s emberi, lelki létezés. Ennek azonban - nem véletlenül - semmiféle funkció nem jut Bratka könyvében. Mert érzelmek valójában nincsenek, csak jól-rosszul eljátszható szerepek vannak (kinek-kinek a magáé, s abból nem bújhat ki), mint ahogyan a Bratka-féle írásoknak nem léteznek igazi szereplői-alakjai sem, csupán a jobb eligazodás érdekében megnevezéssel ellátott, a számukra önkényesen kiosztott korszakban és társadalmi szituációban vegetáló marionettfigurái, s ennél fogva saját, élhető étellel sem rendelkeznek.

Igen ám, de a fogódzóként felhasználható nyelv a Bratka-szövegben maga is önnön karikatúrájaként működik: „*Lelkiségemet a cigánykodással határos elprolisodott katolikus habitus jellemzi, amikor az ember apránként visszaundokoskodik a környezetétől azt, amit a felettes énjét izgalomba tartó jószág hatására odaadott.*” (*Hogyan kapcsolódik össze fogaskerékként égi és földi?*). Mintha Ionesco drámájában, *A kopasz énekesnőben* tapogatóznánk a kulisszák között, olyan fájdalmasan és szánsalmasan nevetségesen hajigálódnak ebben a kontextusban egymásra a jobb sorsra érdemes fogalmak, a hajdan érvényes, sőt evidenciával bíró létértelmezések töredékei. S mindez egy komikusra megrajolt kommunikációs zavarhalmazba ágyazódik, a nyelv eltorzulásán keresztül jelezve az emberként létezés megváltoztathatatlanul lehetetlen mivoltát.

Ebben a szituációban a történet sem lehet valóságos. Ha a cselekmény szintere csupán díszlet, az idő pedig megszűnt, a történet csakis *apokrif* (nem hiteles) lehet. A modern apokrifoknak Capek óta különleges parabola-szerepe van az irodalomban: a megmagyarázhatatlan világ jelenségeire csak szatirikus választ adhat az író, hiszen az alkotóelemeire szétesett kultúrákban mindig természetszerűleg történhet, vagy történhetett meg bármi, de még annak az ellenkezője is. Ha a világ viszonylagossá vált, akkor a benne lezajlott események ugyanúgy viszonylagosak lehetnek, s ha a jelenben így áll a helyzet, mi indokolja azt, hogy a múltban nem így volt? Nem játszik-e történelmünk velünk csalámfinta játékokat? Ebben a gondolkodásmezőben tehát már nemcsak a jelen, hanem maga a történelem is elveszti a véglegesség arculatát, az események logikája kikezdhetővé válik, majd szétesik. A „nagy” kiváltó okok a semmibe foszlanak, helyükbe a jelentéktelen, „törpe”

események lépnek. Nem véletlen, hogy a könyv címét is kétféleképpen értelmezhetővé tette az író. Az „íme” (ez) volt, és az „egyszer volt, hol nem volt” a valóságnak két ellentétes, normális körülmények között egymással még véletlenül sem érintkező darabját igéri. Az abszurd világban és egyik kifejezési formájában az apokrifban azonban semmi sem lehetetlen. A valódi, tényszerű felmutatás és a habókos mesélgetés egybemosódnak, együtt formázzák meg a történetet Bratka apokrifjeiben, melyek közül talán költői értelmezési lehetőségekben leggazdagabb a *Hogyan hintette el Belij kapitány a 17-es forradalom magvait?* című. A történet tipikusan ismerős denotátuma röviden a következő: 1916-ban, a Bruszilov-offenzívában megsebesült Szasa Belij kapitány összetalálkozik volt évfolyamtársával, Andrej Csornijjal, akinek befolyásos rokonsága révén sikerült megúsznia a katonaságot, s aki a konjunktúrának köszönhetően szép karriert futott be a háború alatt. Beszélgetésükből világossá válik Belij kapitány számára, hogy hősiessége dacára neki soha nem lesz helye a háború utáni világban, mert azt az ügyeskedő Csornijok már régen lefoglalták. Miközben rágyújtanak egy cigarettára, véletlenül arra lődörög egy közkatona, bizonyos Matfej Guszev (kb. Ludas Matyi), akinek odaigérik a doboz cigarettát, ha hajlandó háromszor elkukorékolni magát. Miután Guszev teljesíti a feltételeket, átnyújtják neki a cigarettás dobozt, amely természetesen üres: „Üres volt a doboz, a forradalom volt benne.”

A történetnek természetesen van egy didaktikai-lag tanulságos oldala, amely már magából a denotátumból is egyértelműen kiderül. A mélyrétegekben azonban Bratka jól időzített bombákat helyezett el, amelyek fokozatosan robbanok fel az olvasói tudatban. Itt van például a közkatona neve: Matfej Guszev. Ki ne emlékeznék a budapesti Guszev utcára, amely egy, Illés Béla által kitalált (tehát apokrif!) „hős” szovjet őrmagyról nyerte el a nevét? Bratka kimélyíti, dupla fenekűvé teszi a mesét, Guszevet, a fikciót egyenesen a forradalom kirobbantójává avanszálja, vele együtt Belijt és Csornijjt Döbrögivé, megteremtve ewel az apokrif apokrifjét, a fikció fikcióját, hiszen ha Guszev valóban létezett volna, a forradalom is az lett volna, ami, de mivel Guszev története apokrif, a forradalom sem más, mint egy annak nevezett kegyetlen történelmi komédia, a fikció maga. S végül csattanóként az üres cigarettás dobozban a forradalom levegője van, éppen úgy, ahogy a néhány éve országszerte terjesztett üres konzervdobozban a kommunizmus utolsó leheletét árusították.

Valóságos remeklés ez a kétoldalnyi kis szöveg, mint ahogyan az nem egy olyan darabja a könyv-

nek, ahol a prózastílus kénytelen magába foglalni a líra többletjelentéseit, ahol a pórzairón átsejthető a lírikus látásmódja. Ilyenkor valóban bizonytalan, hogy szürrealizmusra ütő prózával, vagy pedig jellegzetes Bratka-féle prózaverssel állunk-e szemben. De ez voltaképpen nem lényeges, mert a hangsúly a valódi lírán van, mint például ebben a szövegben: „Addig birizgálta egy ácskapoccsal a majoristálló falán a napfényfoltot, amíg az fölkadt és maroknyi időt csurrantott a kezére.” (A mohóság, a titkok szomszja hajtotta...) A konkrét és az elvont szinteszéziás találkozási pontján vagyunk, egészen pontosan: valódi, összetett mondatba ágyazott színesztéziával van dolgunk, nagyon hasonlóval ahhoz, amivel Kosztolányi él *Mézes kenyér* című versében: „az édes, ikrás napfény ráperreg, / s ő nyalni kezdi ezt az égi mézet.” Hasonló remekléseket találhatunk a *Miért kell minél többször távol lévő gyermekeinkre gondolni?*, a *Teremtés-klipp*, az *Orrfejusz*, az *Angyal panírban*, a *Kiscsoportos összeverődési gyakorlatéi A zuglózi zug zen imaházban* című szövegekben is.

A kötet tengelyében azonban mégsem ezek a darabok állnak, hanem egy kisregény (?), a *Ferhád pasa gyűrűje, avagy a nagy sztambuli zarándoklat*. A mű igazi pikareszk történet, a szó Voltaire-i értelmében. Egy magyar *Candide*, amiből csupán a tanulságok levonása, és a hősök metamorfózisa hiányzik ahhoz, hogy igazi tézisregény lehessen. De hát lehetnek egy magyar *Candide*-nak létből levonható tanulságai? Pláne, ha - mint Petőfinél, A *helység kalapácsában* - a kocsmából futnak ki az események számai, innen indulnak ugyanis kalandos útjukra a kisregény központi alakjai, a *hét magyarok*: „mert hiszen a kocsmá a szegény ember szenátusa, kamarája, országháza - és itt izzadják ki a lélek pórusai a mérget, mint ahogyan a testéi a gőzben.” De nemcsak a szólás helye a kocsmá, hanem az idő állandó jelen valóságáé is, egy olyan idő, amely kívül áll a történelem által mérhető időn. Vagyis, éppen úgy, ahogyan létezik egy külön „kocsmái” tér, jelenvalónak kell feltételeznünk egy „kocsmái” időtartományt is, amiben a szereplők tetszés szerint élhetnek, halálozhatnak, és tetszés vagy szükség szerint bármikor előhívhatók, mégpedig bármikor, ha a helyzet úgy kívánja. Ekképpen aligha eldönthető, csupán sejthető, hogy a főhős (?) Meső, a *locspocsfalvi Vejnemőjnen*, akinek az idejében már erősen elkezdtek önfeljűsködni a szavak, mely történelmi korszakban kezd el a történetmesélést (a jelenben?), valamint az sem, hogy a mese számai a történelmi idő mely időszakába vetik vissza az olvasót. Bratka időmeghatározásként annyit közöl csak, hogy *A pápának már két tiaráján is elzsirosodott a*

karima, olyan régóta törte a fejét, vagy azt, hogy a szultánnal ugyanis végzett a saját fürdőjében a foglalkozási ártalom, megfojtotta a nyakára tekeredett szappanhab (a török időkben?), az írói időmeghatározás ugyanis meglehetősen nonszensz: a cselekmény és annak visszaidézése között tíz esztendő múlt el, ennek a tíz (?) esztendőnek a keretébe ágyazza a történetet. Ugyanakkor a nagyobb történelmi hitelesség kedvéért Árgyulus Palkó „Hegyek között, völgyek között”-tet énekel, a sztambuli játékos „itt a piros hol a piros” játszik stb. Az idő tehát szétfolyik, megragadhatatlanná válik, illetve fizikai fogalomná, hiszen a következő szövegrészben a megtett úttal mérhető az eltelt idő (a külső és belső idő közötti különbséget a valóságos és a képzeletbeli sebesség közti eltérés adja): „Mentek, *mendegéltek*, *Ramadán eleinte - amíg a kertek alatt, falak közt jártak - a menet végén képezte az átmenetet az ember és a puli közt, hanem ahogy a hadak taposta vidékre értek, a bolond valahogy puhatólódzó csigabiga-szarvként a menet élére kerítettett, hogy mutatna, ha szükséges, példát, bátorságot, emberséget katonának, martalócnak, golyónak, kilőtt nyílnak, csapdának. Hát ilyen sokáig mentek a belső idő szerint, amíg a naptár szerint csupán hetekig.”*

A pikareszkben a picaronak, a csavargónak azonban kimondva vagy kimondatlanul: célja van. A hét magyarok Bagó kántort akarják kiváltani Sztambulban Ferhád pasa cipóba süttöt gyűrűjéért cserébe. A hétből hat magyarok azonban elhullanak, lemaradoznak útközben a történelemben, csupán a főhős, Meső érkezik meg a *Portás basi* (Szent Péter?) elé. És itt Bratka ismét emeletessé építi a metaforát, hiszen ha Meső az út végén valóban a Nagy Számonkérő elé járul, úgy elérkezett egy olyan végpontra, amit halandó nem léphet át. A *Portás hasi*-nak nem áll módjában kiadni Bagó kántort, de Ferhád pasa gyűrűjével sem kezdhet semmit: „*Tudd meg, hogy ez itt mind Ferhád, Ahmed, Mehmed, vagy akármilyen pasa gyűrűje. Tudd meg azt is, hogy születésekor mindenki kap egy esélyt az életre. Ha ez adminisztrációs tévedés miatt elmaradna, pótlólagosan, egy gyűrű képében utalják ki neki az egyszeri sanszot.*” A gyűrű egyetemes emberi létszimbólum, egyetlen életútra szolgáló menetjegy vagy talizmán, amelynek értéke csak az út végéig van, ott azonban szemétté válik. Az ember minden küzdelmének értelme milliószám hever a tér alatti pince fenekén, s még a Beteljesedés Csarnokába sem lehet belépési jogot nyerni vele, nemhogy visszanyerni az árán mindazt, amit örökre elveszítettünk. Ahogy a *Portás basi* summázza oktatólag: ... *te is ide jöttél a Beteljesedés Csarnoka előtti térre. Tudd meg, hogy itt már nem teljesedik be semmi.*

Csak a semmi, a körbefalazott, lefedett semmi van odabent, és aki idejött, csak a rács alá hullajtja gyűrűjét - ahogy most mindjárt te is teszed - és ezzel előbből életben maradottá változik.” Semmi nem történik az emberrel, aminek valódi értelme volna. Ezt mondja ki Bratka. S valóban: ha életünk a legvégsőig abszurd, s ha a „hívás” ennyire hiábavaló, létminőségről nem, csupán vegetálásról beszélhetünk - ha beszélhetünk. A kisregény zárlatában pedig - amelyben, mint a tükrök elé állított egyetlen szál gyertya esetében - a végtelenségig megismételhetővé válik a történet.

Tehát, ha a pikareszkre jellemző tanulság és a hősök metamorfózisa a cselekmény létszimbólum-jelentése miatt el is marad, a fenti életbölcseesség kimondása kiköveteli a magáét. A pikareszk törvényei így is maradéktalanul megvalósulnak, mégpedig úgy, hogy igazi, hamisítatlan magyar kóperegény kerekedik Bratka művéből: a jelenkor szellemének szatírja, mint Voltaire-nél, ugyanakkor a jelenkor magyarságának szatírja is. Megszoktuk azonban, hogy Bratka gondolatai legalább két- de nem ritkán többrétegűek. Pedig, ha pusztán szatíra lenne a Ferhád pasa gyűrűje, az se lenne kis teljesítmény az írótól a szatíraszegény magyar irodalomban. Bratka azonban elsősorban költő, még akkor is, ha mostanában a líra és a próza határainak elmosásával kísérletezik. A költőnek viszont kevés az elferdített denotátum lehetősége. Egyetemesebb tartalmak kifejezésére törekszik, rétegről rétegre tör célja felé: az ember sorsának tragikomédiáját megírva a világirodalom egyik nagy áramlatába kapcsolódik.

Ebben a törekvésben Bratka legerősebb fegyvere az írói nyelv, amelyben *már elkezdtek önféjüsködni a szavak*. Ő éppen ebben az önféjüsködési állapotban, jelvényt vesztő mivoltában használja a nyelvet. Nagyon gazdag élményvilág és életismeret kell ahhoz, hogy ez a használat hibátlan legyen, az érvénytelenség az érvény szintjére emelkedjen, s ne silányodjon az üres szövegirodalmak szintjéig, amelyeknek többségében éppen az élményszegénység a legszembetűnőbb. Bratkánál az önféjüsködés közben is rendszer van, mindvégig éreztetni tudja a nyelvnek a jelentés megőrzéséért folytatott kétségbeesett erőfeszítését. Ezt az eredményt a nyelv metaforateremtő képességének újfajta kiaknázásával éri el: a nyelvi kli-sék képi kifejezőeszközzé válnak, s mint az ún. primitív nyelvek esetében, számtalan jelentés hordozóivá. Aligha túlzás azt állítani, hogy az *Ecce volt, hol nem volt* már csak emiatt is a magyar prózaköltészet egyik jelentős alkotásává vált.

(Széphalom Könyvműhely, 1998)

SZERZŐINK

Ács József költő - Budapest	Kelemen Lajos költő - Kaposvár
Alföldy Jenő irodalomtörténész - Kecskemét	Kemsei István költő - Budapest
André András költő - Martonvásár	Kovács Sándor Iván irodalomtörténész - Budapest
Baán Tibor költő, kritikus - Budapest	Laczkó András irodalomtörténész - Kaposvár
Bohár András irodalomtörténész - Budapest	Lászlóffy Csaba író, költő - Kolozsvár
Cserba Júlia esztéta - Párizs	Marafkó László író - Budapest
Csernák Árpád színész, író - Kaposvár	Máté Gyula grafikus - Bonyhád
Csernák Bálint fotóművész - Kaposvár	Meliorisz Béla költő - Pécs
Dienes Ottó költő, kritikus - Székesfehérvár	Pintér Lajos költő - Kecskemét
Ébert Tibor író, költő - Budapest	Tornai József költő - Budapest
Géczi János költő - Veszprém	Urbán Tibor grafikus - Szikszó
Gera Katalin szobrászművész - Kaposvár	Vasy Géza irodalomtörténész - Budapest
Hohl Zoltán fotóművész - Nagykanizsa	Venyige Sándor író - Nyíregyháza
Hölderlin J.C.F. (1770-1843) német költő	Zalán Tibor író, költő - Budapest
Hules Béla költő - Budapest	

Pályázati felhívás

A Pannon Tükör kulturális folyóirat római katolikus kereszténységünk és államiságunk ezredik évfordulója tiszteletére verspályázatot hirdet. Határon innen és túl, az öt világrész magyarjai korhatár nélkül pályázhatnak, négy-öt írással, tematikus megkötés nélkül. Kötet nélküliek és irodalmunk jeleseinek műveit is várjuk, kikötésünk csupán az, hogy a szűkebb pátriák, a kisebb hazák szavai is szerepeljenek a költeményekben, hogy a dédszülők, a nagyszülők, a szülők, a szülőföld nyelvén szólaljon meg az ének, a mélyrétegekből napfényre hozva a táj hazák nyelvi fordulatait erőt, hitet, szeretetet őrző szavakkal, melyeket már-már elfeledtek, bár őrzi őket előttünk járók emlékezete.

Természetesen műfaji megkötésünk sincs, de kérjük, hogy a benyújtott pályamű(vek) terjedelme a 300 sort ne haladja meg.

A legjobb pályaműveket összegyűjtve egy antológiában megjelentetjük; a kötetnélküliek további útját pedig szakmai és emberi gondoskodással segítjük.

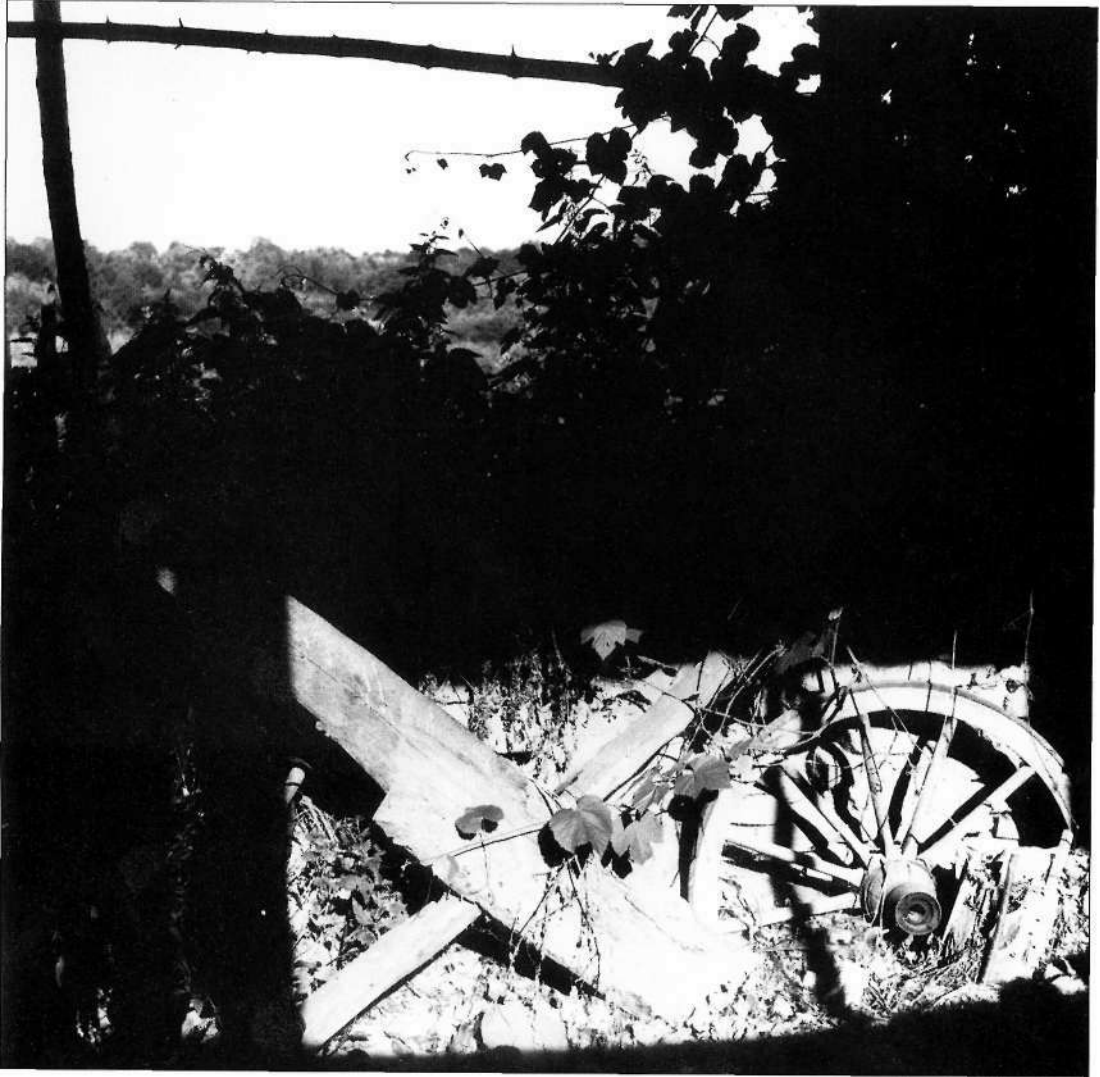
Pályadíjaink:

- I. díj 50 000 Ft
- II. díj 30 000 Ft
- III. díj 20 000 Ft

A pályaművek benyújtásának határideje:
1999. augusztus 30.

Címünk: Pannon Tükör
8800 Nagykanizsa, Ady Endre u. 12/B

A borítékra írják rá: Millenniumi verspályázat.

PANNON LOKOK

Kulturális folyóirat

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Dienes Eszter, Lászlóffy Csaba, Morvai Péter, Nyírfalvi Károly, Pardi Anna, Sárándi József Silay Ferenc és Szent Ernő versei * Koppány Zsolt és Sárkány Márta széprózai írásai * Turczi István ausztrál versfordításai * Bakonyi István, Bohár András, Lőrinczy Huba és Várdy Béla tanulmányai * Laczkó András: Pardi Anna iskolái * Beke György: Petőfi Fehéregyházán * Lokalitas és egyetemesség a XX. század képzőművészetében - Péntek Imre esszéje * Ágh Edit művészete * Szemle

1999

Ára: 120 Ft